CHRISTIAN STRAUSS
Preistoria, o epocă misterioasă
Traducere **Liana Gomboşiu**

ţîrteiemi Cărţii BUCUREŞTI 2002
Colecţia ***Civilizaţii Dispărute*** este coordonată de **Lydia Constanţa Ciucă**

Introducere
De la materie la fiinţa umană
„Să fie lumină! Şi ***a fost lumină"*** **Geneza: 1,3**

PRIETENII CÂRTII CP 58-47 BUCUREŞTI ISBN 973-573-120-7

u zece miliarde de ani în urmă, s-a produs un eveniment unic: naşterea şi formarea Universului. Astăzi, astrofizicienii sunt de acord: a fost o explozie gigantică, ce mai continuă şi în prezent sub forma expansiunii Universului. Acest „big bang':, cum este numit, a fost produs de difuziunea unei energii imense, concentrată într-un singur punct, care s-a transformat treptat în materie potrivit legii $E=mc^2$ enunţată de Einstein. Nu avem o cunoaştere precisă a proceselor care s-au produs la începuturile Universului nostru, dar ştim că, stelele şi galaxiile s-au format dintr-o întinsă masă gazoasă originară, compusă în special din hidrogen.

Cu cinci miliarde de ani mai târziu, se poate asista la naşterea unei stele într-unul din braţele unei galaxii spirale: o cantitate uriaşă de hidrogen care se comprimă şi sfârşeşte prin a se „aprinde". Această stea antrenează
în jurul ei un ansamblu de gaz şi materie care a format nouă planete. Este sistemul solar. Cea de a treia planetă, plecând de la Soare, este a noastră, Terra. Acest bloc incandescent cu 4,7 miliarde de ani în urmă îşi pierde foarte repede căldura superficială. Este acoperit de oceane. Apar, apoi, insule solide care alcătuiesc rocile noastre terestre. Erele, zise geologice, încep mai târziu, cu era primară de acum circa 700 milioane de ani. Urmează era secundară, cu 200 milioane de ani în urmă. apoi era terţiară în care ia naştere relieful actual, era cua-ternară de acum un milion de ani.

De la bacterii la hominizi
Viaţa a apărut, cu circa patru miliarde de ani în urmă, în oceanele primitive, în mijlocul a ceea ce savanţii numesc „supa originară", un mediu constituit din molecule organice complexe.

într-o zi — de ce? şi cum? nu ştim — nişte amino-acizi s-au combinat pentru a da naştere primei celule vii, capabilă să se reproducă şi să evolueze. Viaţa apăruse. Treptat, ea avea să cuprindă întregul Pământ, trecând de la formele microscopice, la alge şi bacterii, apoi la primele animale marine. Vreme de milioane de ani pe continente nu a existat nici un animal până în ziua în care, cu 400 milioane de ani în urmă, mici amfibieni s-au aventurat pe uscat, urmate în curând de reptile şi insecte.

Era secundară a fost aceea a marilor reptile, animale preistorice fabuloase, dinozaurul fiind cel mai celebru. Printre aceşti monştri de coşmar au apărut, acum 150 milioane de ani, primele mamifere care aveau
să devină stăpânele erei terţiare. Reptilele care dominaseră pământul, marea şi aerul timp de circa 150 milioane de ani, au dispărut brusc la sfârşitul erei secun-dare si această dispariţie este încă plină de mister şi în zilele 'noastre. Mamiferele au devenit victorioase după mai mult de o sută de milioane de ani de existenţă în umbră. Printre ele se află prosimienii, care s-au dezvoltat cu 70 de milioane de

ani în urmă. Anumite specii de prosimieni s-au obişnuit să trăiască în copaci, altele pe sol. Au urmat primatele, familie mare, din care fac parte maimuţele antropoide şi hominizii, strămoşii noştri direcţi.

Hominizii

„Omul nu este nici urmaşul unei rase sfârşite, nici un bastard. Filiaţia sa este naturală şi legitimă. Rădăcinile sale se înfig în lumea animală a cărei amprentă o poartă", scrie Robert Ardrey în *African Gene-sis.*

Despărţirea între strămoşul omului şi strămoşul maimuţei s-a făcut cu mult mai devreme decât au crezut Darwin şi savanţii din secolul XIX_şi chiar unii savanţi ai acestui secol, până nu de mult. în *Originea şi destinul omului,* Jean Piveteau scrie: „Paleontologia ne învaţă că diferitele tipuri de maimuţe actuale sunt foarte vechi şi că independenţa fiecărui grup din care fac parte datează din perioada oli-gocenului, adică de acum peste 50 de milioane de ani. Nu poate fi altfel nici cu filiaţia hominizilor care, la aceeaşi vreme, era angajată pe calea sa evolutivă particulară."

PHtlO I

Strămoşui comun al oamenilor şi al maimuţelor trebuie să fi avut, desigur, multe puncte comune cu cimpanzeii actuali, animalele cele mai apropiate de om. Mai mulţi cromozomi ai omului, care are un număr de 46, sunt asemănători cu cei ai cimpanzeului, care are 48. Biologii au putut spune, astfel, că omul diferă de cim-panzeu doar cu 2,5% şi cu 10% de celelalte tipuri de maimuţe, ca urmare a comparării structurii ADN-ului lor. John E. Pfeiffer î! descrie în *Apariţia omului* pe ace! animal care a fost strămoşul nostru.

„Hominizii de acum vreo douăzeci şi cinci de milioane *de* ani erau mici fiinţe păroase, asemănătoare maimuţelor, mult inferioare oamenilor, dar întrucâtva superioare maimuţelor. Ei foloseau, probabil, unelte cum ar fi beţele cu care scormoneau, măciuci, şi se puteau ţine pe două picioare, vreme îndelungată (...). începuturile lor au fost lente şi mult timp hominizii au fost mici vânători. Primele lor grupări cunoscute datează de acum două sau trei milioane de ani."

S-au dezvoltat mai multe rase de hominizi. Unele au dispărut în „fundăturile evoluţiei", altele, din ce în ce mai evoluate, au subzistat până la apariţia lui *Homo sa-piens*

în fine, apăru omul

Cu douăsprezece milioane de ani în urmă, în india de Nord, exista printre hominizi, *ramapitecui.* Această făptură, cunoscută doar datorită câtorva dinţi şi fragmente de maxilar, aparţine, probabil, filiaţiei umane. Avea un aspect vag antropoid, dar nu se poate şti dacă

mergea sau nu în două picioare, în anul 1910, G.E. Pil-qrim, apoi G.E. Lewis, în anul 1932, l-au descoperit în regiunea munţilor Siwalik din India de Nord. Câţiva ani mai târziu, Louis Leakey a exhumat alt specimen destul de asemănător ramapitecului din India, dintr-un strat de cenuşi vulcanice de acum 14 milioane de ani aflate în Kenya, la FortTeman. El l-a numit *Kenyapitecus.*

Cu cinci sau şase milioane de ani în urmă, au apărut în Africa (din *Kenyapitecus?* Nu se ştie.) aus-tralopitecii, strămoşi sau veri ai omului. Descendenţii lor, sau reprezentanţii unei filiaţii apropiate, au confecţionat, în Africa, primele unelte cunoscute, care datează de mai bine de două milioane de ani.

Cu unul sau două milioane de ani în urmă, a apărut (tot în Africa), *Homo erectus* care avea să se răspândească în toate regiunile temperate şi să dea naştere lui *Homo sapiens,* omul preistoric despre care vom vorbi mai departe.

Robert Ardrey, în *African Genesis,* rezumă evoluţia de la maimuţă la *Homo,* astfel: „De mult, poate de câteva milioane de ani, o ramură de maimuţe ne-arboricole s-a detaşat din trunchiul primatelor paşnice. Din motive vitale, noua filiaţie a trebuit să-şi însuşească obiceiuri de animal de pradă şi, tocmai datorită acestui lucru, filiaţia a evoluat."

Ceea ce va deveni *Homo sapiens* învaţă să stea în picioare, să alerge, să găsească arme. „Dar, adaugă Ardrey, folosirea acestor arme a cerut solicitări multiple

sistemului nervos pentru ca acesta să coordoneze muşchii, pipăitul, vederea. Astfel, creierul s-a perfecţionat. In fine, a apărut omul."

PARTEA ÎNTÂI

Strămoşii noştri paraleli

nimalul care, cu mai bine de douăzeci de milioane de ani în urmă, s-a deosebit */A* J de maimuţă, a trebuit să parcurgă un // j j drum lung până să poată fi numit *om.* Primii au fost, poate, *kenyapitecui* şi *ramapitecul.* Trei grupe mari de oameni au meritat, în orice caz, acest nume, înainte de *Homo sapiens.* Este vorba, în primul rând de *australopfteci.* Aceştia au trăit în Africa, în epoca terţiară, timp de patru sau cinci milioane de ani, apoi au dispărut pe la începutul cuaternarului. Este vorba, apoi, de ar-cantropieni (pitecantropi, sinantropi, atlantropi) care *s*-au răspândit în timpul cuaternarului în Africa, Europa şi Asia, de-a lungul a peste 500.000 de ani. Să-i amintim, în fine, pe oamenii de Neandertal care au trăit în Europa şi în bazinul mediteranean vreme de 50,000 de ani, înainte de apariţia, cu 30.000 de ani în urmă, a oamenilor moderni de Cro-Magnon.

1

Australopltecii

storia australopitecilor este una din cele mai pasionante din domeniul paleontologiei. Din anul 1924 şi de la descoperirea, în Africa de Sud, a craniului „copilului din Taung", aus-tralopitecii n-au încetat să pună paleontologilor multiple probleme. Cu începere din anul 1959, descoperirile făcute în Africa orientală au pus în evidenţă un mare număr de fosile. Şi în prezent săpăturile sunt în curs, mobilizând sute de sa-vanţi şi tehnicieni din toate regiunile cuprinse între Tanzania şi Djibouti.

Copilul din Taung

Totul începe în anul 1924. Raymond Dart, profesor de anatomie la facultatea de medicină a Universităţii Witwatersrand din Johannesburg (Africa de Sud), îşi
iîi
încurajează studenţii să-i aducă fragmente de rocă ce conţineau fosile, într-o după-amiază a acelui an, în timp ce se îmbrăca pentru a se duce la o nuntă unde era aşteptat, Raymond Dart primeşte două lăzi pline de roci adunate de un miner din Bechuanaland într-o carieră de calcar din satul Taung (denumire care înseamnă, în limba bantu, „Locul Leului"). Ochiuf său exersat observă imediat un bloc anume, începe o muncă îndelungată pentru a extrage mulajul părţii interioare a unei calote craniene, în alt bloc, se descoperă chiar craniul.
Să-l ascultăm:
„Nici un şlefuitor de diamante n-a lucrat vreodată un giuvaer extrem de preţios cu atâta grijă şi cu atâta dragoste, dar cu scule atât de nepotrivite. Totuşi, ᵀn cea de a şaptezeci şi treia zi, pe 23 decembrie, am văzut chipul din faţă: partea sa dreaptă fiind încă prinsă în rocă. Fiinţa care posedase acel creier masiv nu era un antropoid uriaş, ca o gorilă. Ceea ce se vedea era o faţă de copil, un micuţ cu toţi dinţii de lapte şi molarii definitivi abia pe cale de n creşte. Nu cred să fi existat vreodată un părinte mai mândru de fiul lui, decât am fost eu de bebeluşul meu din Taung, în acel ajun de Crăciun."

Descoperitorul este luat în derâdere

Care este fiinţa căreia îi aparţin aceste vestigii? Desigur, nu este o maimuţă, dar este şi departe de a semăna cu un om. Raymond Dart îl numeşte *Aus-tralopitecus africanus.* Vestea descoperirii sale, care ar fi trebuit să aibă efectul unei bombe, nu numai că
trece neobservată, dar savanţii specialişti îl iau pe Dart chiar în derâdere. Vom vedea că s-a întâmpiat la fel şi cu descoperirea arcantropieniior şi a

neanderîalienilor. Neîndoielnic că ştiinţa oricială este greu de zdruncinai!
Dart face o descriere precisă a acestui strămoş al omului care trăia cu două milioane de ani în urmă: /Wea o înălţime de circa un metru şi douăzeci, şi cântărea circa patruzeci de kiiograme. Are un creier aproape la fel de mare ca cel a! gorilei." El adaugă, cu privire la copiSaşul său din Taung: „Dacă ar fi trăit copilul, caninii primei dentiţii ar fi fost înlocuiţi de caninii celei de a doua dentiţii, nu mai mari decât cei ai omului actual." Dart a tras concluzia: „Australopltecul meu era carnivor... în zona aridă de la Taung nu s-ar fi găsit hrană suficientă pentru un antropoid vegetarian, dornic de fructe, în a! doilea rând, se punea şi problema fosilelor asociate; se afla acolo un depozit care se asemăna muiî cu rămăşiţele unei bucătării, aşa cum !e-ar fi lăsat omul primitiv în urma lui. Dacă acele oase fosilizate nu au fost resturi de animale aduse în peşteră drept hrană, atunci cum au ajuns acolo?'' O altă concluzie a iui Dart: „Dinţii australopitecului sunt foarte asemănători cu dinţii noştri: sunt mici. smalţul nu este prea gros, dispunerea lor şi distanţele între ei sunt ca ia om. Coroanele lor, la fel ca ale noastre, sunt incapabile de o masticaţie continuă care este o caracteristică a fiinţelor vegetariene; acestea trebuie să absoarbă rnuli, căci hrana, fiind săracă în calorii, trebuie să compenseze prin cantitate."

Australopitecii din Africa de Sud

Anii trec fără descoperiri noi. Apoi, brusc, cu începere din anul 1936, descoperirile se înmulţesc. Se găsesc fragmente de australopiteci în cinci situri din A-frica de Sud. Un prieten al lui Raymond Dart, Robert Broom, descoperă, în grota Sterkfontein de lângă Jo-hannesburg, fosile importante. Se disting două tipuri de australopiteci: un tip „gingaş", mai puţin grosolan şi cu molarii mici, şi un tip „robust", cu trăsături mai apropiate de cele ale maimuţei şi cu molari mai mari. Nici unul din aceste tipuri nu reţine atenţia somităţilor ştiinţifice care sunt tot mai sarcastice cu privire la australopitec, pe care îl numesc cimpanzeu aberant.
Urmează apoi cel de al doilea război mondial. Specia australopitecă rămâne tot necunoscută iumii. Comunitatea ştiinţifică internaţională se interesează mai mult de pitecantropii din Asia (despre care vom vorbi mai departe) decât de australopiteci.
în anul 1947, Robert Broom scoate la iveală dintr-o grotă de lângă Sterkfontein (Africa de Sud), un specimen de talie mare. în anul 1950, la vârsta de optzeci de ani, Broom descrie astfel descoperirile sale:
‚Am găsit că solul fosilifer de la Swartkrans (lângă Sterkfontein) este foarte bogat, în treisprezece luni am adus la lumina zilei cinci maxilare inferioare şi patru feţe cu cerul gurii. Am descoperit două cranii de adulţi... craniul unui copil de circa şapte ani şi mai mult de o sută cincizeci de dinţi în stare perfectă. Posedăm de asemenea câteva oase ale mâinii şi braţului."
în anii 1947 şi 1948, Raymond Dart „recoltează"
alte exemplare de australopiteci, din localitatea Maka-$_{Da}$nsgat, la 200 de km nord de Pretoria, în Transvaal.
In curând acest nou tip de om avea să fie recunoscut de lumea ştiinţifică. Părintele iezuit francez Teilhard de Chardin, celebru pentru descoperirile sale în China, *se* duce în Africa de Sud şi vizitează diversele situri cu australopiteci. Este imediat convins de importanţa descoperirii, în anul 1952, el îşi încheie astfel un raport la Academia de Ştiinţe din New York:
„Ultimele evenimente ale terţiarului în Africa oferă un argument în plus în favoarea tezei după care acest continent a fost tocul de naştere principal al grupului uman."

Ausiralopitecul sud-african se împarte in două specii distincte: *Australopitecus africanus,* specie gingaşă, descoperită mai ales la Taung şi la Maka-pansgat, şi *Australopitecus robustus,* formă masivă, descoperită în special lângă Sterkfontein. Craniile a-ustralopitecilor prezintă o porţiune cerebrală redusă şi maxilare puternice. Aceste caractere sunt persistenţe ale trăsăturii rădăcinii comune a celor două filiaţii de pongidee (maimuţe) şi de hominizi (oameni). Morfologia bazinului australopitecilor sugerează indiscutabil poziţia verticală, fără ca aceasta să fi atins acelaşi grad de perfecţiune ca la omul modern.

Descoperirile lui Louis Leakey

A trebuit ca, în anul 1959, Louis şi Mary Leakey, doi antropologi care trăiau în Kenya, să facă noi descoperiri în defileul Olduvai, pentru ca australopitecul să devină, în sfârşit, o fosilă recunoscută, iscând admiraţia şi întrebările lumii întregi.

Defileul Olduvai se află în stepa semi-deşertică din nordul Tanzaniei, în vecinătatea frontierei cu Kenya, întinzându-se pe o lungime de circa 50 de kilometri, având adâncimi de până la 100 de metri, defileul se află în depozitul de roci al unui mare lac terţiar.

Povestirea este frumoasă: în dimineaţa zilei de 19 iulie 1959 soţii Leakey lucrau (cu bani împrumutaţi) la săpături. Louis Leakey, slăbit de febră, hotărăşte să se ducă la Nairobi. Soţia sa examinează un versant unde, cu treizeci de ani în urmă, soţul ei găsise nişte unelte. De atunci se produseseră alunecări de teren şi Mary Leakey a văzut, fixată în peretele de calcar, o porţiune de craniu strălucind în soare. Au fost necesare nouăsprezece zile pentru a extrage fosila şi pentru a aduna mai mult de patru sute de fragmente de vase. Au urmat încă mai multe luni de muncă pentru a ajunge la admirabila reconstituire a craniului unui australopitec de optsprezece ani. Acest *Australopitecus robustus,* vechi de 1.750.000 ani, a fost botezat de către soţii Leakey Zinjantrop, adică „om din ţinuîul Zinj", Zinj fiind vechea denumire a Africii orientale.

Acesta a fost începutul unei adevărate vânători de australopiteci, care mai durează şi în prezent. Soţii Leakey au lucrat douăzeci şi opt de ani în defileul Olduvai,

în anul 1960, Louis Leakey scoate la iveală dintr-un strat mai profund decât aceia în care găsise Zinjan-tropul, hominizi din epoci mai îndepărtate, dar mai moderni ca formă şi — fapt interesant — amestecaţi cu resturi ale unei industrii primitive de obiecte din piatră.

Acesta este *Homo habilis.* Louis Seymour Bazett Leakey, născut în 1903, a murit în 1972. Datorită lui, Omul îşi recunoaşte, în fine, dreptul de a exista de câteva milioane de ani.

Cu puţin înainte de a muri, Louis Leakey a declarat: „Sunt mereu înaintea vremii mele şi aceasta explică de ce, din când în când, am descoperit anumite lucruri. Iată, am descoperit *Homo sapiens* în pleistocenul mijlociu, la Kandjera, în anul 1931. Această descoperire n-a fost acceptată decât cu doi ani în urmă."

Valea fluviului Omo

în anul 1966 a avut loc ia Nairobi, capitala Kenyei, o vizită oficială a împăratului Etiopiei. Acesta îl întâlneşte pe Louis Leakey şi se miră că ţara sa, atât de apropiată de locul săpăturilor, n-a dat încă la iveală „marii săi strămoşi". Louis Leakey îi comunică împăratului Haile Selassie că depozitele din valea Omo, descoperite la începutul secolului de către o expediţie franceză, ar putea să corespundă speranţelor sale. împăratul îi cere atunci lui Leakey să organizeze o expediţie internaţională pe care avea să o pună sub protecţie militară.

Depozitul paleontologic care urma să fie explorat era situat lângă frontiera dintre Kenya şi Sudan, la sud-estul Etiopiei, pe malul fluviului Omo. Acest fluviu, care curge spre sud şi se varsă în lacul Rodolf. a străbătut straturi sedimentare din

pleistocenul inferior.
In vara anului 1967, trei echipe se instalează în această vale dezolantă: Louis Leakey şi fiul său Richard
din partea Kenyei, Camille Arambourg şi Yves Coppens din partea Franţei, F. Clark Howel! din partea Statelor Unite. Camille Arambourg moare un an mai târziu şi echipa Kenyei abandonează silul şi face descoperiri interesante pe maluriie lacului Rodolf. Echipele franceză şi americană continuă, cu succes, săpăturile în valea fluviului Omo.
în 1972, din 77 de situri vechi de 1,3 la 3,5 milioane de ani, se „recoltaseră" mai mu!t de 200 de dinţi, vreo zece maxilare, o duzină de oase lungi şi trei fragmente de cranii. Săpăturile care au urmat au fost la fel de fructuoase. Australopitecii de pe valea Omo, mai vechi decât cei de la Olduvai, au fost găsiţi împreună cu fragmente ascuţite şi rotunjite de piatră prelucrată.

Un om din vechime, diferit de austraiopiteci

Cu începere din anul 1959 multe alte fragmente de austraiopiteci au fost descoperite în Africa orientală: ia Hadar (în Etiopia), Koobi Fora, Lothagam (Kenya), Olduvai, la sud-estul lacului Victoria (Tanzania).
în intervalul 1968-1969 echipa doctorului Richard Leakey, fiul lui Louis, a descoperit la estul lacului Rodo'f, în situ! Koobi Fora. resturile a cinci hominizi. Patru din ei sunt de tipui *Australopitecus boiseişi* unul este de tipul unui australopitec gingaş, *Homo habilis,* datat cu pota-siu-argon ca având o vechime de 2.6 milioane ani.
In august 1972. Richard Leakey descoperă în a-propierea lacului Rodolf, un craniu având tot o vechime de 2,6 milioane ani. Acest craniu, mai „modern ca
formă" decât celelalte cranii de austraiopiteci găsite în vecinătate, demonstrează că, în aceeaşi epocă, trăiau două specii: australopitecul şi, fără îndoială, hominidul strămoş al lui *Homo sapiens.* Richard Leakey afirmă că acest craniu, care nu are nume, ci doar numărul 1470, confirmă teoriile tatălui său, potrivit *cărora* nici pitecantropul nici australopitecul nu se numără printre strămoşii noştri. Ei nu ar fi decât „fundături" în procesul evoluţiei.
în final, Richard Leakey a descoperit peste 45 de hominizi în siturile de la lacul Rodolf, Ileret şi Koobi Fora
— împărţiţi în genul *Homo* şi genul australopitec care. fapt interesant, trăiau în aceeaşi epocă.
în ceea ce priveşte formaţiunea de la Hadar, aceasta prezintă peste 100 de metri de depozite lacustre şi fluviale şi face parte dintr-un ansamblu foarte vast, de la pantele abrupte etiopiene de la Gawani până la Amado, în nord.
„Acest depozit de hominizi — scrie Maurice Taieb
— este cel mai nordic din Africa orientală. Este aproape de Marea Roşie; la acea vreme continentele african şi arab erau desigur lipite pe anumite porţiuni. Aceşti primi oameni trebuiau, fără îndoială, să pomescă la cucerirea continentului asiatic."
în noiembrie 1973, o echipă internaţională, condusa de Maurice Taieb, prospectează situl de la Hadar in Etiopia, şi găseşte resturi de austraiopiteci mai vechi de peste 3 milioane de ani.
Un an mai târziu, în acelaşi sit de la Hadar. pe malul stâng al fluviului Aouache, se descoperă câteva
S -u de h?minizi aPa1'nând tipului australopitec si tipului *Homo habilis.* Primele datări dau o vechime de
cel puţin trei milioane de ani, poate patru. Aceste descoperiri au dat peste cap, o dată în p!us; noţiunile noastre privind vechimea omului. Filiaţia noastră este' desigur, foarte veche; de fapt, numeroasele descoperiri de fosile făcute în acest secol, departe de a prezenta „verigi lipsă", dovedesc existenţa unor filiaţii degenerate.

încercări de explicare

Să facem puţină ordine şi să diferenţiem speciile. Studiile privind oasele lungi şi cele aie bazinului au arătat că, cu cât genul *Homo habilis* este mai apropiat de *Homo sapiens* sugerând o adaptare completă la rnersu! biped, pe atât de departe de poziţia verticală se află australopitecul. Alte consideraţii asupra formei cra-niilor şi a maxilarelor conduc ia concluzia că aus-tralopttecul ar constitui o filiaţie independentă, o încrengătura foarte specializată care nu a evoluat în cursui pleistocenului.
Filiaţia australopitecuiui s-ar putea expiica în modul următor: genul australopitec arhaic (care trebuie descoperit), coborând fără îndoială din *Ramapitecus* (despre care am amintit mai sus) s-a scindat, cu 6-10 de milioane ani în urmă, într-un tip *boiseişi* un tip „gingaş", ambele apărute în Africa orientală.
Despre aceasta, profesorul Arambourg scria: „Cunoaştem doi strămoşi îndepărtaţi a căror poziţie bipedă îi diferenţiază -'o maimuţe. Unul este oreopitecul, vechi de 12 milioane de ani şi care trăia prin copaci. A dispărut, neştiind să părăsească pădurea. Al doilea, ramapitecul (douăzeci milioane de ani), coborât din copaci, poate ti considerat ca un precursor îndepărtat ai australoprtecului."
Tipul *Australopitecus boisei* a evoluat constant spre un regim alimentar de vegetale grosolane, ceea ce *l-a* sporit de-a î jngul a milioane de ani importanţa molarilor şi a maxilarului. Această specializare accentuată I-a făcut'să dispară. Australopitecul gingaş a evoluat spre un tip carnivor şi s-a răspândit prin toată Africa, în Africa de Sud ar fi evoluat spre tipul *robustus.* Ne putem imagina, de asemenea, că o parte din tipul gingaş a evoluat spre *Homo habilis,* cel puţin în Africa orientala.
Trecerea hominizilor la *Homo habL'is* se poate face în trei feluri: . *Homo habilis* este moştenitorul unei filiaţii paralele
celei a ramapitecului şi deci a australopitecuiui; . *Homo habilis* descinde din ramapiiec sau din'kenya-pitec, şi constituie o filiaţie paralelă celei a aus-tralopitecuiui;
. *Homo habilis* nu este altceva decât un australopitec gingaş evoluat.

Mitul lui Cain şi Âbel

Această schemă a fost din nou tulburată de descoperirile ce au urmat. Australopitecul odată dispărut, *Homo habilis a* rămas şi a dai naştere, *el* sau poate o filiaţie înrudită, lui *Homo sapiens.* Robert Ardrey vede în dispariţia australopitecului explicaţia vechiului mit biblic al lui Cain şi Abel: vânătorul este un ucigaş şi rămâne în linia evolutivă; vegetarianul este eliminai de selecţia naturală.
„Pleistocenul a sosit. Lanurile înlocuiesc savanele, jungia domneşte. Abe! se duce spre junglă, căci este uri vegetarian. Cain se duce în savană unde este vânat din belşug. Se vor fi întâlnit în timpul migraţiilor lor? Mister. Ar fi bine de ştiut. Desigur, într-o frumoasă dimineaţă, Cain l-a întâlnit pe Abel şi l-a ucis. Dar nu avem dovezi sigure."

Viaţa şi obiceiurile australopitecuiui

Strămoş sau văr bun, n-are importanţă! Viaţa şi obiceiurile australopitecului sunt pasionante în sine şi seamănă, desigur, cu ale strămoşilor noştri îndepărtaţi, oricare ar fi fost ei.
Australopitecus gracilis (gingaş) trăieşte la margini de pădure sau în savană, fără a se îndepărta mult de punctele cu apă. Să-l urmărim evoluând în câmpie, în căutare de vânat, deplasându-se în grupuri mari, înarmat cu măciuci, arme din os şi cu pietre ascuţite grosolan. Are o frunte îngustă şi ochii afundaţi sub arcade proeminente. Prognatismul feţei sale este foarte accentuat: maxilar puternic şi bărbie mică sau deloc. Masculul are circa 50 kg !a o înălţime de un metru şi cincizeci. E! nu vorbeşte, dar ştie să se facă înţeles prin semne şi sunete. Masculii

se ocupă de vânătoare şi de apărarea grupului; femelele au grijă de copii şi de bolnavi, adună rădăcini şi fructe sălbatice. La căderea nopţii, se adăpostesc în copaci sau se ascund după tufişuri, în
crăpături de stâncă.
Australopitecii *boisei* sau *robustus,* de talie mai mare si cântărind până la o sută de kilograme, erau vegetarieni şi cunoşteau puţin sau deloc folosirea uneltelor. ^ .
Australopitecii au început, desigur, prin a manca din carnea unor animale moarte sau din prăzile părăsite de marii carnivori. Treptat, au început să vâneze animale mici: păsări şi iepuri. Tehnicile lor s-au ameliorat, initiindu-se în vânătoarea în grup, izolând animatele mâi tinere sau mai obosite. Foloseau oare adevărate arme de vânătoare? Ar fi riscant să afirmăm aşa ceva şi este mai bine să lăsăm această îndeletnicire celor din stadiul mai evoluat al lui *Homo habilis.*

Homo habilis: uneltele

Oricare ar fi originea sa, *Homo habilis a* trecut obligatoriu prin stadiul descris mai sus pentru australopitecii gingaşi. Având însă o inteligenţă superioară, a putut să-şi îmbunătăţească existenţa. Uneltele sale rudimentare îi permiteau să despice prada, să folosească pieile şi să ucidă anumite animale. Fără a se putea vorbi despre o locuinţă, se pare că el şi-a putut amenaja un adăpost din crengi, pietre şi piei.
Homo habilis este „abil" căci confecţionează unelte cu mâinile sale. Totuşi, „aceste mâini, scrie Jean Piveteau, se deosebesc de cele ale omului modern prin falangele robuste, curbate, prin muşchii degetelor etc. în orice caz, mâna lui *Homo habilis* nu este exact o mână de *Homosapiens.* Ea era în stare să pipăie şi să apuce, adică să-şi exercite funcţiunile, dar cu o precizie mai
mică decât mâna omului modern. Simţul pipăitului, simt intelectual prin excelenţă, nu atinsese încă adevărata sa dezvoltare,"
N-am şti mare lucru despre *Homo habilis,* fără Mary Leakey, soţia marelui Louis Leakey. Timp de mai bine de patruzeci de ani, ea a acumulat informaţii şj descoperiri făcute în defileul Olduvai şi în alte situri din Africa orientală. Descoperirea uneltelor dă peste cap informaţiile privind preistoria, multiplicând cel puţin cu doi durata ei. „Aceste unelte au fost un mare şoc pentru noi şi am crezut cu greu în existenţa lor. După aceasta, trebuie să fie uşor de crezut orice!" a declarat Mary Leakey. Tot ea a împărţit în două tradiţia prelucrării pietrei: una. mai arhaică, alta mai evoluată, datând din cuaternarul mijlo-ciu; adică cu câteva sute de mii de ani mai târziu. „Modernismul" locuitorilor de la Olduvai a fost demonstrat.
Tipul arhaic este caracterizat prin *choppefî,* u-nealta cea mai simplă ce poate fi imaginată. Este o piatră rotunjită, dură, din cuarţ, sau silex, care are o spărtură ascuţită la unul din capete. *Homo habilis* primitiv poate, cu ajutorul acestui *chopper,* să taie carnea, să cureţe pieile animalelor sau să ascută o creangă. Tipu! mai evoluat este caracterizat printr-o unealtă din piatră, ascuţită bine, de o parte şi de alta, astfel încât tăişul să fie drept şi lung.
1) cuvânt englezesc, **acceptat pentru a desemna unealta cea mai primitivă** cunoscută

Cea mai veche „locuinţă omenească"

Mary Leakey a identificat mai mult de 18 instru-ente diferite în industria olduvaiană. în faţa acestor unelte, ea *se* gândeşte că fiinţa ce a conceput şi folosit aceste obiecte este mai evoluată decât australopitecii, de unde şi numele de *Homo habilis.* Mary Loakey qăseşte, de asemenea, urme de aşezări domestice vechi de două milioane de ani, un fel de concentrări de pietre, oase de animale şi unelte din piatră. Se găsesc *capete* de peşti, oase de crocodil etc. Una din structurile cele mai interesante este o suprafaţă circulară delimitată de pietre voluminoase, deasupra căreia a fost, fără îndoială, un acoperiş de crengi şi piei; aceasta ar fi fost prima „locuinţă omenească" cunoscută.

Homo habilis, în final, este un „om"? Unii, printre care şi Mary Leakey, sunt gata să dea un răspuns afirmativ. Jean Piveteau contestă: „Nu este fiinţă umană fiindcă el confecţionează unelte. Noi credem astăzi că unealta precede apariţia omului şi că este un factor de grăbire a procesului de dezvoltare a creierului." Atunci, „om" deoarece fabrică unelte sau „fabricant de unelte" deoarece va fi „om" în curând? fntrebarea rămâne.

O ultimă descoperire: o industrie a uneltelor din pietre sparte

înainte de a-l părăsi pe *Homo habilis,* să mai spunem că diverse *„choppers"* şi spărturi de piatră de tippldovaian au fost găsite în ariul 1970 la Koobi Fora având o vechime cu 600.000 de ani mai mare decât

30

cele de la Olduvai.

Yves Coppens scrie despre o piatră de cuarţ prelucrată, găsită în anul 1969 în săpăturile din valea fluviului Omo: „ea reprezintă deja ceva elaborat. O astfel de unealtă presupune o îndelungată evoluţie. Aceasta ne face să gândim altfel despre australopiteci, despre comportamentul lor psihic."

J. Chevaillon a descoperit în anul ''972, tot în valea fluviului Omo, o adevărată industrie ie unelte din piatră spartă, vechi de peste două milioar -• de ani.

Australopitecul nu este doar apanajul Africii. El s-a îndreptat, desigur, şi spre Asia: vom vedea mai târziu că e! a f ost strămoşul lui *Homo erectus.* Dacă în Europa nu s-a descoperit nici un vestigiu osos, anumite indicii mărturisesc totuşi prezenţa australopitecului în aceste locuri, la sfârşitul erei terţiare. Astfel, în anul 1962, în apropiere de Coasta de Azur, specialistul francez Henry de Lumbley a descoperit cinci pietre rotunde cioplite, având o vechime de circa un milion de ani.

Să-! lăsăm pe Jean Piveteau să continue:

„După craniu, bazin, membre şi dentiţie, aus-tralopitecii se află, incontestabil, în filiaţia hominizilor. Caracteristici asemănătoare cu cele ale maimuţelor nu sunt decât cele prezente în rădăcina originară comună şi care se regăsesc atât la hominizi cât şi la pongidee. Dispariţia sau atenuarea unora dintre aceste caracteristici, în trecerea de la australopiteci la om, sunt absolut compatibile cu mersul obişnuit al evoluţiei."

de t0ate

2

Arcantropienii

şir Julian Huxley departe cea mai dsifi specffle sălbatice cunoscute •

la arcantropienii propriu-zişi, cum sunt pitecantropi! şj sj„ nantropii. Numeroşi paleoantropologi au observat însă că în cursu! a sute de mii de ani, s-au putut petrece multe încrucişări între populaţii apropiate, rezultând tipuri mixte cu caractere arhaice şi „moderne" amestecate.

incertitudinea actuală este dată atât de volumul redus de informaţii cât şi de diversitatea mare a vestigiilor dezgropate.

Omui din Java

„Vă asigur că, privind vestigiile unei omeniri anterioare oricărei civilizaţii cunoscute, eşti înclinat spre îndelungi meditaţii", scria Pierre Teilhard de Chardin.

în anu! 1890, un tânăr chirurg militar olandez, de origine franceză. Eugene Dubois, pleacă în Indonezia. El spera să descopere resturile fosile ale predecesorilor lui *Hcmo sapiens.* Discipol al biologului german Ernst Haeckel. este convins că gibonu! este, nu numai cea mai apropiată rudă a omului — problemă în care se înşală — dar şi strămoşul său direct — înşelându-se şi în această

privinţă, îşi închipuie că ar putea descoperi în depozitele geologice ale cuaternarului timpuriu o formă intermediară. Această verigă ipotetică a fost denumită de Haeckel, *Pithecanthropus,* din grecescul *pithecos* (maimuţă) şi *anthropos* (om). Gibonii care trăiau în Indonezia se aflau într-o regiune scutită de marile transformări glaciare, deci era de presupus că acolo trebuiau căutaţi strămoşii omului.
Săpăturile din Sumatra au fost fără rezultat.
. se duce atunci în estul insulei Java unde, în oc-?mhrie 1890 descoperă lângă Kedong-Brubus, un mic Primeni de mandibulă şi un rest de dinte. Totuşi, scep-tir si prudent, el va ezita până în anul 1924 săje atribuie __! ne bună dreptate — unui pitecantrop. In august 1891 se duce la patruzeci de kilometri mai la nord-vest si sapă în straturile de pe malurile râului Solo, într-o zonă bogată în fosile de mamifere şi de alte animale dispărute, în septembrie, găseşte un molar superior şi la o distanţă de trei metri, o calotă craniană având o capacitate cerebrală evaluată la 935 cmc.
în anul 1892, în aceeaşi zonă de câţiva metri pătraţi, sunt descoperite un femur stâng şi alt moiar superior. Eugene Dubois a gândit bine. El a descoperi! o verigă ce lipsea. Numeşte descoperirea sa *Pithecan-thropus erectus,* căci femurul demonstra clar mersul în poziţie verticală. El declară: *„Pithecanthropus erectus* este forma de tranziţie care, după teoria evoluţionistă, este intermediară între om şi antropoizi; este strămoşul omului."
O datare recentă prin metoda potasiu-argon indică faptul că *Pithecanthropus erectus ar* fi trăit în Java, cu 450.000 sau 500.000 de ani în urmă.

Alt scepticism

Comunitatea ştiinţifică rămâne sceptică în faţa unei afirmaţii ca cea de mai sus. Eugene Dubois întruneşte mai multe adeziuni la pitecantropul său decât avea să întrunească Raymond Dart, treizeci de ani mai târziu, la australopitecul său, dar anumiţi antropologi
I v_/rii/->
cârcotaşi bănuiesc că rămăşiţele descoperite ar putea fi cele ale unui idiot microcefa! relativ modern sau ale unui gibon uriaş. Când în anul 1930, descoperirile făcute în China le confirmă pe cele aie lui Dubois, acesta devenise un bătrân tăinuiior, încăpăţânat şi excentric, îşi închipuia că paleontologii, colegii săi, complotează împotriva lui şi îşi ascunsese fosilele într-o ladă, sub planşeul sufrageriei sale...
Şi totuşi, Eugene Dubois a făcut, încă de la sfârşitul secolului trecut, o descoperire capitală, deschizând drumul lui Raymond Dart, Louis Leakey şi al altora. Alţi „oameni din Java" au fost descoperiţi în anii 1936-193^ şi 1963-1969. Cu începere din anul 1936, paleontologul german von Konigswald scoate la iveală, din nisipurile de la Songiran (centrul Javei), trei cranii şi o mandibulă, de aceeaşi vârstă cu rămăşiţele descoperite de Dubois. în anul 1936 s-a descoperit în estul insulei Java, în straturi din pleistocenul timpuriu, cutia craniană a unui copil. Asociate cu uneie caractere primitive, se disting şi unele tipic umane.
în straturile de la Songiran, von Konigswald descoperă, în anul 1939, apoi în anul 1941. fragmente de mandibule aparţinând unei rase mai primitive. Aceşti „pitecantropi bătrâni" ale căror rămăşiţe de cranii s-au găsit mai târziu în Java, seamănă cu australopitecii de tip gingaş, cu un prognatism accentuat şi o musculatură masticatoare şi facială puternică.
Semnalăm, în final, că un craniu adult a fost descoperit în anul 1963 pe malurile unui afluent a! râului Solo, iar în anul 1965 alt craniu, în aceeaşi regiune.

praful de „dinţi de dragon'

,Recuperat Şu-Ku-Tien, craniu *Sinarâhropus* | nestrivit, întreg, fără faţă" notează telegrafic Pierre ' J de Chardin, în ziua de 28 decembrie 1929.
La chimiştii şi farmaciştii chinezi se poate găsi, de câteva veacuri, un praf cu

'gust acrişor care, folosit ca bază pentru diferite licori şi elixire tonice, este foarte apreciat de cumpărători. Această pudră este confecţionată prin strivirea „dinţilor de dragoni" pe care expediţii speciale îi aduc din grotele cele mai îndepărtate ale Chinei *şl* Mongoliei. Aceşti „dinţi" nu sunt altceva decât fosile de animale din cuaternar: oase. colţi, etc. La începutul secolului, medicul german K.A. Haberer cumpără într-o farmacie din Pekin oase şi dinţi de mamifere fosile. Paleontologul Achlosser, căruia i le trimite la Miinchen, descoperă între fosile şi un dinte, evident, ai unui horninid primitiv. Foarte interesat de această descoperire, Haberer începe investigaţiile. Chinezii îl informează că fosilele provin din munţii calcaroşi Şu-Ku-Tien aflaţi la circa cincizeci de kilometri de Pekin'şi mai exact dintr-o colină numită în limba chineză: „muntele cu oase de dragon." Astfel începe o explorare îndelungată şi pasionantă. Teilhard de Chardin va scrie, în 20 iulie 1930: „Descoperirea sinantropului nu este, aşa cum s-ar fi putut crede, rezultatul unei fericite şi întâmplătoare săpături. Ea reprezintă trei ani de muncă sistematică si înverşunată."

Descoperirile de la Şu-Ku-Tien

„Evenimentul — scrie Pierre Teilhard de Chardin — începe în anul 1920, când J. C. Anderson, vizitând carierele de var de la Şu-Ku-Tien, a observat depozitele roşii fosilifere care umpleau anumite fisuri aduse la zi prin lucrările de exploatare ale colinelor de calcar. La sugestia lui J.C. Anderson, i s-a încredinţat paleontologului O. Zdansky, cercetarea uneia dintre aceste fisuri. Câţiva ani mai târziu, în anul 1927, după studierea materialului găsit, Zdansky a anunţat descoperirea a două sute de dinţi umani asociaţi unei faune cu caracter pleistocen timpuriu.

După dinţii exhumaţi de suedezul Zdansky, alt suedez, B. Bohlin, descoperă un molar inferior. Un anatomist canadian, Davidson Black, care lucra în China, anunţă prezenţa unei noi filiaţii de hominizi, o nouă „verigă lipsă", aceea a lui *Sinantropus pekinensis* sau a „omului-chinez de la Pekin." Cercetările continuă sub conducerea paleontologului chinez Pei-Wen Chung şi a iezuitului francez Pierre Teilhard de Chardin. Iată ce spune acesta din urmă despre descoperirea craniului „omului din Pekin":

„Sfârşitul campaniei din anul 1929 a fost marcat de un extraordinar succes: găsirea unui craniu nedeformat (dar lipsit de partea de deasupra orbitelor) al faimosului *Sinantropus.* De la acest hominid, care punea atâtea probleme, nu se cunoşteau decât maxilarul inferior, unele fragmente de craniu zdrobit şi numeroşi dinţi. Acest ultim specimen găsit este de mare importanţă. Este cu totul impresionant: imaginaţi-vă un craniu de om de Neandertal, redus la dimensiunile
antropului, având caracteristicile frontale şi postor-bîtale ale acestuia şi veţi avea o idee despre importanţa acestei descoperiri."

Recoltă dispărută în timpul războiului

Săpăturile au continuat cu succes până în anul 1939, când au fost întrerupte de invazia japoneză în China. Colecţia de fosile cuprinde 150 de dinţi izolaţi, cranii, mandibule, fragmente de oase, toate provenind de la vreo 45 de indivizi. Dar din păcate toată această preţioasă „recoltă" ştiinţifică se va pierde în timpul celui de-âl doilea război mondial. !ntr-adevăr, în momentul în care Japonia a declarat război Chinei, vestigiile au fost ambalate pentru a fi puse la adăpost. Lăzile cu fosile pe care scria „secret" au fost depuse la *Union Medical College* din Pekin, iar în 1941, guvernul chinez a vrut să le salveze din faţa japonezilor ce se apropiau de capitală, expediindu-le în Statele Unite. Lăzile au dispărut de pe cheiul portului Tien-Tsin şi n-au mai fost niciodată regăsite. Nu s-au păstrat decât mulajele fosilelor.

După război, săpăturile au fost reluate pe „muntele cu oase de dragoni". Se găsesc alţi dinţi de sinan-trop. Pei-Wen Chung şi asistenţii săi Chia-Lan Po şi Noo-Jo Kang mai descoperă, în 1958, o mandibulă şi în 1966 o calotă craniană, toate în apropiere de unelte şi de oase de animale fosile, cum ar fi elefantul antic, rinocerul păros sau castorul uriaş.

?n-

Sinantrcpul

„Sinantrcpus, scrie abatele Henri Breuil, eminent specialist francez în preistorie, mort în 1961, a făcut focui, a avut unelte din cs şi a prelucrat piatra la fel ca cei din paleoliticul occidental."

Sinantropul era un om de talie mică, aproximativ 1,56rn, cu oase care se deosebesc de ale noastre prin grosimea lor muit mai mare. A fost o fiinţă solidă, destul de puţin agilă, cam greoaie pentru taiia sa şi cu o musculatură foarte dezvoltată. Seamănă mult cu văru! său, pitecantropul din Java. Calotele lor craniene au contururi cs aproape se suprapun, chiar dacă „omul din Pekin" are o capacitate craniană mai importantă (de circa 1075 cm^3). Un prognatism accentuat, maxilare robuste, ochii în orbite proeminente — iată completarea portretului lui *Sinantropus pekinensis.*

Astăzi, specialiştii în antropologie grupează pitecantropul şi sinantropu! în aceiaşi gen *Sinantropus,* care s-ar împărţi, la rânul lui, în două rase distincte: *Homo erectus erecius* din Java şi *Homo erectus sinensis* de la Şu-Ku-Tien. Profesorul Weidenreich, de la Muzeul american de istorie a ştiinţelor naturii, a crezut că re-cunoaşte în sinantrop un strămoş al mongolilor actuali care sunt şi ei scunzi (în medie între 1,50m şi 1,60m) şi au maxilarele de o formă specială, caracteristică comună a rasei mongoloide actuale şi „omului din Pekin".

mventatorul focului

Cum trăia acest arcantropian în grotele din munţii •carosi ai Chinei, acum 300.000 sau 400.000 de ani? ri prilejul săpăturilor s au descoperit numeroase Tnelte făcute din bucăţi de cuarţ sau din piatră rotundă. S au găsit urme de vetre, dovadă a folosirii focului de către *Homo erectus.* Acesta vâna în grup şi ucidea nrada prin lovituri precise cu pietre. In anul 1930, abatele Breuil semnalează descoperirea unor coarne de cerb prelucrate; se poate vorbi chiar despre o anume idee artistică — ceea ce este valabil şi pentru unele pietre lucrate cu o precizie ce depăşeşte necesitatea imediată. Se pare că ne aflăm în prezenţa uneia dintre primele civilizaţii preistorice.

Ne-am mirat în unul din paragrafele precedente să constatăm la *Australopitecus gracilis o* formă neşlefuită de civilizaţie umană şi ia *Homo habilis* o pricepere în confecţionarea de unelte. Până la *Homo erectus,* filiaţia umană şi-a continuat evoluţia, o evoluţie lentă, dar care s-a accelerat spre paleoliticul european. Să ne reamintim că sinantropul a descoperit focul; l-a întreţinut şi, desigur, l-a şi aprins. S-au găsit la Şu-Ku-Tien, mormane indiscutabile de cenuşă şi alte indicii ale folosirii focului. Acest om ai cavernelor calcaroase aie Chinei se încălzeşte; luminează spaţiul în care se află, îşi coace alimentele. Omul nu 'mai este o maimuţa, evoluată fireşte, dar încă bestială ca australopitecul: este un hominid care gândeşte şi trăieşte în societate El vânează antilopa, se înveleşte cu pieile animalelor, îşi face unelte din os, din lemn şi din piatră. H. Weinert, director al Institutului de antropologie de la universitatea
din Kiel.în cartea sa din 1946 *L'Ascension intellectuelle de l'humanite,* explică în ce fel „omului din Pekin" i-a venit ideea să confecţioneze primele unelte.

Nu numai unelte, dar şi ustensile

„Dacă ne gândim că sinantropul tranşa prăzile sale animale şi umane, le prăjea şi !e zdrobea oasele, înseamnă că el ştia la ce era bun un os. Un femur' datorită formei sale, era bun drept măciucă. Cu un os despicat puteai tăia şi înţepa. Un maxilar inferior, cu toţi dinţii săi era un topor, iar o calotă craniană putea servi drept castron. Bucăţile de os descoperite la Şu-Ku-Tien au forme care permit să se tragă concluzia că ele au servit drept ustensile. S-a constatat chiar cum cornitele de pe craniile de antilopă au fost secţionate astfel încât cupa calotei să poată fi aşezată ca pe un trepied; se poate recunoaşte şi locul de pe aceste cupe care era dus la gură".

Cu toate aceste descoperiri, savantul francez Mar-cellin Boule pretinde că

arcantropianul de la Şu-Ku-Tien nu atinsese încă stadiul uman şi că rămăşiţele sale dispersate n-ărfi decât dovada canibalismului unui ipotetic „om adevărat", mai evoluat. Acestea, evident, sunt doar ipoteze fără fundament.
O mandibuiă, apoi o calotă craniană întovărăşită de un maxilar superior aparţinând unui paleosinantrop au fost găsite în provincia Şen-hsi, în depozite mai vechi decât cele de la Şu-ku-Tien. Aceasta I-a făcut pe savantul chinez Wo-Jo Kong să afirme că China a cunoscut o evoluţie asemănătoare celei din Java. Descoperiri din 1958, în China şi Java, au pus în evidenţă aşa-zişii „oameni din Ngandong şi Mapa" aflaţi într-un stadiu mai evoluat faţă de arcantropieni şi care sunt descendenţii pitecantropilor din Java şi ai sî-nantropiior din China. Unii au văzut în „omul din'Ngan-dong" — fără a putea dovedi — strămoşul australienilor actuali. Vom mai reveni asupra acestei ipoteze.

Atlantropul

„Nici o formă, în nici o fază a evoluţiei — seri*» Piveteau — nu reprezintă, faţă de cea care 6 precede si cea care n urmează, o fază intermediară în toatP nr ganelesale." e ur~
Australopitecul şi *Homo habi/is* trăiau în Afrra

a descoper *anu*
d<n Rabat'[1], descoperirile de mandibule, în 1953 (Casa-bianca), în 1951 (Abisinia) şi descoperirea, în 1953. a unei calote craniene (Africa de Sud). Doctorul Louis Leakey a descoperit, în intervalul 1960-1970, la Oiduvai în Africa orientală, arcantropieni veri buni cu *Homo erectus* asiatic.
în anul 1921, la Broken Hill, într-o mină de zinc si plumb din Rodezia de Nord, s-a găsit un craniu minunat conservat, cu o capacitate de 1280 de centimetri cubi reprezentând o formă evoluată a lui *Homo erectus,* cu o vechime de mai bine de 1CO.OOO de ani.
Africa, în ansamblul ei, arată — într-o epocă numită de geologi pleistocenul mijlociu — prezent? unei forme pre-umane cu reprezentanţi multipli şi oferiţi, moştenitori ai caracterelor lui *Homo erectus* şi tinzând spre o filiaţie mai evoluată, care se va stinge, în marea sa majoritate, la sfârşitul pleistocenului, acum 100.000 de ani, odată cu apariţia omului de Neandertal.

Probleme particulare în Europa: glaciaţiile

Rank Bourdier scrie:"Omul de la Mauer era mai *umanizat* decât contemporanii săi din Africa sau din
Asia."
Problemele arheologiei preistorice sunt mai complexe în Europa decât în alte zone ale lumii. Regiunile noastre au cunoscut, în valuri succesive, invazia din nord a gheţarilor uriaşi care au antrenat schimbări radicale ale climei. Cauzele exacte ale acestor glaciaţiuni rămân necunoscute; nici o explicaţie nu este în -ntreaime satisfăcătoare. Urmare acumulării apei te-stre în gheţari, nivelul mediu al mărilor şi a! oceanelor *T coborât, ceea ce a* avut ca rezultat legarea între ele a continentelor şi apariţia insulelor explicând şi migraţia florei, a faunei şi a filiaţiilor umane.
Cele patru mari glacialii au fost separate de perioade calde. Glaciaţia lui Gunz a debutat cu mai puţin de un milion de ani în urmă şi s-a terminat cu 700.000 de ani în urmă. Glaciaţia lui Mindel a durat de îa — 600.000 de ani !a — 300.000 de ani; cea a lui Riss s-a întins de la — 200.000 de la — 120.000 de ani şi în fine, cea a lui Wurm a durat de la — 80.000 de ani la — 10.000 de ani. Semnalăm că, pentru Africa, aceste glaciaţii corespund unor perioade umede şi inter-glaciaţiile corespund unor perioade uscate în care pădurile s-au restrâns şi savanele au progresat.

Arcantropianul din Europa, de la IVSauer

în Germania, la nord-vest de Heidelberg, în satul Mauer, se găseşte o mare

carieră de aluviuni cuater-nare foarte vechi, acoperite de mai muite straturi de loess. Timp de douăzeci de ani, profesorul Otto Schoetensack de la universitatea din Heidelberg, a colecţionat oseminte de animale fosile.
Ziua de 21 octombrie 1907 a fost aceea a uneia din cele mai importante descoperiri din preistoria europeană. Doi muncitori au degajat o mandibulă foarte bine conservată, din nisipuri şi pietrişuri calcare aflate la adâncime de 24 metri. Din păcate în decursul operaţiilor de extragere, mandibula a fost spartă în partea stângă.
Otto Schoetensack soseşte imediat la Mauer şi re cunoaşte apartenenţa mandibulei unui hominid arhaic
Această descoperire a făcut o oarecare vâlvă ia vremea respectivă şi a relansat controversele privind originile omului. Paleontologul german a studiat si a descris minuţios fosila pe careaconsiderat-ocafiirida unei rase noi: *Homo heidelbergensis.*
La prima vedere, această mandibulă, prin vigoarea ei brutală si prin absenţa bărbiei, are un aspect care îi aminteşte pe pitecantropii descoperiţi de Eugene Dubois. Musculatura sa trebuia să-i permită zdrobirea seminţelor tari si a cărnurilor aţoase.

în Europa, o evoluţie mai rapidă

Dinţii însă diferă de cei ai pitecantropilor şi seamănă cu cei ai oamenilor actuali, în special cu cei ai australienilor. Amplasarea în nisipurile fosilifere de la sfârşitul perioadei interglaciare Gunz-Mindel, îl face pe *Homo heidelbergensis* contemporan cu arcantropienii din Asia. Aceasta ne-arface să spunem că evoluţia spre omul actual s-a produs mai rapid în Europa. Strămoşul direct al omului de la Heidelberg ar putea fi un arcan-tropian de tipul celui exhumat la Montmaurin.
Rămăşiţele omeneşti cu vechimea cea mai mare descoperite în Franţa au fost la Montmaurin unde, în 1949, Cammas a descoperit o mandibulă mai „arhaică" decât cea de la Mauer.
Se pare că în Europa, cu începere din perioada Mindelianului, a existat o coabitaţie a două rase arcan-tropiene, una „modernă", cealaltă „arhaică". Rămăşiţele
<*' al gorile
? al omu!ui care trâia <» Un creier la fel de mare ca
urnane de |*a* Vertesszollos sunt o altă dovadă.
Un occipital uman este descoperit în anul 1965 H antropologul maghiar Anda Thomas, pe o terasă mir? deliană a Dunării, la Vertesszollos (50 km de Buda-p«T ta). Acest occipital prezintă forme intermediare într arcantropieni şi *Homo sapiens.*
S-au găsit pietre prelucrata şi urme de toc Anda Thomas crede că o populaţie de arcantropieni din Europa s-ar fi caracterizat prinîr-o cerebralizare rapidă (creşterea volumului creierului). Apoi, dispoziţia «| arhitectura creierului s-ar fi complicat şi modernizat'trep tat pentru a ajunge la primii *Homo sapiens.* Omul de la Vertesszollos ar fi un stadiu primitiv al acestei filiaţii.

Cranii conforme cu cele ale lui „Homo sapiens"

Să urmărim evoluţia umană în Europa. După un exemplu din interglaciaţiile Gunz-Msnde! apoi din glaciaţia Mindel, mai recentă, rămăşiţele reprezentând epoca Mindel-Riss şi mai recentă: sunt craniile de la Steinheirn şi Swanscombe.
în Germania, la 30 de kilometri nord de Stuttgart, în vecinătatea satului Steinheirn, curge un mic râu nu mit Murr, care a acumulat nisipuri şi pietrişuri cuater-nare. Aceste aluviuni sunt exploatate în diverse balastiere. La 24 iulie 1933, K. Sigrist, proprietarul uneia din balastierele din care se extrăseseră deja oase de mamut, elefant şi de rinocer, anunţă descoperirea unui craniu pre-uman. F. Berckhemer din Wurtemberg soseşte la faţa locului şi reuşeşte să degajeze un craniu
destul de bine conservat, care prezenta un amestec

ciudat de trăsături primitive şi recente. El a aparţinut
unei femei adulte, încă tânără.
Piveteau afirmă în anul 1957: „Ne aflăm în
prezenţa unui individ caracteristic populaţiei care, în timpurile ante-wurmiene (înainte de glaciaţia cea mai recentă) se afla în Europa centrală şi aîe cărei elemente (printre care şi craniul de la Steinheirn) abia se deosebeau de *Homo sapiens'¹.*
Capacitatea craniană redusă a craniului de la Steinheirn (circa 1100 de centimetri cubi) este departe de aceea a neandertalienilor, despre care vom vorbi în cele ce urmează. W. E. Le Gros Clark vede în acesta „o combinaţie de caractere morfologice cu totul asemănătoare acelora ale lui *Homo sapiens"* Acslea-
vor întâlni şi la rămăşitele craniene de^

Mai recent, deşi din aceeaşi perioadă Tf S^eme V^n f ^rSıă d6 2o * a
sapiens, varietate arhaică a omului modem caro o . dividualizat rapid faţă de arcantropieni. ' a lrv

Juxtapunere a arcantropienilor şi neandertalienilor

Se crede că strămoşii neandertalienilor au fost descoperiţi la Tautavel şi la La Chaise, unde s-au găsit rămăşiţele unei populaţii contemporane cu începutul glaciaţiunii lui Riss, populaţie care, deşi arcantropiană, posedă caractere proprii anunţând neandertalienii.
Lângă orăşelul La Chaise au fost găsite, într-o grotă, rămăşiţe omeneşti: o porţiune din calota craniană, un os occipital şi unul temporal, din perioada ris-siană. Calota craniană este remarcabilă prin grosimea ei, ceea ce o apropia de tipul neandertalian. în grota de lângă satul Tautavel, având 35 m lungime şi 10 m lăţime, s-au descoperit oseminte de reni şi mai mult de 100.000 de obiecte din piatră, fn iulie 1969 a fost găsită o mandibulă; în iulie 1970, o jumătate de mandibulă şi în iulie 1971, partea anterioară a unui craniu de adult. Săpăturile au continuat; dar cel mai interesant este acei craniu care a aparţinut unui individ de douăzeci de ani şi din care lipsesc regiunile parietale şi occipitale. Craniul a fost găsit în mijlocul unor oase de rinoceri, cai, bivoli şi cerbi.
Jean Piveteau afirmă că studiul acestui craniu contrazice ipoteza formulată mai sus, de diferenţiere, începând cu glaciaţia lui Riss, între strămoşii lui *Homo sapiens* şi cei ai omului de Neandertal. La individul reprezentat prin craniul găsit la Tautavel, se constată
juxtapunerea arcantropienilor şi neandertalienilor Se impune astfel afirmaţia că omul de la TOI *ar* putea fi rezultatul unui metisaj între cele doul arcantropiene definite mai sus.
Pentru a încheia acest capitol asuora *„lor, să* remarcăm că „umanitatea cua ciu" îşi are rădăcinile în evoluţia lui exhumaf la Olduvai (ai cărui descend cu siguranţă, în acel loc) şi £ *tofo* ficaţii în Asia, Africa şi în Europa rrai ate A r să se fi diferenţiat în două fi iâtih*Qrin^t* ' M Pare
^

fnceput al civilizaţiilor propriu-zise umane

Ne vom interesa în cele ce urmează de marile civilizaţii preistorice propriu-zise şi care, timp de cel puţin 100.000 de ani, vor evolua de la omul din Neandertal la civilizaţia fierului şi la scriere.
Vom încheia expunerea privind originile omului cu cele spuse de H. Weinert în cartea sa *L'ascension intel-lectuelle de l'humanite* (Ascensiunea intelectuală a omenirii): „Plecând de la condiţia antropomorfilor, lipsiţi de cultură, zorii civilizaţiei umane apar foarte încet, pe o durată ce poate fi jumătate din era glaciară. La capătul acestei prime etape, strămoşul nostru ne apare, din punct de vedere morfologic si cultural, ca fiind, incontestabil, „uman", sau „humanoid" dacă preferăm acest termen," Şi Weinert trage concluzia: „Cea mai bună

dovadă a ascensiunii spirituale încete şi progresive Q, omenirii este faptul că originea ei intelectuală se pierde în obscuritatea bestialităţii primitive. Progresele corpului şi progresele spiritului au mers mână în mână; si după cum n-a existat o apariţie fizică bruscă a omului' tot aşa nici dezvoltarea psihică nu s-a făcut decât pornind de la strămoşii antropoizi."

^^^^p^^p^"

3

Neanderîalienli

n perioada veche a glaciaţiunii lui Wurm — scrie Franck Bourdier — se dezvoltă omul din Neandertal, fiinţă întrucâtva arhaică, cară dispare în perioada recentă a glaciaţiunii lui Wurm. ca şi când ar fi fost distrusă de *Homo sapiens;* deşi avea un creier foarte voluminos, a fost, probabil, prizonierul tradiţionalismului său tehnic."

Omul din Neandertal şi, în genera!, neandertalienii au populat Europa cu mai mult de 80.000 de ani în urmă, la începutul ultimei perioade glaciare, a lui Wurm. Sunt ei descendenţii evoluaţi ai unei filiaţii arcantropiene mai vechi sau rezultatul unei degenerări ai unei astfel de filiaţii? Nu putem şti. Aparţin măcar, cu toţii, aceleiaşi rase? Este sigur. Ştim că ei s-au stins în cursul ultimei faze glaciare, fără să fi avut aparent, urmaşi. Apare astăzi clar că schema propusă de numeroşi savanţi în prima jumătate a secolului nostru, care î! consideră pe
omul din Neandertal ca fiind o etapă intermediară din punct de vedere fizic şi intelectual între arcantropieni si *Homo sapiens,* poate să fie pusă sub semnul întrebării

Un om demn de metroul din New-York

Omul de Neandertal, care a ocupat Europa şi restul lumii vreme de aproape 50.000 de ani, nu era pe jumătate maimuţă, încovoiat şi cu prognatism puternic sau un om caricatural al cavernelor, ci o fiinţă evoluată! pe calea civilizaţiei. Doi savanţi, W. Strauss de la universitatea Johns Hopkins şi Alee Cave de la centrul universitar al spitalului Sf. Bartolomeu din Londra, au afirmat în anul 1957, după examinarea atentă a scheletului de la *La Chapelle aux-Saints:* „Nu există nici un motiv valabil pentru a presupune că alura omului din Neandertal diferea mult de aceea a omului de astăzi... Dacă ar putea fi reînviat şi pus în metroul din New-York (spălat, ras şi îmbrăcat modem), nu cred că ar atrage atenţia mai mult decât anumiţi locuitori ai oraşului,"

Homo neandertalensis, chiar dacă nu a putut merita calificativul de *sapiens,* era un om care gândea, fără îndoială că şi vorbea, era dotat chiar cu un anume simţ artistic şi religios, fără a atinge însă stadiul, foarte primitiv, al populaţiilor celor mai înapoiate care mai trăiesc şi astăzi pe planeta noastră. Există însă o diferenţă importantă faţă de populaţiile primitive actuale: omul preistoric privea spre viitor, se adapta la dezvoltarea propriei sale civilizaţii, era mereu în căutare de descoperiri şi perfecţionări; în timp ce primitivii actuali sunt în regresiune, abia în stare să transmită copiilor civilizaţia lor tradiţională.

Contemporanii ultimului frig S erei glaciare.

Marea îşi schimbă şi albie, şi flux şi maluri. Amila ce ne poartă s-a născut din valuri. Acolo unde cresc holdele au plutit corăbiile Mâna înceată a timpului toceşte munţii Sapă văgăuni, netezeşte câmpiile.

K

Ovidiu

înainte de a vorbi despre omul din Neandertal, de „nectul său fizic şi de felul lui de a trăi, să vedem care a fost decorul din Europa occidentală la vremea ultimei perioade glaciare.

Geologii au împărţit perioada glaciară a lui Wurm în trei mici perioade separate prin intervale mai blânde. Omul din Neandertal şi civilizaţia sa au apărut în primele timpuri ale epocii lui Wurm. La sfârşitul epocii Wurm II, cu 30.000 de ani în urmă, neandertalienii, şi civilizaţiile musteriene pe care le-au produs, au

dispărut spre a deschide calea omului modem şi industriilor paleoliticului superior.
La începuturile perioadei Wurm, cu circa 80.000 de ani în urmă, neandertalienii găsesc o climă moderat de rece şi umedă. Peisajul este compus din câmpii şi lande mărginite de păduri de pini, fagi şi stejari, unde trăiesc supravieţuitorii perioadei interglaciare precedente: elefantul antic, rinocerul antic şi hipopotamul antic, cât şi cerbul, porcul mistreţ şi lupul. Pe măsură ce era glaciară înaintează, iernile sunt tot mai aspre, frigul se intensifică, pădurea se retrage, elefanţii, rinocerii şi hipopotamii dispar sau pleacă spre sud. în locul lor vin rinocerul păros, calul. La această vreme, omul din
Neandertal trăieşte în aer liber, în gmpări de colibe EI continuă aceeaşi existenţă la sfârşitul perioadei Wurrn I cu 60.000 de ani în urmă şi de-a lungul celor câteva mii de ani care despart cele două glaciaţii, când pădurile temperate reapar în sudul Europei.
în perioada Wurm II, frigul revine, mai aspru ca oricând. Pădurile lasă tocul stepelor străbătute de turme de mamuţi cu părul lung şi de rinoceri păroşi, de turme de cai şi reni, venite din regiunile boreale, acum acoperite de straturi groase de gheaţă. Pentru a învinge această climă aspră, oamenii *de* Neandertai se adăpostesc în peşteri. Se încălzesc adunaţi în jurul focului, în timp ce afară elementele naturii se deslănţuie. Sunt obligaţi să se bată, pentru un adăpost, cu fiarele carnivore, precum ursul cavernelor, leul şi hiena cavernelor.
Această perioadă se termină cu 40.000 de ani în urmă pentru a face loc unui climat temperat şi umed care determină revenirea pădurilor şi dispariţia nean-dertalieniîor.

„Un sălbatic gol-gc!ut fntr-o mănăstire de călugăriţe"

„Au existat oare oameni pe pământ înaintea ultimei epoci geologice?" s-a întrebat, în anul 1858, Emile Littre, într-un articol.
Odinioară, în versanţii calcarcşi ai râpelor de la Neandertal, nu departe de Dusseldorf, se aflau numeroase peşteri pe care exploatarea intensivă a pietrei le-a transformat într-o carieră unică, foarte întinsă, în
1856 într-una din micile grote, s-au descoperit
nte umane pe care proprietarul carierei le-a dus °SeHiat naturalistului J. C. Fuhlrott care, convins de "himea lor, le-a datat ca fiind din pleistocen. Este ver: desnre o calotă craniană, două oase *humerus,* un V°/Ss stâng, un *radius* drept şi încă alte câteva frag-pnte Anatomistul King le consideră ca aparţinând ,1nei noi specii, *Homo neandertalensis.* Geologul Lyell confirmă vârsta vestigiilor: sunt sigur din pleistocen.
După cum scrie John E. Pfeiffer: :,Omul de Neandertal şi-a făcut apariţia în universul victorian^ ca un sălbatic gol-goluţ într-o mănăstire de călugăriţe! în ochii victorienilor el nu era decât o fiară."
La acea epocă circula ideea că omul a apărut aşa cum era şi că nu putea avea strămoşi diferiţi de el. Părerea tuturor şi chiar a unor mari savanţi era că nu trebuie crezut în fosile, în oasele de animale preistorice sau în pietrele prelucrate. Tradiţia unui Pământ şi a unei omeniri create în anul 5199 înainte de Christos, dedusă din Biblie, este încă admisă, cu toate contradicţiile ei numeroase (printre care, aceea, evidentă, a marii durate a erelor geologice). Potopul este dat ca o explicaţie a dispariţiei unor rase de animale cunoscute. In anul 1871, preotul din Cormontreuil, într-o lucrare foarte interesantă *„La Bible sans la Bible"* (Biblia fără Biblie), încearcă să localizeze perioadele geologice în 5.000 de ani: „Biblia —scrie el—are privilegiul glorios de a fi istoria universală a genului uman în timpul primelortrei milenii de la crearea omului". S-a uitat definiţia dată Creaţiunii în Evul Mediu de către marele teolog Sfântul Toma d'Aquino: o relaţie „ascendentă" a omului spre Dumnezeu, mai degrabă decât o relaţie „descendentă" a lui

Dumnezeu spre om.
»*

Intuiţia fundamentală a lui Boucher **de** Perthes

în anul 1839, un director al vămilor franceze, Jacques Boucher de Crevecoeur de Perthes (1788__ 1868), poet şi geolog în orele sale libere, a găsit, la Ab-bevilie, primele unelte din epoca de piatră aparţinând unei civilizaţii care s-a numit abbeviliană. Savanţii l-au ironizat mulţi ani pe acest „poet provincial" care avea totuşi, să pună bazele preistoriei, publicând, în anul 1846, primele sale lucrări. El declarase încă cu douăzeci de ani în urmă:

„Acolo, în terenurile aluvionare, trebuie găsit omul primitiv, omu! contemporan mamiferelor... Trebuie să fi lăsat urme ale prezenţei sale sau ale muncii sale, căci orice fiinţă umană este muncitoare. Omul primitiv trebuia să se apere, i-au trebuit mijloace pentru aceasta şi le-a găsit în silexul dur pe care l-a prelucrat".

Aceasta a fost o mare intuiţie ce s-a confirmat în timp, cu toată opoziţia pe care a întârnpinat-o.

Trebuie să înţelegem că, odată apărut, omul de Neanderta! s-a impus cu greu în contextul epocii. Admiţând vechimea şi „umanitatea" sa, aceasta conducea la a admite existenţa unui „om" trăind înainte de Adam.

în faţa oaselor din grota germană, un antropolog german, Virchow, susţine că ele au aparţinut unei fiinţe patologice, unui microcefal. Mayer, profesor la Bonn, merge până la a declara că este vorba de un cazac care, cu trupele ruseşti, a traversat Germania în 1814 pentru a cotropi Franţa! Un savant englez se remarcă şi el prin ignoranţă, sugerând: „Este poate unul din acei
*»"
j- •„• sălbatici, pe jumătate nebuni, pe jumătate idioţi,
i Dutemici, întâlniţi mereu pe lângă triburile bar-
cruzi ş' *v* ^ uneorj apar tn comunităţile civilizate care îi
.barît?n nen'itenciare sau la spânzurătoare, atunci când
pornirile lor criminale se manifestă".

Numeroase confirmări

în anul 1859, Charles Darwin publică *Originea speciilor si* un savant francez întemeiază Societatea de antropologie din Paris în cadrul căreia se vor grupa toţi specialiştii în preistorie. Treptat, ştiinţa va admite vechimea mare a omului. Marele biolog Thomas Huxley va arăta că un craniu descoperit în stânca Gibraltar (1848) este de acelaşi tip cu craniul găsit la Neandertal.

Se observă, de asemenea, că fragmentele umane dezgropate în anul 1828 de paleontologul belgian Schmerling, în grota Engis, aparţin tot unui om de Neandertal. Rămăşiţe de^ neandertalieni sunt găsite în multe locuri din Europa, între anii 1866 şi 1910, în vreo şase srturi din Franţa şi Belgia se găsesc rămăşiţe de oameni de Neandertal, în mijlocul unor unelte şi a unor fosile de mamifere.

în anul 1866, geologul belgian Dupont găseşte, într-o grotă de lângă Dinant, o mandibulă umană înrudită cu cea a omului de Neandertal. Antropologul Paul Broca vede o dovadă a teoriilor iui Darwin: „această mandibulă este primul element care dă un argument anatomic darwiniştilor; este prima verigă a lanţului care, după ei, trebuie să ducă de la maimuţă la
om". Să nu uităm că, făcând această ultimă afirmaţie darwiniştii se înşelau. După cum am văzut în capitole!' precedente, omul nu coboară din maimuţă. Ambii au un strămoş comun care trăia în pădurile tropicale, cu vreo cincizeci de milioane de ani în urmă.

în anul 1885, de Puydt şi Lohest descoperă !a Spy, în Beigia, un schelet şi apoi rămăşiţe de la doi indivizi. Aceste descoperiri distrug definitiv'tezele naturii patologice ale lui *Homo neanderthalensis.* lată cum, la Spy, s-a descoperit scheletul: „Părea culcat pe partea dreaptă, cu mâna rezemată de mandibula inferioară. Era amplasat cam de-a curmezişul grotei, cu capul spre est şi picioarele spre vest. Cu toate căutările minuţioase, multe oase nu s-au găsit. Craniul era fracturat; câteva

fracturi erau foarte vechi şi bucăţile deplasate erau resudate cu încrustaţii de calcar."

Omul de Neandertal: aceeaşi capacitate craniană ca a noastră.

„Avea nevoie de tot timpul şi de toată energia pentru a se menţine în viaţă, pentru a găsi ce să mănânce şi să bea, pentru a-şi apăra teritoriul, pentru a-şi apăra şi creşte copiii." Aceste cuvinte ale lui Desmond Merris se pot aplica perfect neandertalienilor pe care îi vom descrie în continuare.

Studiul diverselor schelete de *Homo neander-talensis* descoperite cu începere din 1856, ne permite să ne facem o idee destul de precisă asupra a ceea ce a fost acest om al glaciaţiei lui Wurm. De talie mică,

Reconstituire a pitecantropului, „omul din Java".

4^1-

nedepăşind 1,60 m, este îndesat, cu un bust lung si n' cioare scurte. Degetul mare de la picior este depărtat" La fel cu predecesorii săi arcantropienii, merge în n cioare şi drept. Vânător de stepă, trebuia să aleroe repede. Oasele membrelor sale sunt robuste si ar ticulaţiile mari indică o putere musculară deosebită" Primele falange şi oasele palmei sunt scurte şi late ultimele falange sunt lungi. Mâna pare să fi fost puternică" Compararea craniului omului de Neandertal cu cel al europeanului modern provoacă curiozitate. Capacităţile craniene sunt aceleaşi, 1500 cmc. Creierul voluminos ar fi putut clasa neandertalienii în familia * *Homo sapiens,* dar studiul mulajelor intracraniene a relevat o structură foarte simplă a circumvoluţiunilor cerebrale.

Unii savanţi, printre care Marcellin Boule, au afirmat că omul de Neandertal nu poseda centrul cerebral al limbajului articulat.

Oase groase şi o formă specială fac ca lungimea medie a craniului omului de Neandertal (20 cm) şi lăţimea sa (15 cm) să depăşească dimensiunile omului modern: 18,1 cm şi 14,1 cm la bărbat; 17,3 cm şi 13,6 cm la femeie.

Craniul neandertalian, mai alungit, mai lat decât cel al lui *Homo sapiens,* este bombat lateral şi are în spate o protuberantă caracteristică. Are fruntea joasă. Arcadele proeminente scurtează partea de sus a feţei, iar partea inferioară este de asemenea proeminentă. Osul nazal este important. Nasul lat şi cărnos iese bine în evidenţă. Arcadele dentare sunt iargi, gura mare şi maxilarul robust. Bărbia este abia schiţată, uneori chiar absentă.

Sate din colibe, apoi peşteri

pentru epoca respectivă, structura socială a nean-dertalienilor era complexă, înainte de marile friguri din oerioada Wiirm II, ei trăiau în „colibe" grupate în „sate". Aceste locuinţe rudimentare nu puteau adăposti mai mult de un cuplu cu copiii săi. Colibele erau locuite de câte un trib de vânători, cu şeful lor. în cursul epocii II a lui Wurm, frigul intens îi va obliga pe oamenii de Neandertal să se transforme în oameni ai cavernelor. Ei construiesc în grote sau la ieşirea din ele, adăposturi sub stâncă, un fel de cabane alungite. Vetrele sunt ferite de ziduri joase din piatră. Grotele sunt despărţite uneori prin piei de animale, întinse pe stâlpi.

Să-l lăsăm pe Franck Bourdier să ne descrie o locuinţă tipică, ridicată sub o stâncă din regiunea Vau-cluse (Franţa):

„In zona cea mai protejată a adăpostului se afla cabana limitată de două blocuri lipite de peretele de stâncă. Lungimea era de 1 1 ,50 metri şi lăţimea maximă de 7 metri; vetrele erau aliniate în lungul axei mari. Diverse activităţi se desfăşurau în interiorul cabanei al cărei sol era plin de materii organice şi de cărbune în timp ce pe lângă cabană solul era curat. O cabană' ca aceasta, de 80 mp, implică un adăpost pentru mai multe cupluri şi necesita o anume reglementare a obiceiurilor".

Seara, lângă un vânat

, principale şi, în a-

reşedmţe secundare sau halte pentru

vânătoare. Seara, în faţa unui vânat (cerb sau ren} bărbaţii comentau vânătoarea într-un jargon rudirnen tar, cu multe zgomote şi gesturi, în faţa tinerilor uluiţi s" povesteau cum se ascunseseră în zăpadă, acoperiridu' se cu piei de animale, şi

aşteptaseră îndelung trecerea unei turme de reni. Seara se încheia cu cântece şi dai> suri al căror zgomot era amplificat de piatra cavernei" Copiii speriaţi priveau spre umbrele fantastice ale dansatorilor proiectate pe pereţi de lumina focurilor aprinse din loc în loc.
Oamenii de Neandertal au reuşit, într-un climat glaciar foarte aspru, să reziste temperaturilor coborâte, furtunilor şi zăpezilor acumulate, datorită ingeniozităţii lor. N-ar fi supravieţuit dacă n-ar fi ştiut să profite ds toate resursele naturale.
european lipsit de gheţuri.
Să luăm exemplul zonei de la malurile Vezerei, în Dordogne (Franţa). In această zonă au fost descoperite opere de artă preistorică despre care vom vorbi mai târziu. Este, totodată, regiunea din lume cea mai mult studiată de către arheologii care se interesează de paleolitic. Cursurile de apă au săpat în platoul calcaros al regiunii văi şi defilee, grote şi peşteri, şiruri de galerii Falezele calcaroase, astfei străpunse, au oferit adăpost neandertalienilor. Ele ofereau, de asemenea, materia
primă pentru o adevărată industrie a pietrelor de silex
care se găseau incrustate în calcar.
Pe o rază de 30 de kilometri s-au identificat peste
două sute de situri preistorice şi, desigur mai oot fi
descoperfîe alte zeci sau chiar sute.

2.000 de oameni pe întregii! teritoriu european

Vom reveni mai târziu asupra oamenilor care trăiau departe de Europa, în ţinuturi cu o climă mai bună. Neandertalianul propriu-zis pare să se fi limitat doar la Europa şi să fi fost purtătorul civilizaţiei de la Moustier, care a durat cincizeci de milenii. Populaţia de *Homo neandertalensis* nu a fost niciodată numeroasă, ceea ce este explicat, parţial, de condiţiile de climă. Trăind în grupuri de câte patruzeci sau cincizeci de in-divizi (maximum), răspândiţi prin întreaga Europă şi dezvoltând, fiecare, câte o variantă a musterianului, oamenii de Neandertal nu au fost niciodată mai mult de 2.000 de indivizi trăind simultan pe imensul teritoriu

Cultul morţilor

„Atitudinea omului din această epocă faţă de morţi, trebuie să fi fost un amestec de respect, de teamă, de veneraţie şi de grijă pentru bunăstarea lor. Astfel de preocupări presupun existenţa ideii prelungirii vieţii dincolo de sfârşitul corpurilor," scrie E. O. James în *„Religia preistorică".*
Se pare că, încă de la începutul perioadei Wurm, neandertalienii îşi îngropau morţii, spre deosebire de ar-cantropieni, care îi lăsau pe loc sau se descotoroseau de ei aruncându-i în falii de stâncă. Rudolf Grahmann, de la universitatea din Mainz, vede în acest obicei dovada tendinţelor abstracte ale spiritului uman.
„Descompunerea cadavrelor în caverne făcea,
desigur irespirabil aerul din aceste adăposturi. Morţii fi putut să fie duşi departe, dar să-i acoperi cu părnâ[3]» sau să-i depui în şanţuri săpate cu mare trudă presi pune o mare experienţă. De ce să îngropi morţii în dony ciliul lor, în loc să-i arunci departe? A fost oare dorinţa d' a se feri de manele rătăcitoare sau de strigoi? Nici *ori* vind îngroparea mortului ca pe un simplu gest de a-l W de carnivori, nu este o idee care să fie respinsă îngroparea de capete de oameni şi de urşi presupune unele reprezentări religioase în sensul mai larg."
La 3 august 1908, într-o grotă scundă din regiunea Correze (Franţa), preoţii Amedee şi Jean Bouysonnie împreună cu Bardon, au dezgropat, pe lângă obiecte frumoase din silex, scheletul unui om de cincizeci de ani care zăcea pe fundul unui şanţ adânc de 30 centimetri. Lângă mâna mortului se afla un picior de bou şi o parte din coloana vertebrală a unui ren. Deasupra corpului care fusese aşezat îndoit, pământul conţinea oase zdrobite de rinoceri păroşi, bizoni *priscus,* cai, hiene de caverne şi de marmote. Marcellin Boule a studiat cu mare atenţie acest mormânt. Laba de bizon îngropată lângă schelet pare să fi fost pusă cu carnea pe ea, în chip de cadou pentru lungul drum al mortului. Silexurile din jur, cu vârfurile ciobite, trebuie să f i folosit la despicarea oaselor lungi ale animalelor, pentru a scoate măduva, delicatesă

apreciată de participanţii la ospăţul funerar din peşteră.

Adolescentul mort de la Moustier

în martie 1908, un lucrător îl anunţă pe negustorul elveţian de antichităţi Otto Hauser despre descoperirea,
, Moustier (Dordogne — Franţa), a unui schelet de ado-escent Hauser *a* vândut scheletul pentru 100.000 mărci-aur împăratului Wilhelm al IMea. Acesta l-a dăruit la *Museum fur Volkerkunde* (Muzeul de etnografie) din Berlin. Otto Hauser a descris, mai târziu, poziţia în care fusese găsit scheletul. După spusele lui, se pare că mortul a fost aşezat pe burtă, cu antebraţul sub capul care se odihnea pe o pernă din aşchii de silex; toate aceste detalii lasă să. se presupună o înhumare, la câteva ore după moarte, în apropiere se aflau oasele unui bou, care proveneau, probabil, de la ospăţul funerar, precum şi multe aşchii din silex. Acest loc al descoperirii scheletului (Moustier) a dat numele întregii industrii a silexului cioplit din paleoliticul mijlociu: Musterianul.

Scheletul unui tată de familie

Tot în regiunea Dordogne, într-un adăpost de sub o stâncă, s-a descoperit în anul 1909 un adevărat cimitir familial, numărând vreo şase morminte. Scheletul tatălui s-a descoperit la 19 septembrie 1909 Cei ce l-au descoperit spun:
„Am procedat foarte încet şi cu precauţii nesfârşite, jncepand cu membrele inferioare, făcând o
i£ânadfit fT'f"a s?heletului> d€Wnd oasele, dar lasandu-le pe loc înaintând din aproape în aproape, am
fusese L iîîW SChelet Care ne'a aPăru' a?" cum a ^ musterieni- ^ culcat pe spate, cu
* stânga< Picioarele *"« Hthii Tntor?i sPre dreaPta- Mem-drept era aşezat de-a lungul corpului iar braţul drept era îndoit, cu mâna cam la nivelul umărulu' Capul era întors spre stânga, cu maxilarele larn deschise. Toate oasele scheletului, uneori zdrobite d greutatea pământului care le acoperea, erau la locul *lQf* în conexiunile lor anatomice. '

Striuri: o pre-scriitură

Deasupra scheletului s-au găsit pietre plate amestecate cu bucăţi de oase. Printre acestea s-a aflat un os lung cu striuri pe el. De ce aceste striuri? Ele n-au preocupat savanţii până ce americanul Alexandru Mar-shack s-a interesat de ele cât şi de cele câteva sute de alte obiecte provenind din musterian şi care fac dovada unui fel de pre-scriitură servind, fie la observarea ciclurilor lunare, fie la indicaţii pentru vânătoare.
în septembrie 1910 se descoperă, la La Ferrassie, mormântul unei femei. In 8 august 1912 s-au descoperit două gropi mici, cu lungimea de 70 de centimetri şi adâncimea de 40 de centimetri. Fiecare conţinea scheletul unui copil având de la trei la cinci ani. Sub o mică movilă, s-au găsit rămăşiţele unui copil foarte mic. în primăvara anului 1921, la La Ferrassie se descoperă cel de al şaselea schelet. Acesta a fost găsit cu capul despărţit de trunchi, într-o groapă având forma unui ou, lungă de 1,45 metri şi acoperită cu o piatră. Toate scheletele au fost orientate est-vest şi întovărăşite de ustensile musterîene.
Piatra de acoperire, un bloc de calcar de formă triunghiulară, aproximativ echilaterală, cu laturi de 80 de centimetri şi 15 centimetri grosime, îi mai uimeşte şi
soecialisti. La suprafaţă, piatra are săpate mici t' -
ast- ETri arupat'e câte două, trei sau patru şi dispuse ada * rvaîe regulate. Semnificaţia acestor adâncituri)a inJervsLjsterJoasă. s-au avansat ipoteze multiple: [ărTUrpa unor constelaţii, adâncituri pentru păstrarea ei de purificare, lăcaşuri pentru mici opaiţe din grăsime şi fitil-

Pentru ce credinţă?

Grija pentru *aşezarea* corpurilor în morminte — scrie E O. James — nu lasă îndoială faţă de existenţa unui cult al morţilor, care s-arfi înfiripat în paleoliticul mijlociu. Doar în regiuni ca Dordogne (Franţa) unde sunt multe grote şi

adăposturi stâncoase, mormintele din preistorie au putut rezista timpului, intemperiilor, animalelor sălbatice, La acel stadiu, ritualul funerar nu pare să fi exprimat altceva decât credinţa într-o supravieţuire care cerea hrană şi obiecte obişnuite ale vieţii pe pământ. Nu se putea concepe nimic altceva."
H. Weinert, de la universitatea din Kiel, nu vrea să meargă atât de departe. El scrie: „Un mormânt cu o intenţie pioasă (chiar fără credinţă în „dincolo"), nimic altceva decât dorinţa de a păstra memoria mortului cât mai multă vreme şi de a prelungi existenţa sa. este — în toate privinţele — o concepţie posibilă la un stadiu superior al^ dezvoltării intelectuale; nu poate fi vorba de aşa ceva în paleoliticul mijlociu, cu atât mai puţin în paleoliticul îndepărtat."
Franck Bourdier crede că oamenii de Neandertal aveau un cult al morţilor şi al oaselor:
„Osemintele ursului au fost, probabil, cele mai venerate; ursul, primul stăpân al peşterilor, dormea în timpul iernii şi se trezea primăvara — constituind astfel simbolul renaşterii sezoniere a naturii, în acele vremuri îndepărtate. (...). Cultul ursului, general azi la toate civi-lizaţiiie^arctice, a apărut probabil în perioada Riss-Wufm. în Wurmul timpuriu, existenţa sa pare aproape sigură, după descoperirile din grota de la Lascaux Acolo, o groapă acoperită cu lespezi, conţinea oseminte de urs; alături se aflau patru grămezi de pietre şi una din ele, un fel de cutie din lespezi, conţinea tot oase de urs;[1]
Oricum ar fi fost, omul de Neandertal a avut preocupări departe de a fi cele ale omului bestial al cavernelor, aşa cum au vrut unii să-l vadă.

Prelucrarea pietrei

„Unealta există independent de situaţie şi de epocă, pentru cine va şti să o vadă şi să o folosească. Este sigur că această ştiinţă şi tehnica de confecţionare se transmiteau încă din acea vreme, de la o generaţie la alta." scrie Karl J. Narr, în cartea sa: *Â la recherche de la prehistoire* („în căutarea preistoriei").
De-a lungul întregii istorii a omenirii, invenţia cea mai durabilă şi îndeletnicirea cea mai constantă a fost aceea a prelucrării pietrei. De la descoperirile din Africa orientală la toporiştile şlefuite din neoliticul european s-au scurs cel puţin două milioane de ani sub semnul silexului şi al pietrei rotunjite. *Homo habilis* din Olduvai, sinantropul de la Şu-Ku-Tien şi arcantropianui de ia Swanscombe foloseau unelte din piatră. Neandertalienii
Sinontropul descoperit la Şu-Ku-Tien (China).
au folosit, şi ei, unelte litice. în studiul civilizaţiilor preistorice este indispensabil să avem câteva noţiuni, chiar sumare, privind industria pietrei.
Uneltele din piatră se obţin în două feluri. Se poate lua o piatră brută care să fie fasonată după dorinţă-unealta terminată este numită „nucleu" sau *nucleus.* biri acest nucleu se poate desprinde o aşchie care să fie prelucrată la rândul ei.
Care sunt rocile din care se pot desprinde aşchii cu uşurinţă? Silexul, în primul rând, care este şi cel'rnaj răspândit. In Franţa, silexul se găseşte în calcarele şi argilele alterate din era secundară. Se mai pot folosi cuarţul, cuarţitul şi, într-o măsură mai mică, rocile cal-caroase silicioase cu granulaţie fină sau rocile eruptive.
în Europa, ca şi în Africa sau în Asia, cele mai vechi industrii litice sunt constituite din pietre rotunjite, prelungi, care se pot ţine bine în mână sau din bucăţi de silex, prelucrate la un capăt. Prima confecţionare de unelte a fost făcută plecând de la un *nucleus.*
Dar care au fost uneltele oamenilor preistorici?

Unelte din piatră cioplită pe două feţe

Modul cel mai simplu de a sparge o piatră este de a o lovi de o altă piatră mai voluminoasă, numită „nicovală." Această tehnică a fost, desigur, folosită în abevilian, localizat în special în Africa, şi caracterizată prin unelte grosolane având mărimea unei mâini.
A!t mod de a fasona o piatră este acela de a o lovi cu o alîă piatră, numită

„ciocan." Această tehnică a dat obiecte de mare fineţe care s-au găsit în Franţa, înliei Spania şi Germania. Dar dezvoltarea mare a fost în Africa, unde uneltele din piatră GS>lită'pe două feţe par să fi cunoscut multe întrebuinţări.

De la vârfuri ascuţite la dălţi — **o gamă** de unelte

Vârfurile ascuţite sunt aşchii de piatră retuşate cu ariiă Ele pot fi manevrate direct cu mâna sau se pot fixa la capătul unui băţ sau al unui os.

Lamele sunt aşchii subţiri, mai lungi, cu laturile aproape paralele. Astfel de lame rezultau din lovirea puternică a unui *nucleus* cilindric sau conic.

Răzuitoarele sunt aşchii din piatră, cu o muchie proeminentă transversală. Se foloseau la prelucrarea pieilor sau chiar ca un fel de rindea, în alte cazuri.

Burghiile erau unelte cu un vârf ascuţit, bine fasonat pe toate părţile. Au apărut în paleoliticul superior şi au servit la găurirea mărgelelor şi a acelor.

Dălţile apar în cantitate mare, tot în paleoloticul superior şi au avut, adesea, aceleaşi funcţii ca şi burghiile.

O adevărată industrie musteriană

„Musterianul este caracterizat prin micşorarea mărimii şi numărului uneltelor din piatră prelucrată doar pe două feţe şi prin creşterea numărului de aşchii din piatră lucrată în chip de burghie, răzuitoare cât şi prin începutul unei prelucrări a oaselor şi a coarnelor de
cerb." scrie Annette Leming-Emperaire, în *Arheologia preistorică.*

In aceleaşi locuri în care au fost găsite vestigiile omului de Neandertal precum şi în altele, savanţii au descoperit un număr mare de ‚pietre cioplite."

Neandertalienii au fabricat diferite unelte din piatră, funcţie de locul în care s-au aflat şi de perioada în care au trăit şi aceasta de-a lungul celor 50.000 de ani, cât a durat musterianul sau paleoliticul mijlociu, după cum este numit mai frecvent.

Omul de Neanderta! a ajuns la fabricarea în serie, cunoştea diviziunea muncii şi diferenţierea profesiilor! Fiecare ceată de neandertalieni îşi^avea „cioplitorul de piatră" care le făcea unelte tuturor, în schimb, era hrănit şi i se asigura existenţa.

Gabriel de Mortillet, inginer şi arheolog, specialist în preistorie, a inventat termenul de „musterian", după săpăturile efectuate la Moustier. Musterianul a fost împărţit de către Francis Bordes în cel puţin 24 de tipuri secundare. Aceste tipuri sunt, adeseori, diferenţieri regionale şi descrierea lor nu prezintă interes pentru nespecialişti.

lată cum descrie Rudolf Grahmann câteva din „specialităţile" prelucrării pietrei din perioada muste-riană:

„Răzuitoarele şi burghiele joacă un rol esenţial: cele din urmă sunt, adeseori, destui de mari (...). Pietrele ascuţite sunt plate, rezultând din aşchii destul de subţiri. După felul în care sunt lucrate, unele par să fi fost prevăzute cu un mâner, în musterian mai găsim şi aşchii din piatră ascuţite la amândouă capetele. Printre răzuitoare, se găsesc şi unele curbate, cu o latură
• iţită si care par să fi fost utilizate drept cuţite."

Bile pentru joacă

Omul din musterian, vânător şi hăitaş de animale, trăia în adăposturi stâncoase în timpul rece, cunoştea focul, ştia să-l facă şi să-l întreţină. Constructor modest de colibe, el organizase o viaţă socială sumară, bazată pe autoritatea unui şef la câte circa patruzeci de indivizi, pe o repartiţie simplă a muncii: vânătoare, confecţionarea sculelor, cules, prelucrarea pieilor, întreţinerea focului, coacerea alimentelor. Dar omul de Neandertal nu a fost decât un vânător din epoca de piatră? Câteva descoperiri ne fac să gândim că omul de Neandertal avea şi alte preocupări. Dovada sunt bilele şi discurile fără utilitate practică evidentă.

Aceste bile din piatră sau argilă, găsite în diverse situri musteriene, unele cu o formă perfectă, au fost arme, obiecte rituale sau obiecte de joacă? Poate au îndeplinit cele trei funcţii.

Astăzi încă, bilele din diverse materiale (lemn. metal, cauciuc), mingiile şi

baloanele, servesc la joaca tuturor copiilor şi adulţilor. Se poate să fi fost la fel si în musterian.

Bile de vânătoare si semne prevestitoare.

Este posibil ca bilele să fi fost folosite ca *bolas. Bo-*
las sunt bile grele, învelite în piele şi legate câte două printr-o curea, folosite încă şi astăzi în America de Sud! pentru capturarea cailor sălbatici. Locuitorii din această regiune aruncă *bolas* în picioarele cailor care, astfel, se împiedică şi sunt opriţi. Neandertalienii au vânat la fel cerbii, renii şi desigur caii. Câteva dovezi de oase şi dinţi de cal, ne permit să credem că animalele capturate erau aduse la locul de viaţă al cetei de neandertalieni şi constituiau un fel de rezervă vie de hrană. Acesta ar fi fost totodată, un prim pas, timid, spre domesticire.
Există un obicei în Sardinia, acela de a azvârli pe un perete, bile moi din argilă. Dacă rămân lipite sau nu de perete—faptul este interpretat ca un semn prevestitor. Chippella Montezando a găsit urme ale unei practici similare în extremitatea unei galerii închise din epoca paleoliticului mijlociu. A descoperit acolo, amprente ale paşilor omului de Neandertal, imprimate în argilă. Urmele arată că, la lumina torţelor, el a confecţionat bile mici din argilă, cu un diametru de 3 la 7 cm, pe care le azvârlea apoi într-o stâncă. Pe peretele grotei, bilele aplatizate şi lipite, delimitează conturul unui adolescent asupra căruia sau în jurul căruia trebuiau lansate bilele. Această descoperire excepţională ne face să ne gândim şi la un oarecare ritual iniţiatic, de trecere ia vârsta adultă — mai mult decât la un joc de adulţi aventuraţi într-o grotă !a 400 de metri sub pământ.

Prime dovezi de artă

în orizonturile musteriene s-au găsit şi discuri din silex, cioplite din *nucleus.* Perfecţiunea rară a execuţiei lor pare să meargă dincolo de o folosinţă utilitară. La ce au acESTE discuri? Simbolizau oare Luna sau
l arele? Poate existau ?' n'?te Palete> iar Jocul era asemănător aceluia pe caro f! jucam noi înşine în
Este greu să ni-l imaginăm pe omul de Neandertal sculptând şi modelând figurine. Şi totuşi, R. Forrer a aăsit o păpuşă foarte caracteristică şi care prezintă aspectul unei „Venus" cu pieptul mare şi forme rotunjite. Stâncile cu forme omeneşti sau animale trebuie să fi impresionat pe neandertalieni căci astfel de pietre s-au găsit în adăposturile lor.
Nu există artă picturală în musterian. S-au găsit însă bucăţi de bioxid de magneziu negru şi de ocru brun-roşcat, cu urme de zgâriere şi frecare. Este posibil ca omul de Neandertal să-şi fi vopsit corpul când pleca la vânătoare, când dansa sau cu prilejul unor iniţieri sacre. Poate a vopsit pardoseala şi pereţii locuinţei sale — aşa după cum suntem siguri că s-a întâmplat în paleoliticul superior.

Peştera din muntele Circe

„Respect şi spaimă, sentimentele sugerate de craniul găsit în muntele Circe, se regăsesc, se precizează şi se diversifică într-un mare număr de morminte musteriene" scrie Louis-Rene Nougier: în *Preistoria* sa.
Masivul calcaros Monte Circeo se ridică din Marea Tireniană, la circa 100 de kilometri sud de Roma. El oferea fiinţelor primitive adăpostul în peste treizeci de peşteri. Vreo jumătate de duzină au fost ocupate de
omul de Neandertal, printre care grota *Breuil, Elena, Grotta della Capre,* şi grota *Stefanini.* Neander-talienii din această epocă vânau hipopotamul în mlaştinile vecine, cerbul, în pădurile de brad şi stejar elefantul şi rinocerul, de-a lungul ţărmurilor.
în februarie 1939, profesorul A. C. Blanc face împreună cu A. Guattari, o descoperire fabuloasă. Iată ce povesteşte în revista *Antropologia* (1939):
„în 24 februarie un muncitor al domnului Guattari, care extrăgea calcar la cererea mea, a găsit intrarea într-un coridor scund şi îngust în care s-a aventurat târându-se, urmat de Guattari şi de câţiva din servitorii mei. A doua zi, am pătruns eu însumi în grotă şi ceea ce am văzut a fost de neuitat. După ce m-am

târât câţiva metri, plafonul cavităţii a fost mai înalt, permiţându-mi să stau în picioare, în faţa mea se deschidea o serie de încăperi legate prin coridoare scunde şi înguste, cu bolţile pline de stalactite. Solul era plin de oseminte fosile amestecate cu pietre căzute din tavan."

O cameră a craniului

La extremitatea unui ultim coridor îngust „am pătruns într-o încăpere aproape circulară, de 4,10 metri pe 5,40 metri, în care abia se putea sta în picioare. De-a lungul pereţilor erau înşirate oseminte de cerb si de bizon. Spre un capăt aljncăperii, un morman de pietre forma un fel de oval. în centrul lui se afla un craniu uman. Am recunoscut imediat caracterele sale nean-dertaliene. Când l-am văzut, era aşezat pe calotă, dar culoarea sa dovedea că, iniţial, a fost aşezat pe • n0fl orbitală stângă, cu partea occipitală dreaptă -reg Jspre sus." — scrie Guattari. înt0alAcest craniu, bine conservat, dar fără mandibulă,
al unui om de Neandertal, de 50 de ani, mort în *mă* unei răni adânci făcută de un obiect ascuţit, în rmola dreaptă. S-au detectat fracturi la baza craniului. Osul orificiului occipital prin care trece măduva spinării nentru a se lega de creier, a fost îndepărtat după moarte- aceasta, în vederea scoaterii creierului care a fost desigur mâncat, în scopul transmiterii către cei vii a atributelor magico-religioase ale decedatului.

„Am întreprins cu emoţie un pelerinaj la muntele
Cjrce__Scrie în anul 1962 Louis-Rene Nougier.
Simţeam respect, dar şi un soi de teamă în faţa acestui mori, teamă pe care o Inspirase, poate, şi contemporanilor săi. De ce a fost aşezat acest depozit funerar tocmai în adâncul galeriei, ciat fiind faptul că, în acea epocă primitivă, accesul se făcea anevoios, doar târându-te?"

în Italia, primul om de Neandertal a fost descoperit în anul 1929, la nord-est de Roma. S-au extras, de la adâncimea de 6 metri, dintr-o carieră de aluviuni, oase de elefanţi antici şi hipopotami şi craniul^ bine conservat, fără mandibulă, al unei tinere femei. In anul 1935, în aceeaşi carieră, s-a descoperit un al doilea craniu.

Musterienii, mai răspândiţi decât neandertalienii

H. Weinert precizează: „Cunoaştem acum existenţa neandertalianului în toate ţările mediteraneene:

m i,

wmt^^L^^i^L^.

»s¥&.T"
&Mlte

Spania, Italia, Malta, Palestina, de asemenea în Crimeea, Franţa, care trece drept paradisul hominidulir primitiv; în Germania centrală, regiunea Weimar este locul clasic de şedere al hominizilor."

Adeseori s-a vorbit fără a se face distincţie între musterieni şi neandertalieni.

în Europa centrală s-au descoperit numeroase rămăşiţe omeneşti întrucâtva diferite de omul de Neandertal din Vestul european. Descoperirile de la Subalyuk (Ungaria) şi Sipka (Bulgaria), precum şi cele din Croaţia au pus în evidenţă numeroase vestigii umane, alături de unelte musteriene. Oasele şi craniile a vreo douăzeci de indivizi de rasă apropiată 'omului de Neandertal, zdrobite sau sparte, i-au determinat pe unii savanţi să spună că ar fi vorba despre resturile unui ospăţ antropofag.

Urme musteriene se găsesc în Spania şi Africa de Nord. în anul 1932, resturi neandertalieiie sunt descoperite lângă Rabat, iar altele, mai târziu, lângă Tanger.

în anii 1966 şi 1967, la Irhud, în sudul marocan, s-au găsit trei cranii neandertaliene.

Musterianul este bine reprezentat de asemenea în Libia, Egipt şi Siria.

„Muntele Prăpastie!" din Evanghelie

în Palestina se găsesc vestigii numeroase din perioada Wiirm timpurie, în special hominizi descoperiţi între anii 1925 şi 1935 şi numiţi, uneori, „oamenii din Palestina".

La doi kilometri de Nazaret se află aşa-zisul munte al Prăpastie!", de pe care, nazarinenii' au vrut să-l împingă în gol pe Christos. „Şi s-au sculat, L-au scos afară din cetate şi L-au dus până în sprânceana muntelui pe care era zidită cetatea lor, ca să-l arunce jos în prăpastie" (Luca, IV, 29,30).
Pe aceste locuri, Neuville şi Stelekis au descoperit, în 1930, rămăşiţele a şapte indivizi, în 1965 săpăturile au fost reluate de Bernard Vandermeersch de la facultatea de ştiinţe din Paris, care a descoperit alte mici schelete înhumate cu ofrande. Toate aceste schelete, cu o vechime de peste 50.000 de ani, au fost studiate cu atenţie.
în aceste zone musteriene trăiau oameni care evident, nu erau neandertalieni şi care semănau mai degrabă cu oamenii moderni ai căror strămoşi ar putea fi.
Vandermeersch a remarcat că faţa lor nu era împinsă înainte, ci era verticală, ca a noastră. Nu avea nici orbitele mari, circulare, precum neandertalienii Aveau de asemenea la fel ca noi, osul obrazului unghiular '

La muntele Cârmei, neandertalieni „moderni

care prezenta atât caractere arhaice cât şi modern Unii văd în această populaţie a Palestinei neandertaljen' în drum spre *Homo sapiens,* alţii văd încrucişări de neandertalieni cu strămoşi ai lui *Homo sapiens* şi 'alţii în fine: văd un tip local, bine definit. Prima din cele trei ip$_0$teze este cea mai puţin probabilă, căci se pare că evoluţia spre *Homo sapiens* s-ar fi realizat în mare măsură încă înainte de apariţia omului de Neandertal în Europa. Acesta n-ar fi decât o rasă degenerată, adaptată marilor îngheţuri din Wurm.
Alt loc din muntele Cârmei este „grota iezilor" *(Mugharetes-Skouh* unde au fost găsite craniile si scheletele a unsprezece indivizi care, deşi primitivi, prezintă totuşi unele caracteristici „moderne" şi o asemănare vagă cu omul de Neandertal,

în Rusia, de asemenea, o asociere cu Homo sapiens

Peştera Kiik-Koba, la nord-est de Sevastopol (Crimeea),.a oferit rămăşiţele unui copil de un an şi pe cele ale unui adult. Osemintele prezintă un amestec de caracteristici neandertaliene şi „moderne", în anul 1924, arheologul rus G. A. Bonşe-Osmolovski a descoperit vestigiile de mai sus, împreună cu numeroase unelte musteriene. Mormântul adultului era săpat adânc în solul peşterei. Mortul a fost aşezat culcat, pe partea dreaptă, cu picioarele uşor îndoite spre bust. La o distanţă de circa un metru, într-un alt mormânt, cadavrul unui copil a fost aşezat pe partea stângă, cu picioarele de asemenea îndoite.
î oniil 1939, dintr-o mică peştera de lângă Jnd s-a extras scheletul unui copil de 8 ani. Ar-sarnarK0nu, t un deta|iu înduioător: corpul
•
se odihnea pe un covor de oase de capră, ul-se u pentru ce| djspamt Craniu|
prezenta o asociere de trăsături neanderta-*l de Homo sapiens.*

Flori si o coroană pentru mort

La 400 de kilometri de Bagdad, în grota de la Şanidar, mai trăiesc şi acum kurzi. Aşa cum au putut-o face şi oamenii de acum 60.000 de ani, păstorii din zonă au construit colibe din crengi într-o încăpere mare a peşterii. Acolo aprind focul cu oţel şi silex. S-au găsit scheletele a şapte oameni de Neandertal: trei muriseră zdrobiţi de stânci. Unul din ei fusese rănit la coaste cu vârful unei lănci sau cu un cuţit din piatră. Un bărbat cu craniul grav zdrobit a fost înmormântat cu mare ceremonie. Faptele au putut fi reconstituite şi John E. Pfeiffer ni le descrie: „într-o zi de primăvară, cu circa 60.000 de ani în urmă, membrii familiei sale au plecat pe dealuri, au adunat multe flori sălbatice, au făcut un pat pe sol, loc de odihnă pentru defunct. Alte flori au fost aşezate, desigur, pe mormânt; se pare că unele au fost împletite cu crengile unui arbust asemănător pinului, în scopul de ajorma o coroană. Vestigii ale acestei ofrande se găsesc sub formă de polen fosilizat la locul mormântului."

Analiza granulelor de polen a fost făcută de către
soţia marelui specialist francez în preistorie Leroi-Gourhan.
re

Oamenii de Neandertal dispar

Odată cu perioada Wiirm III, omul de Neandertal dispare destul de brusc, pentru a lăsa locul lui *Homo sapiens,* strămoş direct şi foarte puţin diferit de omul actual. Cele două rase au trăit, o vreme, paralel, una lângă cealaltă, cu cel puţin 32.000 de ani în urmă'. Perioada Wurm III, de acum 30.000 de ani, a fost o glaciaţie de o vigoare cu totul deosebită. Hăituiţi de noii veniţi, copleşiţi de frig, neandertalienii se sting, făcând loc civilizaţiilor paleoliticului superior.
William H. Howells a publicat, în anul 1974, un articol foarte interesant consacrat problemelor încă nerezolvate puse de omul de Neandertal: „Prin ce era el diferit de omul de astăzi? Era, aşa după cum cred unii, mai puţin inteligent, în ciuda creierului lui voluminos? Era oare, după cum afirmă alţii, incapabil să articuleze toate sunetele limbajului modern, cu toate că a avut unelte confecţionate cu îndemânare, anumite idei religioase o viaţă socială? De unde venea? Ce s-a întâmplat cu el?"
„Neandertalienii, afirmă Howells în concluzia articolului său, vor avea mereu o importanţă primordială pentru cunoaşterea evoluţiei umane. Lucrul cel mai important nu este să ştim dacă ei au fost strămoşii noştri direcţi sau doar indirecţi. Cel mai însemnat fapt este că ei constituie un moment bine definit al preistoriei. Ei ne indică unele căi importante ale evoluţiei
e recente şi ne sugerează noile întrebări pe care urna - nj |e punem."
e au devenit oamenii de Neandertal? Au it după cum o cer legile evoluţiei? Sau, din ce - re mai respinşi, s-au perpetuat poate departe de ice civilizaţie? Unii sunt tentaţi să gândească aceasta, mai degrabă atraşi de iraţional, decât de descoperirile adevăratei ştiinţe.

Supravieţuiesc ei, oare, oameni a'i zăpezilor"?
în „groaznicii

în anul 1973 a apărut cartea *„Omul de Neandertal trăieşte încă",* lucrare în care belgianul Bernard Heuvel-mans şi rusul Boris Porşenev au prezentat o teză întâmpinată cu scepticism de savanţii paleontologi şi antropologi. Cei doi autori afirmă că omul de Neandertai nu a dispărut complet odată cu sfârşitul pleisîocenului superior, dar, respins de strămoşii noştri preistorici, a supravieţuit în păduri şi munţi, în comunităţi restrânse. Descendenţii actuali ar fi „Yeti", sau „groaznicii oameni ai zăpezilor."
Teză şi presupunere interesante dar nesusţinute de nici o dovadă serioasă. Să aşteptăm întâlnirea cu un Yeti, pentru a-l întreba ce crede! Ne va vorbi, poate, despre strămoşii lui vânători de mamuţi şi cioplitori de piatră?
i».

PARTEA A DOUA

Adevăraţii noştri strămoşi

i

P[1]

dată cu dispariţia, în urmă cu 30.000 de ani, a ultimilor neandertalieni, şi odată cu apariţia lui *Homo sapiens,* începe paleoliticul superior, care, timp de mai mult de 20.000 de ani, marchează o accelerare considerabilă în evoluţia gândirii şi a tehnicilor omeneşti. Această perioadă este caracterizată prin omul de Cro-Magnon.

„Cu începere de la omul de Cro-Magnon — scrie profesorul Leroi-Gourhan — manifestările intelectuale se multiplică şi viaţa oamenilor din această epocă oferă o complexitate şi o bogăţie comparabile cu acelea ale populaţiilor primitive recente. Putem chiar să credem că, în regiunile ce vor deveni, câteva milenii mai târziu, centre importante de civilizaţie, condiţiile de dezvoltare economică şi culturală ale omului preistoric au fost mai
favorabile decât cele din epoca modernă pentru populaţiile antice, pentru boşimanii din Africa de Sud sau pentru australienii care au păstrat până azi elemente din epoca de piatră."
La aceste observaţii mai trebuie adăugată una Viaţa oamenilor în acea epocă era mult mai trepidantă decât aceea a raselor degenerate actuale. Oamenii din paleoliticul superior, chiar dacă nu erau cu adevărat conştienţi, participau la naşterea unei civilizaţii creatoare şi novatoare pe toate planurile vieţii sociale, tehnice şi artistice. Nu acesta este căzu! populaţiilor primitive care, astăzi, sunt în plin regres şi care nu far decât să repete gesturi milenare, fără a mai inventa ceva nou.

Homo sapiens european

n nou tip de om va cuceri lumea şi o va modela timp de 30.000 de ani. *„Homo sapiens* — scrie Karl J. Narr — îl va înlocui complet pe omul de Neander-tal. Originea sa rămâne controversată, în anumite regiuni din Europa şi Asia, el pare să fi coexistat cu predecesorul său direct. Se pare că nu-l putem considera ca descendent al neandertalianului căruia îi este superior din toate punctele de vedere şi că originea sa ar fi extra-euro-peană. Etapele dezvoltării culturale indică o pătrundere progresivă, tot mai rapidă şi irezistibilă în final, a noilor moduri de viaţă. De altminteri, aspectul fizic şi morfologia lui *Homo sapiens,* cu totul noi, par să interzică orice filiaţie directă plecând de la omul de Neandertal. Avem de-a face cu o transformare totală a populaţiei".

în locul zis „Cro-Magnon"

Am vorbit deja de anumite locuri din regiunea Dor-dogne (Franţa), unde se află adevărate văi preistorice. Acolo, în falezele din calcar de la Eyzies, în locul zis „Cro-Magnon" este identificat pentru prima dată omul modern. In anul 1868, muncitorii care construiesc calea ferată Perigueux-Agen, descoperă un adăpost sub o stâncă. Louis Lartet, nepotul celebrului specialist în preistorie Edouard Lartet, descoperă, îngropate la adâncime în stâncă, cinci schelete vechi de 30.000 de ani, împreună cu oseminte de animale, unelte de silex şi o cantitate mare de scoici masive găurite în vederea alcătuirii de coliere. Trei bărbaţi, o femeie si un fetus au fost, în mod evident, îngropaţi împreună, în anul 1874, după studierea scheletelor, Quatrefages şi Hamy definesc rasa de Cro-Magnon, care este aceea a lui *Homo sapiensdm* paleoliticul superior.
Ornul de Cro-Magnon este înalt — unul din schelete măsoară 1,80 metri —şi are o capacitate craniană foarte mare, 1590 centimetri cubi. Craniul său alungit, cu arcade proeminente nu se distinge mult de acela al anumitor primitivi actuali, cu toate că nasul său îngust şi bine evidenţiat îl deosebeşte de rasele cu nasul plai. Faţa este lată şi joasă, bărbia proeminentă, fruntea înaltă: orbitele au formă dreptunghiulară. Pe oasele membrelor sunt marcate puternic amprentele musculare.
Oamenii, ca aceia care s-au găsit la Cro-Magnon, şi-au făcut apariţia în Europa, cu circa 35.000 de ani în urmă, într-o perioadă de climă relativ blândă şi umedă, înainte de noua perioadă glaciară Wurm Iii Se pare
că oamenii din paleoliticul superior care trăiau în Europa aparţineau aceleiaşi specii. Diferenţele dintre ei ar fi fost cu mult mai mici decât cele care există astăzi între locuitorii ţărilor mediteraneene şi cei ai ţărilor nordice.

Perpetuaţi în Ţara Bascilor, până în zilele noastre'

„A fost moda — scrie Weinert — ca, la un moment dat, să se descrie fiecare contemporan al omului de Cro-Magnon ca o rasă particulară, pe baza unor diferenţe individuale faţă de tipul aşa-zis normal. Există, bineînţeles, un tip de Cro-Magnon *stricto sensu,* dar trebuie să considerăm ca varietăţi europoide scheletele de la Combe-Capelle din regiunea Dordogne şi acelea de la Chancelade, ca să nu cităm decât două exemple din multitudinea celor ce erau să fie numite rase distincte. Este exagerat să se păstreze nume de rase ca: BriJnn, Galley-Hill şi Aurignac; chiar şi scheletele de la Grimaldi se leagă de grupul de la Cro-Magnon."

Semnalăm faptul că anumiţi autori cred că omul de Cro-Magnon s-a perpetuat până în zilele noastre. Un studiu al profesorilor Jean Bernard şi Jacques Ruffie este bazat pe corespondenţele dintre repartiţia anumitor tipuri hematologice (caracteristice ale elementelor sângelui) şi repartiţia anumitor culturi. Rezultă că oamenii de Cro-Magnon s-ar fi conservat în Ţara Bascilor, „ultim loc unde ei şi-ar fi păstrat originalitatea biologică şi identitatea culturală."

%n?

Tipuri mai puţin diferenţiate decât marile rase moderne

Să spunem câteva cuvinte despre cele două mari varietăţi recunoscute ale lui *Homo sapiens,* cu caracteristicile generale foarte apropiate de cele ale omului de Cro-Magnon. Este vorba de aşa-zisele rase de Grimaldi şi de Chancelade.

Rasa găsită în *„Grota copiilor",* la Grimaldi, lângă Menton, prezintă caractere negroide difuze: craniu doli-cocefal şi foarte înalt, frunte dreaptă, orbite mai puţin accentuate şi mai mici decât la omul de, Neandertal. Maxilarele sunt încă puternic împinse în afară, bărbia este puţin conturată. Dinţii, relativ mari, păstrează câteva caracteristici primitive. Scheletul prezintă aceleaşi proporţii ca la negroizi.

Rasa de Chancelade şi-a luat numele de la adăpostul de sub o stâncă de lângă orăşelul Chancelade. Este o rasă robustă, de talie mică, 1,55 metri şi cu o capacitate craniană foarte mare, 1710 centimetri cubi. Arcadele sunt puţin proeminente. Faţa este lată şi înaltă. Pomeţi accentuaţi şi o bărbie accentuată completează descrierea unui tip vecin cu rasa mongoloidă.

Să semnalăm că, citind descrierile diferitelor schelete găsite, ar fi hazardat să afirmăm că încă din acea epocă trăiau în Franţa strămoşii celor trei mari rase actuale: rasa albă, rasa neagră şi rasa galbenă.

N. Theobald, în *„Bazele geologice ale preistoriei",* scrie în concluzia paragrafului asupra diferenţelor rasiale ale lui *Homo sapiens* din acea epocă:

Jn general, populaţia din paleoliticul superior era constituită dintr-un ansamblu de forme mai puţin
diferenţiate între ele decât cele care trăiesc în prezent. Exista un fond de caractere comune peste care se suprapuneau anumite particularităţi. Din diferenţierea acestor particularităţi s-au născut rasele moderne."

Este greu să spunem mai mult în stadiul actual al cunoştinţelor noastre.

Activităţile litice: un salt considerabil

Homo sapiens din paleoliticul superior se caracterizează printr-o mare diversitate în confecţionarea uneltelor din piatră. Acestea sunt mai ales constituite din lame fine şi uşoare. Confecţionarea lor este destul de specială. Pfeiffer spune:

„Prima fază consta în pregătirea unui nucleu de silex de formă cilindrică grosieră, de 10-15 centimetri, asupra căruia se lovea puternic cu o piatră-ciocan. Lovitura făcea să se desprindă o aşchie îngustă. Loviturile următoare făceau să se desprindă şi alte aşchii."

La omul de Neandertal am întâlnit „fierarul pietrei". Această specializare se va accentua în paleoliticul superior. Stadiul în care orice om primitiv, în calitatea sa de vânător, era în stare să-şi confecţioneze propriile arme şi unelte, a fost depăşit. Arta de a ciopli piatra se complică, devine mai rafinată, ajunge să fie

ocupaţia unor veritabili „artizani ai pietrei".
Cu acelaşi *nucleus,* omul de Cro-Magnon va fi în stare să confecţioneze mult mai multe unelte decât predecesorii neandertalieni. Profesorul Leroi-Gourhan ne explică foarte clar:
„Cu un kilogram de materie primă, tăietorii de
piatră musterieni obţineau doi metri de lamă ascuţită, randament foarte onorabil. Oamenii din epoca renului fac un salt considerabil în confecţionarea lamelor ascuţite: şase la opt metri pentru un kilogram de materie primă (lame grosiere) şi până la douăzeci sau douăzeci şi cinci de metri pentru lamele fine. Să nu uităm şi aşchiile rezultate la prelucrare, deşeurile care au fost de asemenea folosite pentru producerea altor unelte."
Leroi-Gourhan observă că, timp de zeci de milenii, oamenii au fost obligaţi să rămână în regiunile în care găseau silexul sau o piatră dură ca să-l înlocuiască. Odată cu apariţia omului de Neandertal, se poate constata prezenţa unor grupuri umane departe de zonele bogatejn silex
„în epoca musteriană, răspândirea creşte, uneltele din silex depăşesc, pe hartă, regiunile în care se găseşte piatra, în regiunile îndepărtate de sursele de silex, se încearcă producerea de unelte din roci de gradul doi. Mai târziu, locurile albe de pe hărţi se umplu şi omul circulă peste tot, abandonând adeseori uneltele uzate din silex."

Prima civilizaţie: Aurignacianul

Trei mari civilizaţii s-au perindat de-a lungu! a circa 25.000 de ani: aurignacianul (după localitatea Aurignac din Pirinei) de la 35.000 de ani la 21,000 de ani, solutre-anul (după Solutre, lângă oraşul Mâcon) de la 21.000 de ani la 18.000 de ani şi magdalenianul (după adăpostul de la La Madeleine, în Dordogne) de la 18.000 de ani la 10.000 de ani.
S-au propus şi s-au studiat şi alte împărţiri şi
Mormântul unei femei bătrâne şi al unui adolescent de 16 ani descoperit în anul 1901 în grotă zisă „a Copiilor", la Grimaldi.'
subîmpărţiri. Este evident că aceste trei mari civilizaţii au cunoscut dezvoltări şi variante — dar nu vom intra în aceste subtilităţi de mare specialitate.
Semnalăm doar faptul că, în anumite lucrări, se vorbeşte despre o civilizaţie din Perigord sau perigor-diană pentru a desemna aurignacianul recent.
Aurignacianul începe cu o climă relativ blândă în păduri şi câmpii. Treptat însă, condiţiile redevin cele din timpul glaciaţiunilor. Majoritatea pădurilor dispar şi sunt înlocuite printr-un peisaj plin de arbuşti şi tufe. Nordul şi estul Europei sunt acoperite cu o tundră îngheţata. Sfârşitul acestei epoci cunoaşte, totuşi, o fază mai temperată.
Oamenii din aurignacian au lucrat lame brute şi nenumărate unelte care serveau la prelucrarea altor materii prime precum: osul, lemnul, coarnele de cerb.
Uneltele din piatră, având forme variate, vor fi concurate de-a lungul mileniilor de alte unelte din os sau din fildeş.
Pe măsură ce se dezvoltă aurignacianul, ascuţişurile din os se confecţionează tot mai groase, încep să aibă secţiunea ovală. Răzuitoarele groase rămân o caracteristică a culturii aurignaciene. S-au găsit şi plăcuţe din piatră cu gravuri de animale şi picturi. Vom reven] asupra acestui subiect.
în Europa, civilizaţia aurignaciană este evidenţiată în Spania, Italia, Franţa, nordul Angliei, Germania, Austria, Ungaria şi în Rusia meridională.
â-

Civilizaia solutreană

Oamenii care au adus civilizaţia solutreană au apărut cu circa 23.000 de ani în urmă, într-o perioadă de frig intens. Chiar în nordul Franţei, ei au întâlnit ierni geroase care durau câte nouă luni, cu frecvente temperaturi de -25 de grade. Scoţia şi cea mai mare parte a Irlandei sunt acoperite de o masă de gheaţă

având o înălţime de peste 1600 de metri. Nivelul oceanelor scade progresiv cu 1 80 de metri descoperind cea mai mare parte a platoului continental din lume.
Nu există nici Canalul Mânecii, nici Marea Nordului, ci o câmpie întinsă şi unică, între Franţa şi Anglia. Baltica este un mare iac cu apă dulce, produs de gheţari.
Litoralul nu are nimic atrăgător. Se văd marile fluvii prăvălindu-se în mare de la înălţimea platoului continental, într-un zgomot asurzitor. Apele de coastă, adânci şi reci, nu conţin decât puţin peşte. Doar câteva specii de moluşte se agaţă de stânci. Se înţelege că, în astfel de condiţii, omul prefera adăpostul văilor din interiorul ţinutului.
Caracteristica cea mai cunoscută a solutreanului este faimoasa „frunză de laur". Aceste frumoase exemplare din silex, simetrice, plate şi ascuţite, puteau fi lungi sau scurte, subţiri sau groase... variaţiuni în jurul aceleiaşi forme. Unele sunt cu mult prea delicate pentru a fi fost folosite ca unelte.
Solutreanul prezintă, faţă de aurignacian, diferenţe de tehnici în ceea ce priveşte modul de prelucrare a pietrei.
în Europa, civilizaţia solutreană cuprinde nordul şi estul Spaniei, numeroase puncte din sudul şi centrul
Franţei, o fâşie relativ îngustă care traversează partea centrală a continentului, până la Marea Neagră, cu o dezvoltare deosebită în Ungaria, care ar putea fi patria sa de origine. Solutreanul a fost scurt, n-a durat mai mult de 3.000 de ani şi a fost repede absorbit de aurig-nacian, care l-a transformat. Astfel s-a născut, poate, magdalenianul.
Trebuie să remarcăm că, prin forţa lucrurilor, toate datele prezentate au o oarecare doză de imprecizie.

Civilizaţia magdaleniană

Sfârşitul solutreanului şi începutul magdalenianu-lui sunt caracterizate printr-o îndulcire temporară a climei, urmată de condiţii foarte severe de frig şi ariditate. Europa este cuprinsă de o floră şi o faună arctice. Ultimele milenii văd dispariţia progresivă a epocii glaciare şi apariţia unei clime temperate, asemănătoare celei de azi.
Adăpostul care a dat numele magdalenianului este situat într-o faleză de calcar din regiunea Dor-dogne. Adăpostul de sub stânca La Madeleine este prima dintr-o serie de „locuinţe" preistorice cu pereţii acoperiţi de gravuri şi de desene aliniate unele lângă celelalte, pe mai multe zeci de metri, în lungul falezei.
Cu paisprezece mii de ani în urmă, valea era plină de viaţă. Existau trupe de reni, bizoni şi de cai. Locuinţele de sub stâncile în surplombă ale falezei erau folosite, probabil, când vremea era urâtă şi când mag-dalenienii părăseau locuinţele din aer liber.
Magdalenianul a durat mai mult decât dublul
solutreanului, poate şapte sau opt milenii. Era glaciară se sfârşeşte cu alternanţe de faze reci şi faze cu climă temperată, răcoroasă şi umedă. Marii gheţari se topesc treptat, sporind apele din fluvii şi ridicând nivelul oceanelor. Apele acoperă încet câmpiile platoului continental, formând mări întinse, însorite şi relativ puţin adânci, cu floră şi faună marine abundente. Somonii urcă cursurile fluviilor şi râuriior. Magdalenienii îi capturează cu ajutorul harpoanelor, după ce barează firul apei cu plase lungi, împletite.

O vârstă de aur

Comunităţile umane încep să sporească în număr. Apar adevărate mici sate. între 12.000 de ani şi 10.000 de ani, oamenii ocupă suprafeţe de patru ori mai întinse decât toţi predecesorii lor. Populaţia totală a Franţei este de mai multe zeci de mii de indivizi. Această perioadă este o adevărată vârstă de aur a paleoliticului.
în mod paradoxal, magdalenianul este o civilizaţie care se leagă mai mult de aurignacian decât de soiu-trean, din care nu perpetuează modul splendid de prelucrare a pietrei.

Magdalenianul s-a răspândit în nordul Spaniei, Franţa, sudul Angliei, vestul şi sudul Germaniei, Elveţia, Moravia, Ungaria, sud-vestul Poloniei, în general, magdalenianul se întâlneşte în întreaga Europă Centrală, până la limitele Rusiei.

Peşterile amenajate

Cele mai durabile şi ceie mai numeroase mart lăsate de oamenii preistorici sunt urmele ocupaţiile i' din peşteri şi din adăposturile de sub stânci. Adâncuri peşterilor nu par să fi fost locuite vreodată. Oame • trăiau în apropiere de intrarea pe care o alegeau, pe J*t se putea, orientată spre sud, pentru a beneficia d căldura soarelui. Ei nu pătrundeau în coridoarele si în sălile din adâncimea peşterilor, decât pentru a se deda unor ocupaţii artistice sau unor forme complexe de magie şi religie.
Amenajarea peşterilor era mai elaborată decât în epocile precedente. Intrarea era închisă uneori cu blocuri mari din piatră sau ziduri având practicate uşi şi ferestre, sau perdele din piei de animale. Solul era nivelat, pavat, vetrele erau din pietre supraînăiţate sau în gropi de dimensiuni mari. Interiorul era delimitat prin ziduri scunde de piatră.
în regiunea Dordogne s-au găsit rămăşiţele unei colibe din epoca solutreană. La periferia unui patrulater au fost ridicaţi stâlpi pentru şarpantă, înclinaţi unul spre celălalt formau un acoperiş învelit cu piei şi crengi.

Adevărate locuinţe în aer liber

S-au găsit, de asemenea, rămăşiţe ale unor adevărate locuinţe în aer liber, din lemn şi din piatră, cu mai multe încăperi, cu solul pardosit şi cu locuri pentru vatră. De cele mai multe ori, aceste locuinţe au fost colibe sau corturi, cu un acoperiş plat.
uintele vânătorilor de mamuţi — scrie Karl J. 'erau'adeseori foarte mari. Pe jumătate subte-Narr "roteau atinge până la 40 de metri în lungime şi 17 ran6' -n lăţime într-un caz s-au găsit şi rămăşiţele unui H" nexă Ansamblul construit trebuie să fi fost foarte fe'ivf Pereţii, proptiţi cu colţi de elefant, aveau uneori 50 • ICP desigur pentru statuetele unor Venus — care
»-w"ţ|O| MlwC; w*»""' y * w . i i •
îteaza din aceeaşi epoca — pentru mici sculpturi sau iţe obiecte. Acoperişul se rezema pe stâlpi şi era făcut riin oiei si crengi împletite, poate acoperite cu pământ şi muşchi. Vatra era în mijlocul colibei."
' Aceste locuinţe mari, solide şi durabile, grupate uneori în adevărate sate mici, sugerează o nouă or-qanizare socială, deja schiţată în perioada Wiirrn timpurie: constituirea de grupuri ierarhizate, divizate în familii. Acest început de sedentarism a fost înlesnit de faptul că renul juca un rol capital în viaţa oamenilor din paleoliticul superior, în acea vreme, contrar obiceiurilor lor de azi, cirezile de reni nu efectuau mari migraţii sezoniere, după cum au crezut multă vreme specialiştii în preistorie.

La Pincevant, 250 **de** grame de carne pe om şi pe zi

La Pincevant, din anul 1964, au început să se desfăşoare, sub conducerea profesorului Leroi-Gourhan, cercetări minuţioase cu mijloace corespunzătoare. Situi este foarte bine conservat.
S-au găsit urmele a numeroase vetre, vestigii a tot felul de animale şi, în fine, grăunţe de polen care au
permis determinarea caracteristicilor florei existent acea vreme,
'a
De-a lungul secolelor, nimic n-a tulburat ace. loc, astfel încât s-au găsit aşchii mărunte de silex ca s-au potrivit exact în pietrele mai mari din care fusese" desprinse. Săpăturile au pus în evidenţă amplasament^ de corturi presărate cu ocru roşu.
La interior, lângă vatră! nişte blocuri de piatră serveau drept scaune cioplitorilor de silex. Osemintele exhumate, în cantitate foarte mare, indică faptul că magdalenienii obişnuiau să se instaleze la Pincevant de unde pândeau cirezile de reni care treceau Sena printr-un vad. După dantura şi coarnele animalelor, se poate spune că oamenii erau prezenţi în situl d'e la Pincevant din iulie până în octombrie, uneori poate chiar din luna mai.

Altă estimare, şi anume aceea asupra raţiilor alimentare: considerând în medie cinci persoane într-un cort şi cincizeci de kilograme de carne comestibilă la un ren, pentru staţionări de cinci la şase luni, rezultă cam 250 de grame de carne pe om şi pe zi — ceea ce corespunde unui beefsteak substanţial!
Corturile erau construite — se pare — pe armături de prăjini deasupra cărora se întindeau piei sau o scoarţă, cam în genul celor utilizte de indienii din America de Nord. La intrare, într-un punct bine luminat ai locuinţei, ardea un foc permanent. Jur împrejur, pe solul presărat cu oase şi coarne de ren, erau amenajate spaţii pentru circulaţie şi pentru locurile de dormit, din piei şi ierburi.

n cabană de mari dimensiuni, ^constituita

x/ârsta cabanei de mari dimensiuni de la Mesirici
HP kilometri la sud de Kiev), a cărei reconstituire (»afi •văzută la muzeul din acest oraş, este estimată la Pn nOO de ani Louis-Rene Nougier, care a studiat-o di-«d în anul 1968, ne-o descrie astfel:
' Ea atinge 6 metri în diametru, la o înălţime totală 2 80 metri. Suprafaţa ei este de circa 28 de metri nftrati Comportă trei nivele de construcţie, pe bază de ase'de mamuţi. Primul nivel constă din patru sau cinci rânduri de mandibule de mamut şi ajunge la circa 75 de centimetri înălţime. Al doilea nivel este constituit din omoplaţi îmbinaţi cu mandibule, ajungând să dea o înăltime'de până la 1,50 metri. In fine, nivelul final este realizat din colţi de mamut înfipţi în sol care se îmbină deasupra cabanei. Câţiva stâlpi interiori servesc drept consolidare a armăturii de colţi, deasupra căreia vin piei de animale, crengi şi alte elemente vegetale."
Vom avea prilejul să revenim asupra diverselor locuinţe ale omului din paleoliticul superior. La capitolul privind arta paleolitică vom vorbi despre mobilier. Cu descoperirea acestei cabane, pătrundem într-o lume diferită şi ne putem gândi deja la locuinţele anumitor oameni moderni.
„Mai evoluat, mai rafinat decât predecesorul său — precizează Karl J. Narr — *Homo sapiens* se înconjoară de obiecte frumoase, are simţul culorii şi poartă di-verse podoabe. Cadavrele erau adeseori vopsite cu ocru roşu. Se pare că acest obicei s-a extins şi la cei vii. Ocrul era considerat un material scump şi preţios. Pe anumite statuete având forme umane se observă striuri fine care au fost considerate, iniţial, tatuaje dar care sunt, mai degrabă, rămăşiţele unor decorări ornamentale... Gustul pentru frumos se extinde la obiectele cele mai obişnuite: armele sunt decorate, sculptate cu fineţe. Brăţările şi micile discuri plate care se purtau, desigur, pe frunte, sunt lucrate din os şi fildeş şi decorate cu desene geometrice."

Morminte elaborate

Am văzut cum îşi îngropau morţii oamenii din perioada veche a Wurmului. Aceeaşi practică se perpetuează în paleoliticul superior. S-au descoperit multe morminte, unele din ele conţinând mai multe schelete. Cel mai vechi mormânt este cel descoperit în peştera Paviland, explorată în anul 1823 (Ţara Galilor). Morminte aurignaciene au fost găsite deaseme-nea în Franţa, în Moravia, în Siberia.
Morminte solutrene au fost descoperite la Solutre în Franţa, în Bavaria şi în alte zone.
Morminte magdaleniene au fost scoase la iveală în Franţa, Germania, Ungaria, şi Ţara Galilor.
După această enumerare rapidă a câtorva regiuni cu numeroase situri paleolitice unde s-au găsit schelete de *Homo sapiens,* să ne oprim asupra exemplului tipic al descoperirilor din peştera Grimaldi, de lângă Menton. Primele săpături serioase din peştera Grimaldi de pe Riviera italiană, în apropiere de frontiera cu Franţa, au fost făcute în anul 1870 de către Emile Riviere. Acesta descoperă, în anul 1872, „omul de la

Menton". Continuându-şi studiile, el exhumează trei schelete în anul 1875, apoi încă două schelete de copii, în grota *Barma-di-Torre.*
Grotele de la Grimaldi, ocupate din vremea mus-terianului, au servit ca locuinţe timp de milenii, înainte de a deveni necropole.
Peştera Copiilor conţine patru morminte, în anul 1901 s-a descoperit aici mormântul unei femei bătrâne şi al unui adolescent de circa şaisprezece ani. Acesta din urmă a fost găsit culcat pe partea dreaptă şi cu picioarele îndoite. Purta patru şiraguri de scoici găurite în jurul capului. Femeia, înmormântată şi ea cu picioarele îndoite, legată cu sfori de tânăr, purta brăţări din scoici găurite. S-au remarcat la cele două schelete trăsături negroide.
Printre mormintele de la *Barma Grande,* se găseşte acela al unui bărbat înalt, al unei femei tinere şi al unui băieţel odihnind într-o groapă mare, vopsită cu ocru roşu şi plină de cochilii, canini de cerb, vertebre de peşte^ care formau pandantive şi coliere.
Intr-unul din mormintele din peştera *Cavillon* s-a găsit un bărbat culcat pe partea stângă, al cărui cap era împodobit cu o adevărată reţea din două sute de cochilii de *Nassa neritea.* Alături de oasele frontale erau douăzeci şi doi de canini de cerb. Două lame de silex şi un vârf din os erau împlântate în reţeaua de cochilii. Scheletul era acoperit cu pudră de hematii, care l-a colorat în roşu.

Credeau în viaţa de după moarte?

Ce idee aveau oamenii preistorici despre moarte?
Pentru Leroi-Gourhan, „trebuie să ne ferim de a crede că înhumarea ar fi fost o dovadă a credinţei în supravieţuire şi în existenţa unei lumi de dincolo de cea a celor vii; mortul, atâta vreme cât îşi păsrează aspectul obişnuit (lipsit de vorbire şi de mişcare) aparţine lumii celor vii şi aşezarea lui în pământ nu implică, direct, trezirea sa ulterioară."
Pentru Weinert, „omul din Aurignac a ştiut, cu ajutorul anumitor droguri, să-şi provoace visuri, să le dea amploare şi chiar să le dirijeze, în orice caz, visul i-a sugerat interpretări ale marii enigme a existenţei sale: moartea. Aceasta trebuia să fie ceva de neconceput pentru omul primitiv. Când un om a părăsit viaţa, el apare încă, desigur ca viu, în visurile rudelor şi ale membrilor tribului său. în acest stadiu, visul este o realitate. Mortul trăieşte cu adevărat. De aceea are nevoie de tot ce îi era necesar în timpul vieţii: hrană, haine, arme, uneori chiar femei şi servitori."
Pentru Raymond Lantier, „aşezarea cadavrului în groapă denotă clar o schimbare în natura raporturilor dintre vii şi morţi. Grija de a fixa cadavrul în mormânt este expresia unui sentiment de teamă şi de bănuială".
Indiferent de sentimentul resimţit de oamenii din epoca de piatră în faţa morţii celor din mijlocul lor, este sigur că aceştia erau înmormântaţi cu mare grijă şi, desigur, cu mai multă dragoste decât teamă. Dacă n-âu elaborat o metafizică adevărată, cel puţin credeau, într-o oarecare măsură, în viaţa de după moarte.
4»

Epoca „regină a vânătorii

pariţia civilizaţiilor din paleoliticul superior — scrie Kurt Linder în lucrarea sa capitală */A „ Vânătoarea preistorică"—* înseamnă tre-*(f* cerea de la o lume la alta. Sentimentul de
instabilitate a naturii este înlocuit de un sentiment de siguranţă, pe care hominidui, devenit om, l-a dobândit." Cei 20.000 de ani ai paleoliticului superior sunt pentru om epoca „regină a vânătorii". Dezvoltarea vânătorii este extraordinară, la scara populaţiilor de atunci şi nu se va mai regăsi astfel, niciodată. Odată cu epoca neolitică vor apărea cultivarea plantelor şi

creşterea animalelor. Omul nu va mai considera vânătoarea ca unic mijloc de a-şi procura hrana.
Datorită gravurilor şi picturilor rupestre, datorită numeroaselor arme de vânătoare găsite, a osemintelor de animale, putem reconstitui, relativ precis, modul de viaţă al vânătorilor preistorici.
,* -v -,
* - '";«?*
Au cunoscut lasoul, praştia, arcul şi harponul; înveliţi în piei de animale şi cu o suliţă în mână s-au târât cât mai aproape de bizoni; au organizat hăituiri şi au imaginat capcane. Vânatul lor de predilecţie a fost calul, apoi renul în sudul şi vestul Europei, mamutul în marile câmpii ale Europei continentale şi de est, cât şi cerbul, bizonul şi alte animale.
Stăpân pe o vânătoare gândită şi organizată (ceea ce nu a putut face predecesorul său neander-talian), omul a început să se elibereze de o aprovizionare întâmplătoare şi se gândeşte acum să-şi facă rezerve de hrană. Armele lui sunt mai bune şi lucrate cu grijă. El domină tehnica vânătorii.
Jrt timp ce vânătoarea din paleoliticul inferior — scrie Kunt Linder — nu era organizată şi succesul ei era nesigur, întâmplător, vânătoarea din paleoliticul superior se caracterizează prin sistematizarea şi pregătirea ei minuţioasă derivând dintr-o cunoaştere remarcabilă, nu numai a obiceiurilor vânatului, dar şi a posibilităţilor de succes în funcţie de condiţiile de mediu."
La acea epocă, după cum am mai spus, creşterea animalelor şi agricultura nu erau încă descoperite; culesul era limitat de anotimpuri şi pescuitul era întâmplător. Sursa principală de hrană provenea din vânătoare.

Gropi şi capcane

în primăvara anului 1907, Hauser a descoperit, în regiunea Dordogne, primele gropi-capcane. O femeie care sădea un nuc a găsit o răzuitoare din silex. Hauser a scos la iveală douăzeci şi una de gropi adânci de 1,60
metri şi late de 2,30 metri, dispuse pe trei şiruri, pe o înălţime care domina un curs de apă. Cele trei şiruri erau astfel dispuse încât animalele care soseau erau obligate să întâlnească cel puţin o capcană în drumul lor. Pentru a fi mai eficiente, gropile puteau să aibă şi câte un ţăruş ascuţit înfipt pe fundul lor.
Vânătorii din paleolitic au ales un loc foarte bun. Era de ajuns să oblige animalele să se precipite în lungul unor împrejmuiri din pietre, crengi şi beţe, spre gropile ascunse de ramuri cu multe frunze. Animalele care, eventual, scăpau de gropi, se precipitau în gol, de pe înălţimea falezei care domina cursul de apă.
Desenele şi picturile rupestre descoperite în grotele *Fqnt-de-Gaume* şi *Buxu,* sugerează astfel de capcane, în grota de la *Castillo,* artistul preistoric pare să fi dorit să reprezinte un şir de pereţi în formă de pâlnie, menite să conducă animalele spre o prăpastie. Uneori, capcanele sunt — după părerea lui Lips, cel ce le-a studiat în amănunţime — prevăzute cu un mecanism declanşat chiar de către animalul capturat, care este astfel reţinut sau ucis.
Capcanele cu greutăţi sunt foarte elaborate. Principiul este următorul: trunchiuri de copac şi pietre se reazemă de o grindă centrală de care se agaţă momeala. De îndată ce animalul atinge grinda, toată încărcătura ei se prăvăleşte deasupra lui. în grotele preistorice se găsesc multe desene de capcane cu greutăţi, care se pare că au fost folosite, atât pentru animale mici, cât şi pentru mamuţi.
Interpretarea unor desene rupestre este încă discutată. Raymond Lantier scrie în lucrarea sa *„Viaţa preistorică":*
„Dacă folosirea capcanelor ca metode de vânătoare pentru capturarea marilor ierbivore şi a marilor carnivore este certă, lucrurile se schimbă în privinţa reprezentărilor schematice de pe pereţii peşterilor. Nu putem interpreta (aşa cum s-a făcut uneori) drept reprezentări de capcane aceste desene, care ar putea fi considerate simple colibe de vară."

Lasouri, praştii, arcuri

Lasoul şi praştia sunt folosite la vânătoare încă din aurignacian, dar nu s-au găsit urme de harpoane, arcuri sau săgeţi. Fluierele făcute din os sau coarne de ren scot un sunet ascuţit, care a fost, desigur, folosit de către vânători şi hăitaşi. Tehnicile de vânătoare ale solutrienilor nu se vor deosebi mult de cele ale predecesorilor lor. Odată cu revenirea frigului, renii vor fi în număr mai mare şi vor coborî spre sud, devenind, alături de cai, hrana cotidiană a solutrienilor. Importantă pentru această civilizaţie este folosirea arcului, mai ales în Spania. Se pare că apariţia arcului şi a săgeţilor a avut loc în Africa de Nord, unde civilizaţia capsiană (după denumirea oraşului Capsa, din Tunisia) cunoscuse un climat mai blând şi umed, favorizând extinderea pădurilor pline de vânat.
Picturile rupestre din Spania răsăriteană reprezintă numeroşi arcaşi: la *Cueva-Saltaroda, Cueva-de-los-Caballos, Cuevas-del-Civil,* cât şi lângă Albacete. Se observă arcul mic cu o curbură simplă şi arcul cu dublă curbură, în „S". Săgeţile lungi, aşezate în toibe, aveau vârfurile din corn de cerb. Unele sunt prevăzute cu câte un ampenaj făcut dintr-o simplă frunză de copac fixată într-o crăpătură de la baza săgeţii.

Vârfuri autopenetrante şi „rigole pentru sânge"

Magdalenianul, cu care se sfârşeşte paleoliticul superior şi care se întinde peste întreaga Europă, este chiar tipul de civilizaţie a renului. Este perioada în care se perfecţionează tehnica armelor de tipul harponului, precum şi tehnica punerii capcanelor.
Kuft Linder scrie: „S-au descoperit în special vârfuri de lănci de diverse tipuri, printre care acela care se desprinde de lance imediat ce animalul este atins şi pătrunde tot mai adânc în carnea animalului pe măsură ce acesta se mişcă."
Un detaliu remarcabil pentru acea epocă este şi aşa numita „rigolă pentru sânge", care nu era altceva decât un simplu şanţ longitudinal sau diagonal gravat pe vârfurile harpoanelor, permiţând astfel scurgerea sângelui animalului rănit şi grăbindu-i moartea. Unii cercetători au interpretat aceste şanţuri ca pe nişte însemne de proprietate personală sau ca pe o dovadă a folosirii otrăvurilor. Această ultimă interpretare pune problema de a afla în ce fel oamenii preistorici şi-au putut procura otrăvuri. S-a presupus că ei ar fi folosit glandele unor anumite broaşte sau sucuri de plante (aconit. beladonă etc.).

Urşii şi leii de caverne, cerbul uriaş

Multe animale din fauna pleistocenului au dispărut astăzi. Unele, care au trăit în Europa la acea vreme, au migrat spre alte continente. Oamenii au folosit de la multe specii carnea, pielea, coarnele, oasele, fildeşul etc.
Printre cele mai vânate animale pot fi citate ursul, rinocerul, cerbul, bizonul şi mai ales mamutul, calul şi renul. Vom consacra, mai târziu, paragrafe speciale acestor trei animale din urmă, a căror importanţă a fost capitală pentru economia omului preistoric.
Vânător, *Homo sapiens,* încă apropiat de animal prin comportamentul său ca şi prin mijloacele de trai, are rivali; aceştia sunt carnivorii: urşi, lei. hiene, leoparzi, pisici sălbatice, lupi, vulpi... Printre aceştia trebuie să amintim două specii dispărute: ursul şi leul cavernelor.
Ursul cavernelor, un uriaş semănând cu grizzliul american din Munţii Stâncoşi şi care, ridicat în două labe, putea să atingă 2,50 metri, îşi are apogeul în musterian şi va dispărea odată cu începutul magdaleni-anului. lăsând locul micuţului urs brun. Leul cavernelor, deşi mai puţin răspândit, era o felină de temut. A dispărut odată cu paleoliticul. Descendenţii săi, cu o talie mai modestă, s-au perpetuat în Orientul Apropiat. Toate aceste sălbăticiuni erau vânate de omul preistoric, în special ursul brun, a cărui carne se presupune că era foarte apreciată.
Fauna glaciară se compune mai ales din ren, mamut, rinocerul păros, capra

sălbatică, în părţile meridionale ale Europei, unde pădurile înlocuiesc tundra îngheţată, se întâlnesc în special porci mistreţi,

I IO

cerbi şi elani. De notat altă specie dispărută: cerbul uriaş, *Megaceros euryceros,* care măsura doi metri la greabăn şi putea atinge o lungime totală de 2,80 metri. Coarnele sale, extrem de dezvoltate, aveau o deschidere de aproape 4 metri.

Bouri şi bizoni

Stepele erau străbătute de turme de bouri şi de bizoni. Prima specie este strămoşul boilor noştri domestici, cea de a doua este strămoşul rarilor bizoni europeni încă în viaţă. Bourul, cu membre scurte, spate drept, avea, pe o frunte plată, coarne lungi, arcuite şi puţin îndreptate spre spate. Avea o culoare brună-neagră la masculi şi brună-roşcată, cu dungi de un alb-murdar, la femele. Bizonul, mai scund, avea o frunte largă şi bombată, coarne laterale.

In stepe mai existau mamifere mici, ca marmotele, precum şi antilope sai'ga, cu corpul îndesat şi capul masiv.

în câmpiile acoperite de zăpadă se mai puteau întâlni cirezi mici dintr-o specie de rumegătoare, jumătate bou, jumătate oaie, având peste 2 metri lungime şi o blană lânoasă, groasă de până la 60 de centimetri. Acest animal inofensiv şi sperios a dispărut din regiunile temperate la sfârşitul perioadelor glaciare. Mai existau şi iepuri de zăpadă, vulpi polare, potârnichi ale zăpezilor.

Rinocerul păros si
delicioasa potârn'iche a zăpezilor

Vom descrie, cu oarecare detalii, rinocerul păros sau siberian. Nasul său solid suporta un corn mai lung de un metru, care îi permitea să scormonească în zăpadă după hrană, în spatele primului corn se afla un altul, mai mic, Acest animal, de aceeaşi mărime cu actualul rinocer african, avea o blană groasă de lână, brun închis, *în* partea anterioară a spatelui *se* afla o pungă de grăsime, provizie pentru iernile grele. S-au găsit,Aprinse în gheţuri, corpuri întregi de rinoceri sibe-rieni. în stomacul lor s-au descoperit resturi de ace de conifere şi de frunze de salcie. Rinocerul păros, care era un solitar, nu stătea în grup decât în perioada împerecherii.

Păsările, capturate cu ajutorul capcanelor, au făcut parte din hrana cotidiană a magdalenianului. Louis Rene Nougier ne aminteşte studiile lui F. E. Koby asupra faunei avicole de acum douăsprezece sau treisprezece mii de ani.

„Se întâlneau cocoşi de munte, potârnichi cenuşii, turturele, coţofene, corbi, raţe sălbatice, berze, vulturi de mai multe tipuri..., dar delicioasa potârniche a zăpezilor se afla în proporţie de 95%."

Pescuitul procura peşti diferiţi, somoni în special.

mamutul
Vânatul cel mai monstruos:

Ce au fost, exact, mamuţii, numiţi şi *Elephas primigenius,* vânatul cel mai monstruos al vânătorilor
preistorici?

în timp ce majoritatea animalelor de mult dispărute ne sunt cunoscute doar după oasele lor sau reprezentările picturale lăsate de oamenii preistorici, cadavre întregi de mamuţi au fost găsite în gheţurile Siberiei, cu carnea şi pielea conservate aproape intact timp de milenii.

Pfizenmayer, în cartea *„Mamuţii din Siberia"* (1939), ne vorbeşte despre descoperirea, în anul 1799, a unui mamut pe coasta oceanului Arctic. Corpul său a fost adus la Academia de Ştiinţe din Sankt-Petersburg. Cadavrul complet al unui mamut descoperit în 1901 lângă Irkuţk (Siberia) a făcut obiectul unui studiu pasionant. Savanţii au fost în măsură să stabilească o înrudire sanguină între acest animal şi elefanţii actuali din Asia. S-a putut determina chiar compoziţia hranei înghiţite de animal înainte de a muri.

în anul 1971, cercetătorii ruşi au anunţat descoperirea, în Irkuţia, a celui de al treizecilea mamut într-o stare excepţională de conservare.
Mamuţii au fost animale uriaşe, de patru metri la greabăn, având o greutate de trei ia şapte tone. Capul lor puternic avea mai mult de un sfert din lungimea to-tală a corpului. Colţii, îndoiţi cu eleganţă, puteau să a-tingă până la patru metri şi să cântărească patru sute de kilograme; un singur molar cântăreşte şapte-opt kilograme. Mamuţii aveau în spatele capului o cocoaşă dorsală puternică, plină de grăsime care constituia o rezervă de hrană, în special pe durata iernii.
Mamutul s-a răspândit pe întregul teritoriu al Europei, din nordul Spaniei până la oceanul Arctic. S-a descoperit un schelet de mamut uriaş la Steinheim,
în Germania. Mamuţii din Siberia, care au supravieţuit şi dincolo de paleolitic, erau mai scunzi: 2,80 metri înălţime.

Osuare a mii de mamuţi

Fn câmpia Moraviei, lângă oraşul Brno, se afla, cu 25.000 sau 26.000 de ani în urmă, o tabără de vânători instalată pe o mică înălţime deasupra mlaştinilor, fn apropiere s-a găsit un osuar a circa o sută de mamuţi: cinci sute de tone de carne, oase, colţi de fildeş, un imens frigider natural deasupra căruia vântul răscolea zăpada lungilor ierni geroase. Carcasele au fost abandonate acolo, de către vânătorii de mamuţi, cu ocazia uneia din multiplele lor expediţii sezoniere.
Tot în Moravia s-au găsit circa patruzeci de mii de instrumente din silex, os şi fildeş. Aceste unelte erau în apropierea unor vestigii ale unei faune compuse din cai, reni, lupi şi, mai ales, din mamuţi. S-a estimat că în acest osuar s-ar fi îngrămădit între trei sute şi o mie de mamuţi. Este de necrezut că triburile din acea vreme să fi putut nimici, deodată, un astfel de număr de animale. Este greu de explicat şi faptul că ar fi cărat într-un singur loc animale ucise în altă parte.
Dificultatea de a transporta aceste mase de mai multe tone ne face să eliminăm ipoteza unei îngrămădiri artificiale.
Este de acceptat că, în timpul unei furtuni de zăpadă, îndelungată şi deosebit de violentă, o turmă izolată de mamuţi a murit de frig şi de foame. Localnicii ar fi găsit animalele şi s-ar fi înfruptat din maldărul de carne îngheţată. Ar fi înjghebat atunci, în acel loc, o
Caracteristica cea mai cunoscută a solutreanului este celebra bucată de silex numită „frunza de laur".
tabără de durată. Să dispui de carne pentru mai multe generaţii, ce noroc excepţional!
Dar cum vânau mamuţi oamenii firavi ai paleoliticului superior?

Un precedent: vânarea elefantului antic

Elefantul antic, care exista înainte de mamut, a fost vânat de către predecesorii lui *Homo sapiens,* în special de cei care locuiau în Spania, în regiunea Tor-ralba.^
în această zonă s-au găsit rămăşiţe de elefanţi şi cai, cerbi, boi sălbatici şi rinoceri. Oamenii din acea epocă izolau câte un elefant imprudent, de obicei unul tânăr, şi îl împingeau spre o mlaştină unde animalul se scufunda. Oamenii îl înconjurau şi îl omorau cu ajutorul pietrelor, al ţăruşilor şi al vârfurilor de silex.
Această metodă s-a aplicat, desigur, vreme de milenii.
Hăituirea animalului se poate să se fi făcut şi cu focuri de mărăcinişuri — cel puţin aşa crede Howells, care a descoperit urme de numeroase mici vetre, „în aparenţă, s-ar crede că cei care au aprins aceste focuri au făcut-o doar pentru a arde ierburi şi mărăcinişuri. După mine însă, focurile au fost aprinse pentru a-i dirija pe elefanţi prin vale, spre mlaştini."
Arcantropienii şi neandertalienii au vânat elefantul antic, nu numai izolând câte un animal mai tânăr sau mai slab, ci şi săpând capcane. Această tehnică nu putea fi aplicată în perioadele de mare frig, când pământul era îngheţat.

Aspecte noi ale vânătorii de mamuţi

Oamenii din paleoliticul superior au ameliorat procedeele de mai sus. Mamutul a

fost vânat în special în Europa centrală şi orientală. Desene şi picturi rupestre dovedesc că era apreciat şi de vânătorii din Europa de vest şi de sud.
Kurt Linder remarcă: „Metodele de vânătoare a mamutului şi a rinocerului păros din paleoliticul superior sunt expresia unei epoci noi. Ele dovedesc apariţia unui nou hominid — omul — de un tip diferit (...). Vânătoarea are un sens economic, dar ia şi alt aspect: omul o spiritualizează şi o ridică la un nivel superior din punct de vedere social".
Uneltele s-au perfecţionat, tehnica de hăituire şi de confecţionare a capcanelor, de asemenea. Oamenii, aparţinând unor triburi mai numeroase, au nevoie de mai multă carne. Nu mai atacă doar animalele izolate, ci turme întregi. Nu mai vânează doar pentru carne, ci şi pentru oase, fildeş, tendoane, coarnele vânatului.
Să imaginăm o vânătoare de mamut în Europa centrală, acum 25.000 de ani. Grupuri şi triburi se adună — căci noua formă de vânătoare necesită o anumită organizare şi coordonare a eforturilor. Este desemnat un şef pentru întreaga durată *a* vânătorii. Acesta adună oamenii şi armele, repartizează îndatoririle. Prima o-peraţie: reperarea unei turme de mamuţi şi a unui loc favorabil. Aceasta poate dura săptămâni, poate chiar luni de zile. La momentul oportun şi cu multe precauţii, turma de pachiderme este încercuită în iarba deasă a câmpiei întinse, de către toţi vânătorii.

Mamuţii încercuiţi de foc

La un semnal, se pune foc din toate părţile. Animalele, înnebunite, încearcă să fugă de fum şi flăcări. Ele sunt întâmpinate de o ploaie de proiectile. Unele reuşesc să scape, călcând şi peste câte un vânător lipsit de noroc. Dar oamenii sunt mulţi şi hotărâţi. Ei reuşesc să-i împingă din nou pe mamuţi spre flăcări. Speriaţi şi înnecaţi de fum, mamuţii vor deveni în curând o prada uşoară pentru vânătorii care îi ucid cu lovituri de lance. Turma este exterminată aproape în întregime. Prada este repartizată diverselor grupuri. Autoritatea unui şef este necesară şi aici pentru a împiedica orice conflict care se putea isca la împărţirea vânatului.
Echipele încep repede lucrul în vederea tranşării cărnii cu ajutorul lamelor de silex. Extrag, de asemenea, dinţii şi colţii de fildeş. Este o muncă ce va dura mai multe zile. Grupurile de oameni şi triburile, sătui de carne proaspătă şi sânge, împovăraţi de pradă, se întorc la taberele lor. unde îi aşteaptă femeile, copiii, meseriaşii şi bătrânii lăsaţi în paza câtorva indivizi de nădejde. Toţi îi întâmpină pe vânători cu strigăte de bucurie, Iată hrană pentru mult timp şi materie primă pentru scule! Se face o mare sărbătoare, cu orgie de mâncare, cântece şi dansuri.
Acest gen de expediţie foarte complicată avea şi un caracter excepţional. Rezultatul ei era suprimarea unei turme, ceea ce ducea, treptat, ia decimarea animalelor din zonă, obligându-i astfel pe vânători să se deplaseze tot mai departe, după pradă.

Gropile-capcană

Mai frecvente trebuie să fi fost micile hăituiri organizate de grupuri restrânse. Acestea îndrumau vânatul spre gropile-capcană, ascunse de crengi, ierburi şi muşchi, din care, odată căzut, animalul nu mai putea ieşi.
Vânat de om, obligat să se îndrepte spre nord odată cu apariţia unei clime mai blânde, mamutul, deşi s-a păstrat timp de milenii după dispariţia lui din Europa, a fost condamnat la pieire, la fel cu speciile uriaşe de cerbi, urşi, lei sau hiene. „Gigantismul atâtor apariţii cuaternare — scrie Obermaier în cartea sa *DerMensch allerZeften* (Omul tuturor vremurilor) — era un pericol în sine, marcând apogeul dezvoltării şi specializării !or. Linii evolutive noi pleacă în mod obişnuit de la forme mai modeste, mai puţin diferenţiate, capabile încă să se dezvolte în direcţii multiple."

Cai şi măgari preistorici

Pentru omul preistoric, calul sălbatic a fost o pradă deosebită căci avea multă carne, precum şi material osos utilizabil la confecţionarea armelor şi sculelor.
Două specii de cai sălbatici goneau prin stepele şi câmpiile cuaternare: tarpanul şi micuţul cal de Prjevai-ski. Această specie din urmă era cea mai răspândită şi cea mai

vânată de oamenii preistorici. Mic, cu botul alungit, greabănul scurt, capul îngroşat şi cu o coamă în chip de perie — nu depăşea 1,50 metri, adică ceva mai

mult decât un ponei actual.
Tarpanul, care n-a dispărut decât recent, era mai frumos, mai nobil, înalt pe picioare, cu botul scurt, el avea, de asemenea, capul îngroşat. O a treia specie, calul din Alpi, era un animal al pădurilor, cu un corp mare şi greoi. Cu picioare groase, avea un spate lung şi crupa lată.
Măgarul sălbatic se apropie de cal. Descendenţii săi mai trăiesc încă, împreună cu cei ai calului de Prjevalski, în stepele Asiei centrale. Având capul mic, urechi mari, ciulite, măgarul sălbatic era subţire şi rapid.
Oamenii din paleoliticul superior organizau mari $_4$ vânători de cai. „Din punct de vedere tehnic — scrie Kurt Linder—hăituirea era un procedeu care poate să fi fost imaginat la fel cu gropile-capcană de către hominizii primitivi, dar acestora le lipsea simţul organizării, al conducerii. Este improbabil ca paleoliticul inferior să fi cunoscut funcţia de şef de trib şi, cu alte cuvinte, demnitatea de şef."

îndreptarea spre ţarcuri...

Hăituirea era foarte potrivită pentru prinderea cailor, aceştia fiind animale sperioase. Când se sperie, caii fug în turme, cuprinşi de panică, fără a mai avea în vedere alts pericole.
Au existat trei metode principale: îndreptarea animalelor spre un ţarc, tehnica gropilor-capcană şi obligarea unor turme întregi să sară în prăpăstii.
Caii sălbatici, odată intraţi înîr-un ţarc în formă de pâlnie, erau închişi în spatele împrejmuirilor. Deveneau,
astfel, o rezervă de carne vie, din care se lua la nevoie. Calul, prins cu lasoul, era scos din ţarc şi adus la locul taberei pentru a fi sacrificat. Este un fel de început de creştere a animalelor, cu zece sau douăzeci de mii de ani înainte de apariţia adevăratei domesticiri a animalelor.

...sau fantastice salturi mortale

îndreptarea animalelor spre o prăpastie unde caii înnebuniţi se azvârleau şi mureau, trebuie să fi fost o vânătoare exaltantă şi plină de cruzime: strigăte ale hăitaşilor, focuri de mărăciniş, stridenţa fluierăturilor, nechezatul plin de frică şi galopul cailor prin praf, zgomotul zdrobirii animalelor cu pietre.
Procedeul acesta nu era rar, căci era nevoie doar de o faleză nu prea înaltă şi de un culoar prin care animalele să fie dirijate.
La picioarele unei astfel de faleze, la Solutre chiar, nu departe de Mâcon, s-a descoperit un imens câmp de oseminte corespunzând la circa 10.000 de schelete de cai. Resturi ale unor fantastice salturi mortale făcute de turme întregi, vreme de secole! Ce uriaş camaj, pe care şi-l disputau hienele!
Pentru vânătoarea individuală a calului s-au folosit metode ca: lasoul, praştia, *boia...* Lasourile erau făcute din fâşii de piele decupate într-un fel original, descris de Pfeiffer: o piele de animal era bine întinsă şi fixată cu pietre de silex; apoi era decupată în spirală, pornind dintr-un punct central. Un astfel de lasou fără înnăditurí era relativ uşor de confecţionat şi foarte solid. Lungimea
lasoului era în funcţie de mărimea pielii şi de grosimea fâşiei decupate.

Fn magdalenian, apogeul renului

„în occident — scrie Louis-Rene Nougier — renul rămâne simbolul economiei vânătoreşti, între mileniile treizeci şi zece, într-o asemenea măsură încât chiar dă numele acestei întregi perioade."
Vânat cu succes încă din aurignacian, renul intră în concurenţă cu calul în solutrean; renul atinge apogeul în magdalenian. Chiar şi în zilele noastre, popoarele arctice, laponii şi eschimoşii, se hrănesc cu carne de ren, la fel ca strămoşii noştri îndepărtaţi. Ei folosesc integral carnea, oasele, coarnele, tendoanele...

Astăzi, mai există trei specii de reni: renul de tundră (numit şi renul de *barren ground),* renul de munte şi renul de pădure (numit şi *caribu).* Oamenii preistorici vânau renul de tundră. Renii din acea epocă, o spunem din nou, nu efectuau marile migraţiuni sezoniere, care i-ar fi făcut să urce spre nord odată cu topirea zăpezilor. Studiile lui J. Bauchud sunt concludente în acest sens: coarnele de ren găsite în câmpiile cuatemare, datate cu exactitate, au atestat ocuparea teritoriului în tot timpul anului.
Renul s-a întâlnit, în magdalenian, în toată Europa orientală, centrală şi occidentală. Este găsit în nordul Spaniei, în sudul Franţei, dar se pare că nu a trecut niciodată dincolo de Alpi, în Italia. Ierburile şi lichenii, mestecenii pitici, sălciile erau hrana lui preferată. Bălţile şi lacurile, pe malurile cărora vânătorii preistorici îşi
instalau taberele, constituiau, cu ierburile lor plutitoare, o mare atracţie pentru reni.

Suliţa-harpon, armă de temut

Cum vânau renul oamenii din paleoliticul superior?
Renul este un animal crâncen, de care te poţi a-propia greu când nu este în turmă. Mirosul şi auzul îi sunt de mare ascuţime. Vederea însă lasă de dorit, fapt ce-i poate permite unui om îmbrăcat în piei de ren şi cu coarne de ren pe cap, să se apropie de animal, mai ales dacă merge împotriva vântului, şi să-l rănească mortal.
O armă de azvârlit se impunea în echipamentul de vânător al epocii magdaleniene. Suliţele sunt azvârlite cu ajutorul unui propulsor cu cârlig, ceea ce măreşte mult distanţa de aruncare. Harponul îşi face, de asemenea, apariţia; a devenit arma de predilecţie a magdale-nienilor care o mânuiau cu eficacitate. Suliţa echipată cu un harpon era azvârlită cu totul. Vârfurile harponului erau zimţate, fapt ce le sporea eficacitatea.
Renul mai putea fi vânat şi în gropi-capcană. Când nevoile tribului depăşeau câteva animale vânate izolat, atunci se înmulţeau gropile-capcană sau se organizau hăituiri spre ţărmuri sau prăpăstii.

Renul, soluţie universală

Renii capturaţi într-un ţarc erau foarte preţioşi. Starea lor de semi-domesticire oferea magdalienilor: carne proaspătă, lapte, tendoane pentru confecţionarea
'.'!.':
\sj
de curele, piei pentru haine, învelitori şi acoperitori de corturi, saci. Oasele şi coarnele serveau la confecţionarea de scule şi arme, dar şi de amulete, obiecte de cult, ornamente şi statuete.
„Prelucrarea pe scară largă a oaselor — scrie Kurt Linder — a dus la decăderea prelucrării silexului. Nu s-au mai făcut din silex decât răzuitoare şi un fel de cuţite."
Am văzut că vânători de reni din magdalenian se aflau la vânătoare la Pincevent, lângă un vad al Senei — loc foarte bun pentru a vâna animalele care se încumetau să treacă prin apă.
Raymond Lantier descrie un fel de vânătoare proprie unui popor care cunoştea bărcile:
„Turma este aşteptată de întregul grup, bărbaţi, femei, copii, înghesuiţi pe mal, în timp ce bărcile, conduse de vâslaşi aşezaţi la capătul din spate al am-barcaţiunii şi având cu ei un vânător echipat cu suliţe, străbat cursul de apă. Renii înoată în coloane lungi, unul lângă altul. Cu toate strigătele vânătorilor, ei îşi continuă drumul, căci îşi urmează instinctul migrator. Animalele sunt atacate neîncetat. Femeile şi copiii intră în apă şi scot la mal exemplarele răpuse."
Omul paleolitic nu era numai cioplitor în piatră, artizan şi vânător, ci şi măcelar. Animalul ucis era tranşat metodic. Se începea cu capul, apoi trunchiul era

secţionat în mai multe bucăţi, în final, membrele erau desfăcute din articulaţii. Vânatul care, iniţial, era mâncat crud şi fără sare, a început să fie fript şi, desigur, asezonat cu condimente din care însă nu s-a găsit nici o urmă. Carnea, tăiată în fâşii, era bătută cu măciuci de lemn, apoi prăjită în
cenuşă încinsă, pe jăratec sau pe pietre scoase din foc. Cranii de animale, cupe din os sau saci din piei serveau la păstrarea preparatelor culinare.

Alte feluri de vânătoare, uşoare sau periculoase

Vânătorii din paleolitic au vânat şi alte animale.
Bourul şi bizonul, desenaţi pe pereţii atâtor grote, sunt animale periculoase. Erau vânate cu ajutorul gropilor-capcană. Vânători mai curajoşi, înveliţi în piei, se strecurau până în apropiere de animal, pentru ca să-l lovească mortal.
Un vânat uşor de prins era un fel de bou-oaie, animal puţin răspândit şi care, atunci când era atacat, nu se apăra şi se lăsa omorât.
Vânatul elanului era, desigur, unul din cele mai primejdioase şi mulţi vânători şi-au pierdut viaţa. Acest animal este ofensiv, chiar când nu este atacat. Otto Schulz spune că se întâmplă ca elanul să atace oameni aşezaţi în jurul unui foc de tabără. Coarnele şi copitele din faţă sunt extrem de primejdioase. Vânătorii indigeni din Arctica recunosc că elanul este mai periculos decât ursul.
Cerbii au fost foarte mult vânaţi de către mag-dalenienii din Asturia, după cum dovedesc numeroasele picturi rupestre de la *Cueva-Saldatora, Cueva-de-los-Caballos, Pena-de-Candamo, La Pasiega...* Se pare că s-au folosit mai multe tehnici: hăituirea, capcanele, în Spania, cerbii erau ucişi cu arcul, în timp ce, de partea cealaltă a Pirineilor, erau ucişi cu lancea şi harponul.
Homo sapiens mai vâna căprioare, antilope *sai'ga,* porci mistreţi şi tot felul de păsări, printre care faimoasa potârniche a zăpezilor. O frumoasă reproducere a acesteia din urmă s-a descoperit în grota de la Isturitz de lângă Biarritz.

Homo sapiens în restul lumii

n primele capitole am vorbit despre viaţa omului în continentele african şi asiatic, apoi l-am descris pe *Homo sapiens* în mediul său tipic, Europa, unde civilizaţiile sale — aurig-nacian, solutrean, magdalenian — s-au întins de la câmpiile Rusiei la ţărmurile antlantice. Aceasta este zona în care a înflorit marea epocă a omului preistoric, din care s-au păstrat multe mărturii: silex cioplit, diverse unelte, schelete, locuinţe, mobilier şi picturi rupestre.

Lumea este, prin urmare, Europa

Ce ştim despre omul din paleoliticul superior din restul lumii? La drept vorbind, prea puţin. Dacă sute de volume se ocupă cu omul european al preistoriei, prea puţine texte sunt consacrate lui *Homo* sap/ensdin restul
lumii. Aceasta este de înţeles întrucât în afara Europei s-au găsit doar puţine unelte din silex, câteva vestigii omeneşti şi nici o reprezentare artistică. Se poate deci afirma, fără a ne înşela prea mult, că lumea dintre cel de al patruzecilea mileniu şi cel de al zecelea, înainte de era noastră, era, prin urmare, Europa.
Nu putem spune mult despre Africa şi Asia, în afara unei enumerări obositoare de locuri în care s-au găsit oase şi obiecte din silex. Mai interesante sunt, fireşte, apariţia omului în America, cu 70.000 de ani în urmă precum şi apariţia omului în Australia, cu 40.000 de ani în urmă.

Omul în America:
abia acum 70.000 de ani

Despărţit prin strâmtoarea Behring de continentul asiatic, continentul american n-a cunoscut nici evoluţia primatelor spre marile maimuţe, nici evoluţia paralelă spre om. Ceea ce confirmă că evoluţia mamiferelor nu conduce, în mod *necesar,* la primatele evoluate şi apoi la om, chiar pe un continent atât de vast precum sunt cele două Americi. Apariţia omului să fi fost oare mai mult hazard decât necesitate? Dar aceasta este o altă problemă.
Singura posibilitate a omului apărut pe continentul afro-euro-asiatic de a cuceri

pământurile virgine ale Americii a fost aceea de a trece dincolo de strâmtoarea Behring care desparte Siberia de Alaska.
Iniţial, clima acestor regiuni blocate între munţi de gheaţă şi ocean, trebuia să fi fost de nesuportat pentru
r
Un taur negru ameninţând cu capul şi coarnele plecate -pictură murală din Lascaux
om. Dar, odată cu încălzirea din perioadele interglaciare, s-au instalat stepele, au urmat mamuţii, apoi oamenii.
Există câteva perioade în care omul ar fi putut ajunge pe pământ nord-american, în valuri succesive: sfârşitul paleoliticului (cu 11-12 mii de ani în urmă), fazele inter-glaciare cu 20.000 de ani, 40.000 de ani şi cu 70.000 de ani înainte de era noastră.
Recent, datarea precisă a unui craniu californian printr-o metodă biologică nouă — indică faptul că omul trăia în aceste regiuni cu 48.000 de ani în urmă. în stadiul actual al cunoştinţelor noastre, putem afirma că prima trecere a strâmtorii Behring s-ar fi făcut acum 70.000 de ani, de către grupuri de vânători musterieni din estul european, contemporani cu neandertalienii Europei occidentale.

Homo sapiens american: doar 20.000 de ani

Au urmat alte invazii de-a lungul perioadelor mai recente. Astfel, vânătorii de mamuţi din Europa orientală, *Homo sapiens,* de data aceasta, au ajuns timp de milenii, în câmpiile Siberiei. Au trecut dincolo de strâmtoarea Behring, cu 20.000 de ani în urmă, după turmele de mamuţi care populau America.
Pe drumul spre acest nou continent s-au găsit, în Siberia, tabere străvechi: Afontova Gera (20.000 de ani) şi Malta, lângă lacul Baika! (15.000 de ani).
Urme ale descendenţilor acestor primi exploratori *Homo sapiens* ai Americii, s-au găsit la Texcocona (nu departe de Mexic), în situl Tepexpan. Acolo, H. de Terra şi H. Lundberg au descoperit în anul 1945, scheletele, vechi de 10.000 de ani, ale unei femei de treizeci de ani şi ale unui mamut. Dintr-o mlaştină învecinată, la Santa Izabel d'lstapan, s-au scos rămăşiţele unui alt mamut, atacat de vânători. S-au găsit în jurul lui armele din silex şi cuarţ care serviseră la uciderea animalului şi lamele din obsidian, utilizate la tranşarea cărnii. Acest sit pare să aibă o vechime de 9.000 de ani, înaintea erei noastre.

Trăsături mongolice

Alte descoperiri, răzleţe şi greşit datate, ^atestă prezenţa omului preistoric în cele două Americi. în anul 1925, la Folsom (Noul Mexic) s-au găsit primete unelte din piatră, împreună cu nişte mamifere-fosile. în anul 1931, la construcţia unei şosele din Minnesota, s-a descoperit scheletul aproape intact al unei tinere de circa cincisprezece ani, împreună cu un pumnal din coarne de elan. Craniul, rotunjii, prezenta un progna-tism accentuat şi dinţi enormi, cu trăsături clar mon-goloide.
în anul 1933, tot în Minnesota, K. Jensen a descoperit un schelet uman împreună cu câteva unelte din piatră atent şlefuită, aşezat într-un mormânt vopsit cu ocru roşu, după obiceiul oamenilor din paleoliticul superior european. Acest om, care trăise cu circa 10.000 de ani în urmă, prezenta un tip asemănător amerindienilor din nord.
în anul 1935, din nou în Minnesota, s-a descoperit, într-o balastieră, scheletul unui bărbat cu trăsături
accentuate ale rasei mongolice, fn anul 1938, J. Bird a găsit în grota Palii Aike (în apropierea strâmtorii lui Ma-gellan) schelete umane şi un schelet de cal primitiv, datate cu cel puţin 8600 de ani înainte de era noastră.

Fugienii, oameni de Neandertal

Valuri de imigraţii succesive au populat America cu oameni de rasă galbenă. Ultimii sosiţi îi împingeau mereu spre sud pe cei veniţi înaintea lor. Aceasta explică faptul că locuitorii din ţara de Foc, fugienii, descendenţii mai mult sau mai puţin metisaţi ai

primilor neandertalieni imigraţi, sunt şi cei mai primitivi.
Eschimoşii, ultimii sosiţi, ocupă întreg nordul continentului. Celelalte sub-rase ca apaşii, cheyenii, vechii incaşi, maiaşii sau aztecii etc. erau repartizaţi pe întreg continentul, înainte de sosirea omului alb.

Omul în Australia: doar de acum 40.000 de ani

Izolate de restul lumii din epoca terţiară, cu circa 70 milioane de ani în urmă, flora şi fauna australiene au păstrat un aspect întrucâtva arhaic, cu absenţa carnivorelor şi prezenţa marsupialelor atât de caracteristice. Doar oamenii (aborigenii) şi o rasă de câini (dingo) au fost introduşi recent, pe calea apelor, înainte de venirea omului alb.
Ansamblul constituit din Australia, Noua-Guinee şi
Tasmania n-a fost legat niciodată de continentul asiatic, nici atunci când nivelul mărilor cobora cu câte 200 de metri, în cursul primelor glaciaţii.
Australia a fost, astfel, cu începere din secolul XIX, un ţinut de predilecţie pentru antropologi şi alţi amatori de societăţi primitive. Dar, descoperirile paleontologice fiind rare, până prin anul 1960, trecutul preistoric al continentului a fost aproape necunoscut.
Descoperirile au început cu aceea a unui craniu puternic fosilizat, aparţinând unui adolescent (Talga'f, 1884), apoi descoperirea unui alt craniu (Cohuna, 1925). în anul 1929, nu departe de Adela'i'de, se găseşte un adăpost sub stâncă, pe malul fluviului Mur-ray. în anul 1940, s-a descoperi^ craniul unui bătrân, vechi de cel puţin 10.000 de ani. în anul 1960, în fine, situl Fromans Landing a oferit unelte vechi de 6.000 de ani. Preistoria australiană face un salt cu începere din 1960-1964, odată cu săpăturile din Queensland, cele de la Koonalda, Melinder şi Malanganger care pun în evidenţă rămăşiţe de acum mai bine de 20.000 de ani.
în dunele de la Mungo, pe malurile unui fost lac din pleistocen, s-au găsit în anul 1972 cochilii, oseminte de animale, peşti şi păsări, cât şi coji de ouă ale păsării *emu.*
într-unul din situri s-a găsit mormântul unei femei conţinînd oase^arse — cel mai vechi vestigiu de acest gen cunoscut, în alt sit, vechi de 30.000 de ani, s-a găsit o vatră construită într-o adâncitură plină cu cenuşă şi acoperită de pietre care serveau la copt.

O stagnare teribilă

Profesorul Allen, care a studiat pietrele cioplite de la Mungo, afirmă că erau întrutotul asemănătoare celor confecţionate de aborigeni la data sosirii primilor europeni. Această stagnare teribilă a unei populaţii, timp de 30.000 de ani, ne obligă la o anumită prudenţă în privinţa comparării vieţii oamenilor din paleoliticul superior european cu aceea a primitivilor australieni din secolul XX.
Trebuie repetat: primii *Homo sapiens* au participat la explozia intelectuală şi tehnică a evoluţiei umane; triburile primitive actuale sunt în stagnare, dacă nu chiar în regres cultural.
Grupurilor umane care au străbătut cu ambarcaţiuni primitive, din care nu s-a găsit însă nici o urmă, strâmtorile care separau Noua-Guinee de insulele Celebes sau Timorul de pământul fui Arnhem, le-au trebuit mai multe milenii până să ajungă pe malurile lacului Mungo, în sudul Australiei. Se pare că primii oameni au sosit în Australia cu prilejul unei mari coborâri a nivelului apelor, cu vreo 40.000 de ani înainte de era noastră.

Descendenţi ai pitecantropului

Cine erau navigatorii curajoşi din epoca de piatră?
Primii antropologi, văzându-i pe australienii actuali, i-au considerat ca fiind ultimii reprezentanţi ai omuiui de Neandertal. Este greşit, dar de înţeles datorită formei craniului aborigenilor, cu fruntea înclinată, bolta craniană joasă, arcadele puternice şi bărbia
accentuată.
Astăzi, se vorbeşte mai mult despre aborigenii australieni ca despre nişte

descendenţi ai lui *Homo erectus erectus,* pitecantropul din Java. Profesorul F. Wendereich, specialist în hominizii asiatici, a dezvoltat de multă vreme această teorie foarte interesantă.
La început ar fi pitecantropul descoperit la Trinil, de către Dubois, care trăia cu mai mult de 50.000 de ani în urmă. Descendent ai acestuia şi prezentând trăsături intermediare între arcantropian şi neander-talian, se află omul de la Ngandong, din amonte de Trinii.
Apoi, ar veni cele două cranii neantropiene descoperite la Keilor (Australia) şi Wadjak în Java, a căror asemănare, afirmă Wendereich, „n-ar putea fi mai mare nici dacă craniile ar fi aparţinut unor gemeni." Din aceiaşi grup s-a descoperit un craniu în Borneo, cu o vechime de 43.000 de ani.

O populaţie şi mai stagnantă?

Totul părea simplu până la studiile din 1972 ale lui A. G. Thorne şi P. G. Macumber, asupra unor morminte descoperite în statul australian Victoria. S-au găsit 15 schelete vechi de 9.000 şi 10.000 de ani, deci mai recente decât cele de la Keiior şi Wadjak.
Aceste schelete prezintă o frunte joasă, arcade reliefate, prognatis, mandibule robuste — portretul unui aborigen arhaic, cu o mică atenuare a trăsăturilor pite-cantropilor.
Se încearcă interpretarea acestei descoperiri.
Sau datările cu carbon 14 sunt toate eronate, sau este vorba despre o populaţie neevoluată, paralelă cu filiaţia care conducea la aborigenii actuali, ale căror trăsături sunt aproape în întregime fixate de 30.000 de ani. S-ar putea să mai fi fost o populaţie locală, mai degenerată chiar decât aborigenii.
Australia ne oferă tot felul de surprize şi paleoan-tropologia are încă multe de descoperit cu privire la omul preistoric neeuropean.

PARTEA A TREIA

ARTA PREISTORICĂ

n capitolele precedente am întâlnit multe personaje. Ele erau, mai mult sau mai puţin, asemănătoare nouă, mâncau, vânau şi se reproduceau. Le-am cunoscut grijile, locuinţele, uneltele. La fel cu noi, gândeau şi comunicau între ei. l-arn numit australopiteci, arcantropieni şi neandertalieni. Ne-am dat seama cât de mult aceşti strămoşi se deosebeau de animale şi se apropiau de noi.
Odată cu apariţia lui *Homo sapiens,* am putut afirma, în fine: *Ecce homo,* iată omul.
Omul care gândeşte şi vorbeşte, desigur, dar mai ales omul care îşi foloseşte creierul pentru a depăşi natura şi instinctul de supravieţuire, de violenţă şi de reproducere, omul îndeplinind actul cel mai gratuit ce poate exista: arta. Oricare ar fi necesităţile anexe ale acestei funcţii artistice şi interpretările care li se pot da, trebuie să ne uimească gratuitatea fundamentală a actului,
prima din istoria omenirii. O gratuitate cu atât mai minunată, cu cât ne-a lăsat opere care se numără printre cele mai frumoase ale artei universale.
Această realitate a artei preistorice dovedeşte, mai bine decât orice constatare biologică sau antropologică, că *noi existăm* de mai bine de 40.000 de ani.
‚Arta preistorică — scrie Karl J. Narr — se poate compara cu orice formă artistică mai recentă. Ea îl impresionează profund pe omul modern. Detaliile redate cu precizie, liniile purificate până la a nu mai exprima decât esenţa — conferă ansamblului, o forţă şi o intensitate din cele mai puternice. Fiinţele care au fost în stare să comunice această emoţie, nu ne pot fi decât rude apropiate, cel puţin în domeniul sentimentului estetic, oricât de deosebit ar fi conţinutul sau felul imaginii."

1

Descoperirea primei arte

m constatat cu surpriză marea concentrare în spaţiu a operelor de artă preisto-A1 rică. De-a lungul celor douăzeci şi cinci *f/* de veacuri cât a durat paleoliticul supe-
rior, *Homo sapiens* şi-a instalat „muzeele" în trei regiuni bine delimitate din Europa Occidentală: regiunea Dor-dogne, de la Lascauxşi Rouffignac, Pirineii de la Niaux şi Mas-d'Azil, Spania, de la Buxu şi Altamira. Trebuie adăugate câteva situri izolate din Franţa şi Spania şi semnalată existenţa artei paleolitice în Sicilia şi în Rusia. Toate celelalte picturi rupestre descoperite în Europa sau în alte regiuni ale lumii sunt posterioare paleoliticului, unele sunt chiar contemporane (în Australia, spre exemplu).

Nu s-a dat nici o explicaţie pentru magnifica moştenire artistică situată pe o fâşie de mai puţin de o mie de kilometri lungime (de la Las Mestas până la
Grota Pierdută de pe valea Ronului) şi patru sute kilometri în iăţime (de la cele cincizeci şi două de grote din Dordogne, la Pirinei).

Să notăm totuşi, că douăzeci şi cinci de veacuri de artă omenească sunt astfel concentrate într-o mică porţiune a Europei Occidentale, tocmai aceea care va vedea ivirea celei mai mari civilizaţii, aceea care va pleca să cucerească lumea.

Să mai notăm, de asemenea, că în alte regiuni ale Europei şi ale Orientului Apropiat, oamenii preistorici au locuit sau au folosit peşteri asemănătoare celor din valea calcaroasă din Dordogne, fără ca acolo să se fi ivit vreo civilizaţie artistică.

„Papa, mira les toros!"

Suntem în anul 1869. Un bărbat vânează vulpi în păşunile de la Santillana-del-Mar, orăşel admirabil, cu palate, un castru roman, situat pe coasta cantabrică a Spaniei, Deodată, câinele vânătorului dispare într-o văgăună adâncă. Lărgind deschiderea pentru a pătrunde şi a-şi găsi câinele, vânătorul îşi dă seama că a pătruns într-o peşteră.

Micuţa colină calcaroasă de la Altamira va deveni, în curând, unu! din marile locuri ale preistoriei.

Avocatul Marcelino de Sautuola, proprietar al domeniului vecin cu Altamira, este un bun cunoscător al preistoriei. Arheolog amator, el a cercetat deja câteva peşteri de pe domeniul său. Se interesează imediat de descoperirea vânătorului şi, după ce examinează grota, întreprinde, cu începere din anul 1875, săpături minuţioase, în patru ani, găseşte unelte şi oase, toate dezgropate la mică distanţă faţă de intrarea în peşteră precum şi dintr-oaltă încăpere laterală, cu plafonul jos, aflată !a vreo treizeci de metri mai departe.

în anul 1878, avocatul spaniol vizitează Expoziţia universală de la Paris unde examinează cu interes o-pere de artă preistorică gravate pe os şi pe coarne de cerbi.

întors în Spania, reia cercetările, într-una din zilele anului 1879, o ia cu el pe fiica sa Măria, în vârstă de cinci ani, şi lucrează în sala laterală, cu plafonul jos. în patru labe, cu ochii aţintiţi spre sol şi cu ciocanul în mână, el caută un loc încă neatins, pentru a începe să sape.

Micuţa Măria umblă ici şi colo, negăsind cercetările tatălui ei prea interesante. Se arnuză privind umbrele pe care lumina lumânării le proiectează pe pereţi. La un moment dat, arheologul amator schimbă locui lumânării şi Măria, uitându-se în sus, exclamă uimită, arătând în sus cu degetul:

— *Papa, mira ios toros pintados!* (Tată, priveşte taurii pictaţi!)

Micuţa spanioloaică descoperise bizonii pictaţi de la Altamira. Jatăl, care îi vede

imediat şi el, rămâne înmărmurit, înţelege că picturile policrome sunt făcute de magdalenienii ale căror unelte le descoperise. Picturile au acelaşi stil cu gravurile şi sculpturile pe os găsite în grotele din Franţa din paleoliticul superior.

Un efect uluitor de sculptură în trei dimensiuni

Uimit, don Marcelino, examinează cele douăzeci şi cinci de animale policrome — bizoni în majoritate — desenaţi aproape la mărimea lor naturală, pe o lungime de peste 14 metri.

Plafonul seamănă cu o hartă în relief, amplasată invers. Animalele, din care unele au o lungime de peste 2,10 metri, au fost gravate şi pictate pe adânciturile şi ridicaturile plafonului, unele din ele atingând denivelări de 60 de centimetri. Aceasta dă un efect uluitor de sculptură în trei dimensiuni. Animalele sunt observate şi redate în atitudinile lor obişnuite: unii bizoni sunt în picioare, alţii culcaţi, alţii galopează.

O lucrare admirabilă pentru un artist care picta fără model, din memorie, în condiţii extraordinar de grele!

Roşu, galben, nuanţe de brun se amestecă pe un contur desenat cu fineţe, cu detalii (ochi, nări, coarne) subliniate prin lovituri de daltă. Odată pictate, reprezentările de animale au fost şterse sau zgâriate pentru a se obţine efecte de umbră şi lumină!

Savanţii sunt sceptici

Don Marcelino de Sautuola i'şi face cunoscute descoperirile, convins că picturile sunt din epoca paleo-litică. Ii conduce în muzeul subteran pe marele specialist castilian al preistoriei, profesorul Vilanova, şi chiar pe regele Alfonso XII.

La Congresul internaţional de antropologie şi arheologie preistorică, ţinut la Lisabona în anul 1880, nobilul spaniol speră să-i convingă pe sceptici şi să împrăştie îndoielile care apasă asupra autenticităţii picturilor de la Altamira.

Aceste minunate opere de artă au iscat controverse. Mulţi savanţi de prestigiu nu-şi pot imagina cum, oameni acoperiţi cu piei de animale şi cioplind pietre pe pragul peşterilor, au fost în stare să pătrundă în adâncurile grotei, cu unelte de pictură şi surse de lumină, pentru a picta bizoni, îi consideră pe aceşti oameni incapabili de a produce astfel de picturi.

Un artist spaniol afirmă direct:

„Există poate vreo douăzeci de siluete, din care câteva în mărime naturală, care încearcă să semene cu patrupezi antediluvieni. Felul în care sunt executaţi nu denotă că ar fi vorba despre o artă primitivă... Prin compoziţia ansamblului, vigoarea liniilor, proporţii, pictura arată că autorul ei nu a fost lipsit de cunoştinţe. Şi deşi nu a fost Rafael, el trebuie că a studiat natura cel puţin în tablouri sau în desene bine făcute. După manierismul facturii lor, aceste picturi rupestre nu au nici o caracteristică a epocii de piatră, a artei arhaice asiriene sau feniciene. Ele nu sunt decât expresia unui student mediocru al şcolii moderne."

Această critică, ce se vrea aspră, este, de fapt, un omagiu adus artiştilor magdalenieni.

Congresul din 1880, la Lisabona, este momentul unor discuţii ipocrite. Se lasă la o parte criteriile ştiinţifice, artistice şi istorice pentru a se împotmoli în consideraţii politice sau religioase. Profesorul Vilanova, spaniol, catolic şi regalist, este puternic convins de autenticitatea operelor de artă de la Altamira. Edouard Cartailhac. francez, laic şi republican este, prin urmare, convins de contrariu! El se ridică cu vehemenţă împotriva acestei „farse vulgare" în care „nu vrea să fie amestecat".

Acest mare specialist francez în preistorie s-a născut la Marsilia în 1845 şi a devenit, la numai douăzeci şi patru de ani, directorul revistei *„Materiale privind istoria naturală şi primitivă a omului" care* se va transforma, în 1889, în celebra *Revistă de antropologie.* El a organizat, la expoziţia din 1867 de la Paris, secţia de *„Istorie a muncii"* consacrată originii uneltelor, I-au trebuit peste douăzeci de

ani pentru a recunoaşte că a greşit în privinţa frescelor de la Altamira. Va publica atunci *„Mea-culpa unui sceptic*[11] despre care vom mai aminti.

Tehnicienii nu sunt convinşi

în anul 1881, savantul francez Edouard Harle, inginer şef la Poduri şi Şosele, vine la Altamira pentru o anchetă amănunţită. Nici el nu este convins, în raportul său scrie:

,;Nu se văd nicăieri suprafeţe înnegrite care s-ar fi produs ca urmare a unei iluminări îndelungate de la o sursă producătoare de fum. Aceste pete ar fi durat la fel de mult ca desenele. Trebuie să tragem concluzia că toate aceste desene au fost făcute într-o epocă în care iluminatul era perfecţionat."

Este evident că problema iluminatului este deosebit de importantă. Astăzi încă, suntem uimiţi de felul în care picturile au putut fi executate, în condiţii grele, în

Propulsor cu cârlig, din coarne de ren --daleniană.

epoca mag-

plină obscuritate naturală, pe un plafon la o înălţime de 1 la 2 metri. Abia în anul 1889 s-a găsit la La Mouthe, în Franţa, urma primei lămpi din epoca de piatră. Don Mar-celino de Sautuola murise însă cu un an în urmă, ros de calomnii şi de necaz.

O nouă descoperire, lângă Eyzies

Medicul Emile-Valere Riviere de Precourt s-a născut la Paris în anul 1835. Motive de sănătate îl obligă să petreacă mult timp pe Coasta de Azur, cu începere din anul 1870. Nu departe de Menton, în grota de la Baousse-Rousse, găseşte rămăşiţele omului preistoric care îl vor face celebru.

Pasionat de această problemă, se duce în valea râului Vezere (Dordogne), convins că va găsi minuni asemănătoare celei de la Altamira.

La 2 septembrie 1884, în timp ce se plimba nu departe de cătunul La Mouthe, observă un adăpost sub stâncă, închis cu o uşă. Proprietarul, un ţăran numit Lapeyre, îi deschide cavitatea, dar îl anunţă că a curăţat grota cu vreo cincizeci de ani în urmă. Riviere, dezamăgit, scormoneşte totuşi într-un colţ şi descoperă câţiva dinţi de ren şi cochilii marine perforate, rămăşiţe ale unui colier din paleolitic. Lapeyre îi permite să cerceteze mai în adâncime grota, dar Riviere, obligat să plece la Paris, promite că se va reîntoarce în vara următoare.

între timp, ţăranul care dorea să disloce un morman de pământ care îl deranja, descoperă o deschidere, îl anunţă imediat pe Gaston Bertoumeyrou,
angajat al lui Riviere. Bertoumeyrou începe săpăturile, se angajează într-o peşteră de mari dimensiuni şi face o descoperire extraordinară: la numai o sută de metri de la intrare, vede, uluit, o mulţime de animale gravate pe pereţi.

Emile Riviere soseşte de la Paris şi, de la prima vedere este convins de autenticitatea reprezentărilor de bizoni şi mamuţi.

Un nou scepticism

întors la Paris, Riviere îşi prezintă raportul şi o copie a unui bizon, făcută la faţa locului. Dar, o dată în plus, scepticismul triumfă. Nimeni nu vrea să creadă în realitatea artei din epoca de piatră. Se vorbeşte despre falsuri, despre absenţa petelor de funingine de pe pereţi, despre necesitatea de a avea vârfuri ascuţite, din oţel, pentru a grava în calcar etc. în anul 1887, la Congresul de la Saint-Etienne al *Asociaţiei franceze pentru promovarea ştiinţelor,* Riviere este întâmpinat doar cu ironii.

— Domnule Riviere — îl apostrofează un participant — dumneavoastră compromiteţi bunul renume al antropologiei preistorice!

Emile Riviere nu se descurajează. Reia lucrările doi ani mai târziu şi găseşte, la La Mouthe, sub ciocanul unui muncitor care a spart-o în două, o piatră în formă de recipient, cu un diametru de zece centimetri şi o scobitură adâncă de trei centimetri.

,Acest obiect este o lampă —va scrie Riviere *Societăţii de antropologie* — ei

reprezintă lumina pe care
aţi refuzat-o până în prezent artiştilor din cuaternar. Problema iluminatului este rezolvată şi, odată cu ea, aceea a autenticităţii picturilor,"
Dar scepticii rămân în continuare pe poziţiile lor.
Marele chimist francez Marcelin Berthelot analizează depozitul desprins de pe fundul opaiţului. Con-ciuzia va fi pozitivă. Din păcate, nu se ştie din ce motive, chimistul a făcut cunoscut rezultatul abia cu zece ani mai târziu:
„Material constituit dintr-o substanţă combustibilă; conţine componenţi analogi ţesuturilor animale şi care emit vapori arnoniacali. Comparabil cu ceea ce rămâne după arderea unei materii grase, de origine animală, seu sau grăsime."
Lămpile preistorice cu grăsime existau!

Zece ani.,, şi alte descoperiri

în cursul acestor zece ani au avut loc alte descoperiri care au confirmat-o pe aceea a lui Emile Riviere.
în sătucul Teyjat (Dordogne), chiar în spatele primăriei se deschide o peşteră, în anul 1889, notarul Perrier du Cârme, adună din această peşteră mici coarne de ren pe care sunt gravate, cu fineţe, figuri admirabile de bizoni.
„S-a găsit în siturile magdaîeniene — scrie el — praf de hematită roşie. Majoritatea specialiştilor susţin că acest praf era destinat tatuajului. Nu ştiu dacă oamenii din magdalenian se tatuau, lucrul este posibil; în orice caz, ei dădeau prafului şi altă destinaţie. Gravura în os, practicată de magdalenieni, fiind puţin adâncă, era cu greu vizibilă. Umplut cu praf de hematită, desenul reiese cu claritate în roşu pe fondul alb al osului."
Mai târziu, în anul 1903, Denis Peyrony şi Edouard Cartailhac explorează mai în adâncime grota de la Teyjat şi descoperă, pe o stalactită gălbuie, arte gravuri animaliere. Contururile animalelor reprezentate sunt în cel rnai pur stil magdalenian. Detaliile sunt desenate cu precizie. Printre aceste imagini foarte frumoase, se remarcă aceea a unei femele de ren, culcată alături de puiul ei.

„Agnus-Dei" de la Pair-non-Pair

Modesta grotă de ia Pair-non-Pair este situată în mijiocul viilor din Gironde, pe malul drept al râului Dordogne. F. Daleau a remarcat, în anul 1883; câteva gra-vuri pe un perete dar nu le-a dat nici o atenţie. După descoperirile de la La Mouthe. s-a interesat din nou de peşteră şi a descoperit o siluetă de cal. în anul 1901, curăţind pereţii cu un jet puternic de apă, scoate la iveală liniile întretăiate de siluete de bizoni şi zimbri. Alertat de Daleau, Edouard Cartailhac soseşte şi constată că, de sub straturile de pământ pe care le datează, fără nici o dificultate, ca aparţinând aung-nacianului, apar alte figuri. Are, în fine, dovada realităţii artei preistorice.
Din anul 1934 până în anul 1937, abatele Breuil va studia în detaliu desenele gravate de la Pair-non-Pair.
„Una din cele mai frumoase reprezentări — scrie el — este un căluţ făcând parte dintr-o friză care
decorează peretele drept; are capul întors spre spate. Asemănarea lui cu mielul pascal din iconografia creştină a făcut să fie denumit chiar *„Agnus* De/". Contururile sunt gravate cu fineţe, capul este mic, ochiul larg deschis, botul ascuţit. Dar dacă labele anterioare sunt indicate cu precizie, numai o singură labă din spate este desenată. O altă friză de pe acelaşi perete dezvăluie o felină orientată spre dreapta: capul este văzut din faţă. Peste crupa animalului se suprapune efigia unui mamut a cărui şiră a spinării arcuită este foarte clară. Capul, mic, nu are decât un fildeş; alături se află două capete de urs, uşor de recunoscut,"
După descoperirile de !a Teyjat şi de la Pair-non-Pair, cei care nu credeau în arta preistorică văd cum părerile lor se clatină. Lovitura de graţie este însă dată de către trei tineri specialişti în preistorie.

Trei tineri specialişti în preistorie în valea râului Vezere

Suntem în ziua de 8 septembrie 1901. Pe drumul spre Eyzies merg trei tineri: învăţătorul Denis Peyrony, doctorul Căpitan şi abatele Breuil. Despre primii doi am mai vorbit cu ocazia descoperirii unui neandertalian. Despre cel de a! treilea am amintit de asemenea. El va trăi până în anul 1961 şi va fi supranumit „papa preistoriei."

„Cu puţin înainte de a trece peste râul Beune — scrie Pierre Minvielle în *„Pe drumurile preistoriei"* — cei trei tineri au trecut pe la ferma Berniche. Clădirea este lipită de o stâncă şi se foloseşte o peşteră drept grajd.

fn acea perioadă de căutări înfierbântate, în toată zona nu se vorbeşte decât despre preistorie şi despre gravurile de la La Mouthe. Fermierul a spus, deodată:

— Ştiu şi eu astfel de gravuri!

— Unde?

— La noi!

Şi începe să descrie: există stalactite şi „animale".

Vizitatorii pătrund în grajdul subteran care se află în anticamera grotei, înaltă de 6 metri şi lungă de 100 de metri. De îndată ce trec de grajdul improvizat, la lumina lanternelor, apar nenumărate imagini de reni, cai şi mamuţi."

fn această grotă de la Combarelles sunt doar urme rare de pictură. Este una din singurele peşteri în care se întâlnesc doar desene gravate. Vreo trei sute de gravuri amestecate compun acest „bestiar" preistoric. Henri Breuil va studia şi va descrie figurile animale, printre cele mai frumoase din magdalenian. S-au numărat 116 cai sălbatici, 37 bizoni, 19 urşi, 14 reni, 13 mamuţi, 17 ţapi, 7 bovidee, 5 cerbi, 3 căprioare, 5 lei, 4 lupi, o vulpe... Vreo zece gravuri nu pot fi identificate; altele, vreo patruzeci, au aspect uman.

în legătură cu aceste siluete antropomorfe, Henri Breuil şi Lilo Berger-Kirchner, remarcă următoarele în cartea lor *,Arta în epoca de piatră*[1] (1960):

„Dacă din punct de vedere artistic, figurile antropomorfe de la Combarelles prezintă doar un interes relativ, valoarea lor este deosebită, ca document etnografic. Oamenii sunt reprezentaţi mascaţi şi acoperiţi cu piei de animale. O figură ciudată reprezintă un bărbat cu cap de mamut; extrem de lungi, braţele seamănă mai degrabă cu nişte colţi de fildeş. Mai departe, o siluetă
masculină pare să urmărească o femeie. Se recunoaşte şi un cap de bărbat cu barbă. Reprezentarea stângace a tipurilor antropomorfe, în timp ce reprezentările animale sunt executate cu mare grijă, se explică prin fap*u! că omul primitiv nu dorea să se înfăţişeze şi se temea, probabil, să nu cadă, astfel, în puterea magică a vreunui adversar."

Minunatul „bestiar' Font-de-Gaume
de la

Cei trei tineri nu se vor opri aici. O săptămâna după descoperirea de la Combareiies, ei intră, conduşi de Peyrony, în peştera de la Font-de-Gaume. Această grotă care pătrunde până la adâncimea de 123 de metri sub pământ este una din cele mai bogate în picturi rupestre din Franţa. Conţine mai multe coridoare perpendiculare pe galeria principală a cărei înălţime Sa boltă atinge uneori 8 metri.

Două sute de imagini sunt identificate: 80 de bizoni, 40 de cai sălbatici. 23 de mamuţi, 17 reni şi cervidee, 8 !ovidee,4capre, 22 de rinoceri, 2 feline, un urs, un leu şi o figură antropomorfă.

Cea mai frumoasă friză datează din magdaleni-anul timpuriu şi este constituită din mai mulţi bizoni policromi acoperiţi pe alocuri de un cortegiu de mamuţi. Bizonii roşii şi bruni au ochii, spinarea şi botul subliniate de o trăsătură gravată. Mai departe, se află, faţă în faţă, doi reni magnifici. Artistul preistoric a folosit pentru cele două animale culorile roşu şi brun, siluetele fiind subliniate cu dalta. O altă friză de bizoni policromi, cai pitici, un
lup şi un ren decorează galeria principală.

Cunoscuta „sală a bizonilor mici" este acoperită cu picturi, de la plafon până ia

pereţi: bizoni negri sau bruni,jDizoni maronii sau policromi.
în mijlocul acestui magnific ,;bestiar" aurignacian se aflä o splendidă felină gravată şi un rinocer păros. De remarcat că acest din urrnă animal este destul de puţin reorezentat.

,,Mea-cu!pa" unui sceptic

Edouard Cartailhac, zguduit de ceea ce a văzut în grota de ia Pair-non-Pair va ceda. Descoperirile succesive de la Combareiies şi Font-de-Gaume l-au convins, îşi va recunoaşte greşelile, cu toată onestitatea. !n anul 1902, acest mare savant al preistoriei are curajul să publice *„Mea-culpa unui sceotic":*
„Trebuie să recunoaştem că ochii unui troglodit erau mai obişnuiţi decât ai noştri, să vadă în semiobscuritate. Fiindcă nu m-am gândit la aceasta am greşit cu douăzeci de ani în urmă şi mă simt dator să repar această greşeală... Nu mai avem nici un motiv să suspectăm vechimea picturilor de la Aitamira. Trebuie să ne înclinăm în faţa realităţii şi trebuie să-mi recunosc greşeala faţă de domnul de Sautuola. Tinereţea noastră credea că ştie totul, dar descoperirile ne arată că cunoştinţele noastre scriu o istorie ce nu va fi nicicând terminată şi ai cărei interes creşte neîncetat."
Această observaţie de la începutul secolului aste şi astăzi valabilă pentru preistorie unde descoperiri noi, interpretări noi, vin să confirme sau să Infirme teoriile.
Cititorul trebuie să fie convins că şi unele afirmaţii din această carte vor fi contrazise cândva. Aşa se întâmplă cu orice ştiinţă ce are tangenţă cu istoria.
La congresul din anul 1902 al *Asociaţiei franceze pentru promovarea ştiinţelor",* la 22 de ani de la atacarea, la Lisabona, a profesorului Vilanova, Edouard Cartailhac devine apărătorul înfocat al artei paleolitice, în timp ce Elie Massenat se încăpăţânează să nu vadă în mamuţii, antilopele şi bourii desenaţi altceva decât desene de cerbi, capre şi tauri executate de ţărani stângaci, Cartailhac exclamă:
— Vechiul meu prieten îmi va permite să spun că opoziţia sa nu va face decât să scoată mai bine în evidenţă meritul acelora care ne-au îndreptat atenţia asupre gravurilor şi frescelor din peşteri. O anumită opoziţie n-a dăunat niciodată descoperirilor şi raportul interesant al domnului Massenat nu va împiedica certi-tudinea faptelor. M-am îndoit eu însumi, cu douăzeci de ani în urmă, de vechimea preistorică a frescelor de la Altamira, descoperite de M. de Sautuola. Am făcut *mea-culpa.*
Faptul este limpede: arta paleoliticului este o realitate. Vor urma alte descoperiri, printre care cea de la Lascaux, despre care vom vorbi pe larg.

Splendori ale artei preistorice

ascaux, Niaux, Combarelles, Rouffignac, toate aceste muzee preistorice din Franţa conţin gravuri splendide, fresce grandioase, figuri antropomorfe ciudate, urme de palme ale mâinilor, basoreliefuri, statuete ale unor „Venus" etc. Ne vom adânci acum în această lume diferită şi colorată, cu o vechime de douăzeci sau treizeci de mii de ani. Bizoni, cai, mamuţi ne apar venind din negura vremurilor, la un imens „vernisaj" la scară milenară.

Capela Sixtină a preistoriei: Lascaux

Septembrie 1940: lumea este în război. Omul, violent, agresiv, expansionist, este acelaşi ca acum treizeci
de mii de ani. *Homo sapiens* în ceea ce priveşte gândirea, artist în ceea ce priveşte muzica, picturile da la Al-iamira sau cele ale lui Rubens — omul este totodată un războinic.
Hitler tocmai a îngenuncheat Franţa, în Dcrdogne, patru şcolari, Simon Coenca, Georges Agnel, Jacques Marsal şi Marcel Rovidat, se joacă de-a războiul pe platoul care domină Montignac, un cătun de pe maiurile râului Vezere. O gaură

ascunsă de crengi şi muşchi, lângă un pin prăbuşit de curând, îi dă ideea unuia dintre băieţi să se ascundă. Descoperă imediat o galerie şi îşi anunţă prietenii. Jocul se transformă în explorare: magie a lumilor subterane, atracţia aventurii, îndrăzneala adolescenţilor va fi răsplătită din plin. Ei înaintează în galerie. Marcel Rovidat este cel mai mare şi impune respect celorlalţi, cu cei şaptesprezece ani ai lui. întrucât fumează uneori, pe ascuns, e! este cel care aprinde primul chibrit. Apare, pentru câteva secunde, un spectacol care îkiluieşte. O lume a vacilor roşii, a cerbilor bruni le apare, înmărmurit, Rovidat îşi arde degetele! Cutia de chibrituri este consumată înainte ca şcolarii să iasă la lumină, agitaţi că deţin un secret. Se reîntorc foarte repede, cu o lampă rudimentară, cu ulei, şi parcurg sala cea mare, privind frescele cu mare emoţie.
Anunţă descoperirea învăţătorului din sat care, la vederea picturilor rămâne la fel de uluit ca elevii săi. învăţătorul dă de ştire abatelui Breuil, care soseşte de îndată. Ieşind din cea de a şaizeci şi patra grotă pictată pe care a văzut-o, venerabilul specialist în preistorie a exclamat: „Este Capela Sixtină a preistoriei!" Un alt mare specialist, Andre Leroi-Gourhan, va
scrie despre Lascaux:
„Multe iluzii se spulberă; iluzii privind simplitatea acelor oameni, iluzii privind naivitatea feţelor lor, iluzii privind temeinicia comentariilor ce ne pot fi inspirate."

‚Visul Lascaux"

Lascaux! Această denumire cunoscută în întreaga lume ne face să visăm! O minune a artei lăsată nouă de magdalenienii din urmă cu 15.000 de ani!
în anul 1950 peştera are 30.000 de vizitatori, iar în 1962,120.000. Peştera a fost închisă pentru public în anul 1963, frescele fiind ameninţate cu distrugerea de către aerul viciat şi coroziv lăsat de mulţimea vizitatorilor. La fel de protejate ca un reactor nuclear, înconjurate de atenţie ca o rachetă Apollo, sălile de la Lascaux nu se mai deschid decât rareori, numai pentru vizitatori privilegiaţi. Pierre Granville a fost unul din aceştia şi povesteşte ce a însemnat pentru el „Visul Lascaux":
„Părăsind albia râului Vezere (...) am luat-o pe drumul uşor urcător, cu săgeţi indicatoare: Lascaux, nume care a făcut înconjurul lumii cu începere din anul 1940, când a fost „inventat" de un adolescent autohton, dintr-o simplă întâmplare (...).
Am înaintat, în zori, spre peşteră şi am ajuns acolo exact la ora cerută de Administraţie datorită bunăvoinţei căreia aveam să putem vizita locurile. Am aşteptat, în lumina unui soare călduţ, acel „Sesam, deschide-te", care avea să ne permită întâlnirea cu visul."

Frescele sunt salvate

Ghidul vizitatorilor este Jacques Marsal, acela din cei patru adolescenţi care, cu atâţia ani în urmă, a descoperit primul intrarea în peşteră. Păzitor al sanctuarului, el aminteşte tuturor regulamentul: numai cinci persoane pe zi sunt autorizate să pătrundă şi să viziteze peştera, timp de câteva minute. Acidul carbonic degajat de respiraţie acţionează asupra calcarului şi întunecă frescele. Mai mult decât atâta, atmosfera de „seră" care se instaurase înainte de închiderea grotei a favorizat proliferarea unor alge microscopice, spi-rogirele. Această „lepră verde" ameninţa cu distrugerea capodoperelor din trecut.
„Plin de vioiciune — continuă Pierre Granville — ghidul nostru ne invită să-l urmăm şi ajungem la capătul coridorului închis printr-un perete betonat. Ne aflăm ca în faţa unui „seif" blindat. Poarta voluminoasă se deschide şi intrăm într-o primă încăpere goală, în timp ce poarta se închide în urma noastră. Stăm câteva minute în sas, apoi se deschide cea de-a doua uşă.
După ce şi aceasta se închide, ne aflăm într-un întuneric total.
încălţările noastre sunt dezinfectate. Marsal ne asigură că algele verzi au dispărut aproape în întregime şi că frescele sunt salvate.
Mai înaintăm puţin şi ne aflăm în mijlocul sanctuarului. Liniştea este completă.

Deodată, lumina se aprinde şi distingem pe pereţii stâncos! un adevărat cortegiu de forme animale."

Cavalcada din „rotondă"

Peştera de la Lascaux începe cu o sală lungă de treizeci de metri şi lată de zece, numită „rotonda", ai cărei pereţi sunt acoperiţi până la boltă cu minunate picturi de animale.
Pierre Granville scrie în continuare:
„Stăm cu gura căscată în faţa cavalcadei din friză care trece ca un tunet în jurul *rotondei* în care noi rămânem încremeniţi. Libertatea aleargă în jurul nostru, bourii şi taurii se năpustesc, dominatori, printre celelalte animale ale bestiarului uriaş. Printre ei, cai care abia îi ating; în spate, un grup de cerbi speriaţi."
Această sală minunată, adevărat muzeu al preistoriei, ar merita o descriere şi mai detaliată. Am reţinut, cu Henri Breuil şi Lilo Berger-Kirchner, descrierea taurilor şi a acelui animal fabulos despre care omul va mai vorbi încă până în Evul Mediu, licornul:
.Aceste picturi, din care cea mai mare atinge 5,50 metri, au o dimensiune unică în domeniul artei paleoliticului. Conturate cu negru, siluetele taurilor sunt desenate cu linii suple. Coarnele şi copitele sunt figurate în perspectivă. Imaginile taurilor se suprapun peste altele, mai vechi, care reprezentau zimbrii cu corpul de un roşu închis, uniform."
La extremitatea stângă a sălii, iată licornul:
„Contururile sunt puternic marcate: corpul şi labele par să fie ale unei femele de rinocer, dar capul, mic, din care apar două coarne lungi, drepte, este acela al unui animal mitic. Pieptul şi spatele sunt punctate de cercuri negre şi coada este foarte scurtă. Este vorba despre un animal fabulos sau despre un om mascat? Acest animal nu este singurul ce pare fabulos din toate frescele paleolitice — dar este, fără îndoială, cel mai extraordinar."

Zeci de tablouri animaliere

Să părăsim marea sală şi să ne continuăm vizita în grota de la Lascaux.
La stânga „rotondei", se deschide o galerie, *„di-verticulul axial", care* coboară mult în stâncă şi se înfundă. Conţine mai mult de patruzeci de tablouri, dintre care acela a şase cai mari şi trei vaci pictaţi pe o parte din perete şi pe plafon. La capătul *diverticului,* un taur negru ameninţător, cu capul şi coarnele în jos, împinge un cal maroniu ce pare să cadă pe spate.
La dreapta „rotondei", o deschidere dă într-o galerie numită *pasajul,* unde, sute de gravuri de cai sălbatici şi de bizoni acoperă stânca.
De la acest *pasaj,* la stânga, se află *nava* (coridor lung de circa cincizeci de metri, terminat prin *cabinetul felinelor)* şi la dreapta, *absida,* urmată de o groapă adâncă de câtiva metri, denumită *puţul mortului.*
Nava conţine scena celebră în care se văd pe peretele din dreapta, cerbi traversând înot o apă. Doar capetele şi coarnele sunt indicate în această frescă ce se întinde pe o lungime de cinci metri.
Puţul din *absidă* se află sub o boltă acoperită de linii care se întretaie, motive suprapuse şi câteva picturi în negru şi roşu. Galeria ce începe în fundul gropii, ale cărei margini sunt netede şi uzate de trecerile succesive ale magdalenienilor, are o lungime de peste şaizeci de metri şi conduce la nişte nişe amenajate sub plafoane
joase care conţin picturi de lei şi de alte animale, executate cu măiestrie, în condiţii extrem de neconfortabile.

în scena pictată din puţ: un om

Scena pictată în puţ este, desigur, una dintre cele mai remarcabile din această zonă a peşterii de la Lascaux.
în partea stângă^ descoperim un rinocer care pare să părăsească locul, în centru, desenat schematic, cu un cap de pasăre şi un falus în erecţie, un om este pe punctul de a cădea pe spate. Lângă el se află o lance şi o pasăre ciudată, cocoţată pe un par. Partea dreaptă este ocupată de un bizon rănit din a cărui

burtă ies intestinele. Cu coamele aplecate, pare să fie gata să mai atace, într-un ultim efort. Ce înseamnă această scenă, desenată cu negru şi cu linii oarecum neclare? Ea a fost interpretată diferit de specialiştii în preistorie: unii susţineau varianta unui accident depanatoare, alţii avansau ipoteza unui ritual magic, în fine, s-a mai sugerat şi caracterul sexual al compoziţiei.
Singur artistul din paleolitic ar putea să ne spună ce face pasărea aceea ciudată, cocoţată pe un par...
Astăzi, Lascaux s-a reîntors la tăcere.
„Suprema nenorocire pentru sanctuar — scrie J. P. Bayard — este de a deveni un mormânt sigilat, păzit doar fiindcă adăposteşte un cadavru."
Dar faptele rămân foarte vii şi poate unii dintre noi vor avea prilejul să le admire.

Niaux, rivala peşterii Lascaux

Niaux şi Cei-Trei-Fraţi, despre care urmează să vorbim, constituie, împreună cu Altamira, Lascaux, Combarelles şi Font-de-Gaume, cele mai frumoase şase grote ale artei picturale paleolitice.
„Niaux — scrie Leroi-Gourhan — este singura peşteră care concurează cu Lascaux în ceea ce priveşte calitatea execuţiei şi a conservării operelor, amploarea compoziţiilor şi suflul care le animă. Nicăieri, cu excepţia plafonului de la Altamira, nu se întâlneşte atâta forţă."
Imensa cavernă de la Niaux, numită şi Calebiere, se află la patru kilometri de Tarascon-sur-Ariege, în Pi-rinei. Cunoscută încă din secolul XVII, vizitatorii ei au avut prostul obicei de a-şi grava numele pe pereţi, în anul 1866, cercetătorul Garrigou descoperă picturile din sala zisă *"salonul negru".* Incredul, a notat în carnetul său: „există desene pe pereţi. Ce poate să însemne aceasta?" Şi nimeni nu va şti nimic. Trebuie să aşteptăm anul 1906 şi recunoaşterea oficială a artei paleolitice, pentru ca să se „redescopere" aceste minuni. Comandantul Molard, care îşi petrece vacanţele la Tarascon-sur-Ariege, se distrează împreună cu cei doi fii ai săi, să facă un plan al peşterii de la Niaux. Unul din băieţi observă, într-o zi a verii anului 1906, picturile dintr-o sală mare, în formă de rotondă. Peştera din Niaux va oferi multe surprize arheologilor şi specialiştilor în preistorie, până în zilele noastre. Galeriile şi sălile de la Niaux au în vecinătatea lor, o succesiune de patru mici lacuri. Intrarea de astăzi nu este cea pe care o foloseau magdalenienii şi care acum este închisă de stalagmite.

„Salonul negru"

După intrarea actuală, trebuie să străbatem un coridor îngust şi să trecem printr-o primă sală (rareori uscată), pentru a ne angaja într-o galerie lungă şi largă, care dă într-o sală cu plafonul jos. Nu există picturi, doar câteva linii şi puncte. Pe sute de metri, urmează alte săli, mici sau mai mari şi după o sală plină de nisipuri glaciare, iată celebrul salon negru.
Această rotondă conţine, fără îndoială, cele mai frumoase imagini pictate la Niaux Bizoni, cai, cerbi sunt desenaţi cu negru, într-un stil magistral. Blana este sugestiv reprezentată prin haşuri, în centrul salonului se observă câţiva bizoni străpunşi de săgeţi. Fapt rareori întâlnit, apar doi păstrăvi gravaţi în argilă, care sunt cele mai frumoase imagini de peşti din arta paleolitică. O cavitate ovală a sugerat un cap de animal şi deasupra ei au fost pictate coarne negre, de cerb.
Altă curiozitate de la Niaux este „bizonul cu scobituri naturale." Pe argila solului, apa picurând vreme de milenii, a săpat numeroase mici scobituri. Precis, net şi realist, bizonul gravat cu un vârf ascuţit în argila întărită a solului, are trei scobituri pe corpul său care sugerează răni, concretizate de traseul a trei săgeţi care ajung chiar în acele scobituri. Ochiul, de o mare agerime, este figurat în jurul altei scobituri circulare.

La 1000 de metri de la intrare, 500 de urme de paşi.

Datorită asanării unui lac, printr-o dificilă operaţie de pompare, la mai bine de 1.000 de metri de la intrare,
s-a descoperit o galerie lungă din reţeaua subterană de la Niaux. J. Clottes şi R. Simonnet au semnalat-o în anul 1972. Ei relatează şi descoperirea acolo a unor frumoase figuri de animale. Dar lucrul cel mai interesant a fost, desigur, releveul

a 500 de urme de picioare goale, lăsate în solul argilos de către oamenii preistorici. Este posibil astfel să se reconstituie, măcar parţial, circulaţia care a avut loc pe culoarul unde copiii au fost alături de părinţii lor în explorarea lumilor subterane.

Două statuete de bizoni la Montesquieu-Avantes

Pe domeniul contelui Begouen, nu departe de satul Montesquieu-Avantes, se află peştera Tuc-d'Au-doubert, străbătută de râul subteran Voip, care se află la origjnea formării cavernei.

fntr-o frumoasă după-amiază de august a anului 1912, cu o barcă înjghebată de ei, cei trei fii ai contelui, pătrund în peşteră. După câteva sute de metri de navigare, se opresc pe o plajă de pietriş. Max, Jacques şi Louis Begouen se angajează într-un culoar care îi conduce într-o sală în care râul Volp formează un lac mărginit de stalagmite şi de stalactite albe. La un capăt, se deschide o pantă destul de abruptă, blocată de un plafon de stalagmite.

Aceste adâncuri subterane, locuite odinioară de ursul cavernelor, păstrează câteva gravuri magdale-niene de cai şi bizoni. Cei trei fraţi observă şi un căpşor drăguţ de ren şi desene ciudate în formă de măciucă. Inscripţii în cărbune, datând din secolul al XVII-lea şi
semnate de Ariase (al cărui nume se află în registrul parohiei Montesquieu-Avantes, din acea vreme) arată că peştera a fost deja vizitată.

Pe 10 octombrie 1912, cei trei fraţi refac drumul şi distrug peretele de stalagmite care astupă trecerea. Explorarea continuă prin săli şi tunele. La 700 de metri de la intrare, ajung într-o mare încăpere circulară unde se află două statuete masive, lungi de circa şaizeci de centimetri. Descoperirea este atât de importantă încât băieţii, deşi plini de noroi, se întorc la castelul părintesc de la Espas, unde tatăl lor îi întâmpină. Cu toată ora târzie, contele Begouen se echipează în grabă şi parcurge cei 700 de metri din reţeaua subterană.

„într-o fundătură — va scrie el în lucrarea *Grotele de la Montesquieu-Avantes,* doi bizoni, masculul şi femela, sunt modelaţi şi sprijiniţi de o stâncă din mijlocul sălii. La câţiva metri de ei, au rămas urme de tălpi omeneşti."

Pe 11 octombrie, Edouard Cartailhac primeşte o telegramă: „Magdalenienii modelau şi argila."

— Sosesc, răspunde el.

Desenaţi cu pricepere

‚Aceste două animale din argilă — scriu Peter J. Ucko şi Andree Rosenfeld în *‚^rta paleolitică"*— sunt aşezate lângă un bloc de calcar; în spatele lor se află pietricele care le înclină la circa 45 de grade faţă de verticală, astfel încât pot fi văzute din profil, din faţă şi chiar de sus. Văzuţi din profil, bizonii sunt desenaţi cu pricepere. Detaliile capului, în special, sunt redate cu
fineţe: forma maxilarului, nările, botul şi ochii. Fiecare bizon nu are decât o ureche modelată. La unul din ei, ochiul este indicat printr-o ridicătură, la celălalt, dimpotrivă, printr-o adâncitură. Coada unuia este spartă, dar !a celălalt este modelată cu precizie şi depărtată de corp. Sexul animalelor nu este indicat. Blana deasă de pe gât şi ceafă este accentuată prin adâncituri, dar labele nu sunt reprezentate. Văzut de sus, spatele animalelor este bine netezit. Partea din spate, rezemată de blocul de piatră este neglijată, cu excepţia unui corn a-tent sculptat şi îndoit astfel încât să depăşească parţial partea de sus a capului."

Amprente de picioare şi ale unei mâini

Un al treilea bizon, mai mic, este de nerecunoscut, un al patrulea a rămas neterminat. Aceste animale nu au fost modelate, ci decupate dintr-un bloc de argilă şi sculptate. Aceasta ne permite, de altfel, să le putem admira astăzi. Dacă ar fi fost modelate dintr-o argilă mai umedă, s-ar fi deteriorat în timp şi ar fi ajuns de nerecunoscut. Alături de aceşti bizoni — după spusele contelui Begouen — se aflau, imprimate în sol, micile amprente ale unor călcâie de adolescenţi. Desigur,

în această sală. au dansat tineri în cursul unor serbări de iniţiere. Unul din ei a alunecat pe solul noroios şi a rămas amprenta mâinii sale pe care a pus-o jos, probabil, pentru a se putea ridica.
Este momentul acum să vorbim despre originea acestei argile din numeroase peşteri. Argilele provin, în general, din distrugerea rocilor eruptive; transportate de

Harpoane din os, arme folosite cu predilecţie de către mag-dalenieni si având o mare eficacitate.

ape, acestea se depun sub formă de mâluri, în cazul particular al cavernelor, argila roşie provine din decalcifierea rocilor calcaroase atacate şi dizolvate de apă. Antrenată de apele de şiroire, se acumulează în fisuri şi săli, închizând adeseori trecerile. Această argilă a permis conservarea oaselor de oameni şi de animale preistorice.

Grota celor Trei-Fraţi

Iulie 1914: din Balcani se ridică zgomot de arme. în timp ce Europa se pregăteşte pentru un război îndelungat şi dureros, o echipă de speologi şi amatori de preistorie, în frunte cu familia Begouen, începe explorarea unei avene, cunoscută sub numele de *Trou-du-Souffleur* (Gaura Suflătorului).
Câţiva bărbaţi pătrund în avenă. Trec mai multe ore. Cei rămaşi la suprafaţă încep să fie neliniştiţi, dar aud, în curând, strigăte de veselie. Fiii contelui Begouen au descoperit o nouă grotă pictată în fundul avenei *Trou-du-Souffleur.* Grota aceasta comunică cu grota de la Enlene, situată în apropiere. Desenele din epoca paleolitică acoperă pereţii. Grota primeşte numele de *Grota celor Trei-Fraţi.*
în anul 1916 cei trei tineri părăsesc tranşeele şi, în timpul unei permisii, reiau o explorare temeinică a peşterii care le poartă numele.
O sală, cu solul foarte în pantă şi numită *sanctuarul,* este decorată cu desene din perioadele de la aurignacian la magdalenian. Desenele sunt adânc gravate în stâncă: bizoni minunaţi, cerbi, reni, capete de
urşi, cai, ţapi, două capete de lei, un mamut cu şira spinării prăbuşită, un urs rănit, bufniţe...

Vrăjitorul sau zeul domneşte peste „sanctuar"

Sanctuarul cuprinde câteva efigii de *vrăjitori,* cum ar fi bizonul cu cap de om sau dansatorul cu cap de bizon.
„Deasupra figurilor animale — scriu Henri Breuil şi Lilo Berger-Kirchner — se găseşte o reprezentare ciudată: jumătate umană, jumătate animală: celebrul vrăjitor (sau zeu) al *Grotei celor Trei-Fraţi.* Reprezentarea domină *sanctuarul* având o înălţime de 4 metri şi pare să domnească peste multitudinea de figuri şi fiinţe antropomorfe de pe pereţi. Faţa *vrăjitorului* evocă un cap de cerb. O barbă lungă se revarsă peste piept, ochii sunt rotunzi, privirea fixă, membrele anterioare sunt ridicate, picioarele execută paşi de dans, sexul este bine precizat. Pete mari, negre, subliniază diferitele părţi ale corpului. Se pare că artistul ar fi vrut să centreze reprezentările în jurul efigiei mediane. *Vrăjitorul* reprezintă, poate, Marele Spirit, stăpânul animalelor, zeul vânătorii şi al fecundităţii."
Acest *vrăjitor,* oricare va fi fost semnificaţia lui reală, dovedeşte un lucru: magdalenienii îşi vopseau corpul, în mod obişnuit sau mai degrabă când porneau la luptă, la vânătoare, la ceremonii şi dansuri rituale.
Pe un culoar al aceleiaşi *Grote a celor Trei-Fraţi,* contele Begouen mai găseşte o nouă dovadă. Culoarul îngust şi jos te obligă să mergi aplecat. Oamenii preistorici, vopsiţi cu argilă roşie, s-au lovit şi s-au frecat de pereţii stâncoşi, lăsând urme uşor de recunoscut, mai ales pe anumite protuberante ale galeriei.

Faţă în faţă cu statuia unui urs

în anul 1922, Norbert Casteret, un tânăr ajutor de notar sortit celebrităţii, îşi consacră timpul liber studierii grotelor şi pătrunde în peştera dintre satele

Montespan şi Gonties. Obligat să treacă printr-un sifon, descoperă o reţea nouă de galerii.
Anul următor, împreună cu prietenul său Henri Gordin, explorează din nou peştera de la Montespan şi după încă un sifon, parcurge un culoar lung şi noroios, care se termină printr-o sală mică, cu plafonul jos.
Săpând în sol pentru a descoperi urmele unei prezenţe umane, Norbert Casteret găseşte o lamă de silex, apoi altele. Cei doi prieteni examinează cu atenţie pereţii.
„Iată că — scrie Norbert Casteret în *„Pietrele care vorbesc"* — apropiindu-mă^de perete, m-am lovit de. o stâncă ce-mi oprea calea, încercând s-o ocolesc şi luminând-o mai bine, am resimţit un şoc puternic, o emoţie intensă, căci mă aflam faţă în faţă cu un urs. Ceea ce luasem iniţial drept bloc de stâncă, era statuia unui urs din argilă."

O efigie magică

„Jumătatea de oră care a urmat, se numără, fără îndoială, printre momentele cele mai impresionante şi de neuitat ale vieţii mele. Am descoperit, unul după celălalt, alte modelaje: cai şi doi lei —apoi o mulţime de gravuri incizate pe pereţi. Bizoni, cai, reni, mamuţi, hiene, lei şi urşi — toată fauna sălbatică contemporană cu strămoşii noştri îndepărtaţi din epoca de piatră."
Ursul din argilă fără cap, descoperit de către cei doi tineri speologi, este modelat în *ronde-bosse* şi măsoară 140 de centimetri în lungime şi 60 de centimetri în înălţime. Animalul este în poziţie „pe vine", cu membrele posterioare îndoite sub abdomen, între labele anterioare, întinse, Norbert Casteret găseşte un craniu de urs care a fost ataşat, desigur, cu o bucată de lemn, azi dispărută, de gâtul statuii din argilă. Corpul animalului poartă semnele lăsate de vreo treizeci de lăncii, azvârlite asupra lui, în cursul unor ceremonii magice.
„După cum bucătăreasa mea străpungea o inimă de viţel pentru a atinge, prin magie, inima iubitului ei necredincios —scrie contele Begouen—tot aşa, oamenii din vechime de la Montespan au lovit imaginile de urşi şi de cai pentru a fi siguri de moartea a urşilor şi a cailor reali."
Aceasta este una dintre posibilele explicaţii pentru astfel de practici.

Amprente digitale

în galeria ursului, Norbert Casteret descoperă amprentele unor picioare goale.
„Mai mult chiar decât statuile şi siluetele gravate pe pereţi — scrie el—aceste urme umane, aceşti „paşi" dădeau o impresie întrucâtva halucinantă de supravieţuire şi aproape de prezenţă umană, cu toate mileniile scurse."
Examinând cu lupa anumite amprente, se pot distinge perfect urmele degetelor mari, adevărate amprente digitale ale strămoşilor noştri.
Cei doi speologi au incitat numeroşi specialişti să viziteze grota, într-o altă galerie s-au mai găsit desene gravate reprezentând animale, datând din magdaleni-anul timpuriu.
Înanul1926, Casteret descoperă în cursul explorărilor sale speologice, o nouă grotă pictată, cea de la La Bastide, unde poate fi admirat un minunat cal uriaş, înalt de 1,80 metri şi lung de 2,40 metri. Capul său se ridică la peste 3 metri deasupra pământului.

Adevărate ateliere de artişti

în această grotă s-au mai găsit, într-o grămadă de oase zdrobite, lame din silex şi plăci de piatră pictate. Artiştii preistorici, înainte să se apuce de frescele lor mari, exersau pe plăcuţe de dimensiuni reduse.
Această descoperire aminteşte şi de altele, precum: reprezentările de mamuţi gravaţi pe fildeş de la La Madeleine, silueta unui urs de pe o piatră plată din şist negru din grota de la Massat, ţapii în basorelief din caverna de la Mas-d'Azil etc.
Gravor şi sculptor, pictor de frescă, omul din epoca de piatră îşi lucra schiţele şi proiectele pe plăci de piatră, în adevărate ateliere. Primele au fost descoperite la

Limeuil. Arheologul Bouyssonie descoperă, aici, în anul 1909, o piatră pe care erau gravate trei capete de bizoni. Timp de patru ani, Bouyssonie recoltează un număr impresionant de pietre plate, bucăţi de calcar alb de circa 40 de centimetri pe 10, pe care magdaienienii le utilizau în atelierele lor de gravură. O sută treizeci şi şapte de subiecţi de tip animai au fost identificaţi, în special cai şi reni.
La La Manche a fost descoperit alt atelier unde artişti preistorici au gravat cu vârf din silex siluete de animale şi mai ales figuri umane foarte interesante, printre care:
. un portret de tânără fată cu fruntea verticală; • un portret de bărbat foarte puternic, cu burta proeminentă şi falusul în erecţie; . o schiţă de războinic în poziţie de atac; . o siluetă de dansator; . u n cap d e bătrân chel...

Venus preistorice

„Sânii sunt foarte dezvoltaţi şi şoldurile largi. Femeia ţine într-o mână un corn de bizon decorat cu incrustaţii, iar cealaltă mână este pe burtă. Faţa este rotundă şi schiţată cu simplitate; părul cade pe un umăr. Efigia se detaşazăîn relief de pe piatra-suport. Urme de
ocru lasă bănuiala că statuia ar f i fost pictată în roşu, la fel cu alte efigii feminine."
Această descriere este aceea a celebrei „Venus" de la Laussel, făcută de Henri Breuil şi Lilo Berger-Kirchner.
Doctorul Lalanne, discipol al lui Edouard Cartail-hac, începe, în anul 1908, studiu! grotei de la Laussel. Nu găseşte, la început, decât câteva vestigii din aurig-nacian. în anul 1911 se găseşte, gravată pe o placă, o scenă care reuneşte două fiinţe într-o poziţie care poate fi aceea a unei împreunări sau a unei naşteri.
După un timp, se descoperă o statuie de femeie ţinând în mână un corn pe care erau treisprezece tăieturi. Ne putem gândi că ar f i o referinţă la cele 13 mişcări ale lunii dintr-un an; cea de a treisprezecea lună trebuie să fi fost socotită purtătoare de noroc căci anunţa noul an.
Această Venus, care se află acum într-un muzeu, este la fel ca cea descoperită la Milo, cu douăzeci de mii de ani mai târziu.
în adăpostul de la Laussel au mai fost găsite şi alte figurine de dimensiuni mai mici şi reprezentând femei greoaie, cu sânii mari.
Mai bine de o sută de alte statui, care au fost numite „Venus", au completat cunoştinţele noastre privind arta paleolitică. Una dintre cele mai cunoscute, sculptată în fildeş, a fost descoperită la sfârşitul veacului trecut într-un sit aurignacian de la Grotte-du-Pape. Capul de Venus, de mărimea unei monezi, este admirabil.

Exagerarea a tot ceea ce priveşte maternitatea

Altă „Venus" a fost găsită în anul 1922, având o vechime de 15.000 de ani. Ea este păstrată la Muzeul Omului, din Paris, sub denumirea de „Venus din Les-pugne" şi este astfel descrisă de Louis-Rene Nougier:
„Este sculptată în *ronde-bosse,* într-un colţ de mamut. Capul mic, având o formă ovoidă, elegantă, nu are nici o trăsătură a feţei. Sânii, foarte mari, atârnă deasupra burţii. Fesele sunt enorme. Să fi fost acesta, oare, idealul de „frumuseţe feminină" din aurignacian?"
în aceeaşi grotă a fost găsit un şarpe gravat pe os. Reprezentările acestui animal sunt rare, dar ce coincidenţă: femeia şi şarpele!
în Europa au mai fost descoperite şi alte „Venus": pe malurile lacului Baikal din Siberia, la Kostienki în Rusia, la Dolni-Vestanice în Moravia, la Willendorf în Austria.
„Se observă la aceste „Venus" paleolitice — scrie contele Begouen, exagerarea a tot ceea ce priveşte maternitatea: organele sexuale, bazinul larg, sânii enormi."
în acest sens, recordul îl deţine micuţa Venus din Montpazier, descoperită în anul i 970 într-o bucată de pământ dintr-un câmp arat. Ea posedă un organ sexual hipertrofiat, ocupând o treime din piatra sculptată!
Henri Delporte a găsit, în anul 1959, o „Venus" datând din perigordianul superior: „Partea de corp de deasupra taliei—scrie el — nu a fost fasonată şi formează un fel de apendice aplatizat... Capul, umerii, braţele, sânii nici nu sunt schiţaţi.

Burta coboară până aproape de nivelul genunchilor; specialiştii consideră că este vorba de o femeie în pragul naşterii."

Figurine şi efigii umane

în anul 1952, M. Bessac descoperă, în grota La Madeleine, două figurine extraordinare, în poziţie de odihnă, având capul rezemat de un braţ, un picior întins şi celălalt îndoit din genunchi. Figurinele erau amplasate simetric, de o parte şi de alta a unei săli subterane.

în altă grotă, figurine feminine în basorelief sunt sculptate de la talie la glezne, cu organul sexual bine conturat. Se mai găsesc forme mai mult sau mai puţin, triunghiulare sau ovale, cu o despicare verticală şi care schematizează, desigur, forme feminine.

în grota de la Pech-Merle, Henri Breuil a remarcat, în anul 1924, trei siluete feminine trasate cu degetul în argila de pe perete. „Sânii atârnă — scrie el — braţele sunt abia schiţate, un singur picior este desenat şi la două din efigii părul formează o coadă ce cade pe ceafă. Femeile dau impresia că se târăsc."

în galeria Breuil de la Rouffignac, două fiinţe antropomorfe stau faţă în faţă. „Cu tot numele pe care li l-am dat — Adam şi Eva — (scrie Louis-Rene Nougier), figurile sunt groteşti, cu nasul şi gura enorme. Cea mai frumoasă, din stânga, are peste 80 de centimetri în înălţime. Buza superioară este puternic conturată, în faţa lui, Eva se arată mai graţioasă, mai firavă, cu gura surâzătoare/''

„Bărbatul cu hanorak"

Am remarcat că majoritatea figurilor antropomorfe din peşteri sunt fără sex. Fac însă excepţie câteva.

în grota de ia Laussel, se găseşte o extremitate de falus cioplit în piatră cu îndemânare şi mult realism; ceva mai departe, se observă basorelieful unei figuri masculine foarte subţiri. Este surprins din profil, fără indicarea sexului şi purtând un arc şi o centură.

La Gabillou, vizitatorul are o surpriză: una din foarte puţinele figuri îmbrăcate, gravura „bărbatului cu hanorak".

în anul 1908, doctorul Jeannel Vezian a descoperit picturi într-o peşteră aflată pe domeniul său. Frescele policrome reprezintă un ren roşu, un cap de bizon negru, o cucuvea cu capul rotund, cai pictaţi în ocru, un căluţ roşu, alţii negri, o gravură de bizon, un cal străpuns de o săgeată şi doi bizoni care se înfruntă.

Urme de palme pe pereţi

Vreo douăzeci de peşteri din Franţa, Spania şi Italia au urme de palme pe pereţi. Mâna, îmbibată cu culoare a fost lipită de perete, sau, situaţie mai frecventă, vopseaua este proiectată pe perete, în jurul mâinii lipite de piatră. Mâna stângă este mult mai mult reprezentată decât mâna dreaptă. Se întâlnesc mâini de adulţi şi de copii, adeseori repetate în mai multe exemplare.

Ce înseamnă aceste reprezentări?

S-au dat mai multe explicaţii, legate de cele mai
multe ori de practici magice: o urmă de mână deasupra unui animal sau pe corpul său, însemna apartenenţa vânatului la cel care ÎI vâna. Unele amprente vădind mutilări au fost atribuite unor obiceiuri tradiţionale: amputări pentru a îndepărta ghinionul, semn de văduvie pentru o femeie, semn de doliu la moartea unui şef etc. Nici una din aceste interpretări nu este cu adevărat satisfăcătoare. Specialistul tunisian în preistorie, doctorul Salhy, a întreprins o încercare de explicare a urmelor de palme pe pereţii a mai bine de o sută de peşteri.

O terapeutică

El remarcă — ceea ce este bine cunoscut — că, pe de o parte, grăsimea de pe piele protejează împotriva frigului şi domoleşte degeraturile şi că, pe de altă parte, argila roşie este un antiseptic şi un cicatrizant foarte eficient. Ocrul care servea la pictat şi la decorarea peşterilor era făcut pe bază de argilă roşie şi

grăsime animală.
Degeraturile, juliturile şi alte boli ale pielii de pe mână trebuie să fi fost numeroase la strămoşii noştri din epoca glaciară, expuş[intemperiilor, vântului şi frigului din cavernele umede, înmuierea mâinilor bolnave în argila moale şi călduţă din peşteră, putea să fie o alinare. O mână rezemată de perete după o astfel de operaţiune — şi iată o urmă. Dar dacă, pentru a merge la vânătoare, omul avea nevoie de mâini curate şi atunci, după ce şi le ungea cu vopsea şi grăsime, le ştergea pe perete?
în ceea ce priveşte mutilările, doctorul A. Salhy nu crede în acte premeditate.

O boală care mutilează

Aceste mutilări — crede el — sunt urmarea unor accidente, degeraturi, arsuri sau sunt rezultatul unei alte boli care afecta mâinile, cum ar fi acrocianoza, acro-parestezia, sclerodermia sau acrodinia infantilă.
Doctorul Salhy mai dă o explicaţie. Cercetările recente arată că amputarea cea mai frecventă este aceea a ultimelor două falange de la ultimele patru degete. Aceasta este tocmai caracteristica unei boli grave a mâinilor, numită boala lui Raynaud şi care îi atacă atât pe adulţi cât şi pe copii. Este posibil ca unele triburi, din cauza permanentei carenţe alimentare şi vitaminoase, să fi contractat această boală.
Un singur exemplu evident de mutilare rituală a fost găsit în Estramadura, în peştera Maltravieso, unde treizeci de mâini prezintă acelaşi tip de mutilare. „Este o mutilare — scrie Louis-Rene Nougier — care priveşte exclusiv ultimele două falange ale auricularului, degetul cel mai puţin necesar. Amputarea este mereu precisă, rectilinie — nu este vorba despre falange moarte care să cadă. O amputare atât de precisă nu se poate explica decât prin sacrificii rituale. Se aplicau în special femeilor şi copiilor. Din ce motive? Desigur, nu vom afla nicio-dată."
Urme de palme au fost identificate în trei peşteri mai importante ca acelea de la Gargas (în Pirinei),
Pech-Merle şi El Castillo (Spania).
Peştera de ia Gargas a fost studiată în anul 1887 de F. Regnault, care a găsit urme ale ocupării ei de urşii cavernelor şi apoi de oamenii preistorici ai aurig-nacianului.
Sălile subterane conţin o sută cincizeci de amprente de mâini. Amprentele roşii sunt cele rnai vechi şi sunt acoperite, pe alocuri, de amprente negre. Aceste mâini au fost mai toate mutilate, lipsindu-le ultimele două falange ale celor patru degete; exemplul tipic al bolii lui Raynaud.

Cele şase mâini din „capela mamuţilor"

Peştera Pech-Merle, cuprinzând „capela mamuţilor", este unul din marile temple ale preistoriei. A fost explorată între anii 1920-1922 de către abatele Lemozi, care a găsit oseminte de urşi ai cavernelor şi urme roşii de palme.
Desenele celor zece mamuţi ai *„capelei"* apar pregnant. Ele sunt urmate de desene de bizoni, bovidee şi imaginea unui cal. în „sala mâinilor negre", apar două iepe de mari dimensiuni, conturate cu negru. Pentru a desena capul celei din dreapta artistul a folosit o ieşitură din stâncă. Şase amprente de mână, executate îngrijit cu negru, înconjoară această minunată şi celebră compoziţie.
O altă peşteră cu multe urme de palme este aceea de ia El Castillo. A fost descoperită în anul 1903 de Al-cade del Rio. Pe peretele primei săli se află o friză de mâini colorate. Abatele Breuil, care a studiat grota în
1906, a descoperit 35 de mâini stângi şi doar 9 mâini drepte, toate pictate prin pulverizare.
Această peşteră mai conţine şi numeroase picturi de animale: bizoni deasupra frizei mâinilor, cu un cal şi o căprioară; mai departe, un elefant splendid vopsit în roşu printre ciudate discuri, tot roşii.

„La Castillo — scriu Henri Breuil şi Lilo Berger-Kirchner — desenele gravate prezintă un mare interes din punct de vedere artistic; câteva capete de ţapi şi cai, mai grosiere, aparţin aurignacianului. Minunatele desene magdaleniene reprezentând cerbi şi căprioare sunt frecvente la Castillo... Câţiva bizoni şi alte bovidee aparţin perioadelor post-magdaleniene şi multe desene schematice sunt din perigordian."

Rouffignac, cea mai importantă peşteră şi cea mai variată

Nu ne putem ocupa în această lucrare de toate peşterile pictate, aşa că, în finalul capitolului privind arta paleolitică, vom trece în revistă încă şase grote din Franţa, pe care nu le-am detaliat.

întâi, Rouffignac.

Grota este descoperită în 1956 de Louis-Rene Nougierşi Romain Robert.

„Pătrundem în această cavernă — scrie Louis-Rene Nougier — despre care un text, încă din 1575, evocă existenţa unor picturi de animale mici şi mari. în această peşteră decorată, cea mai importantă şi cea mai variată ce poate exista, cu galerii monumentale pe două etaje, se află mai bine de 120 de mamuţi pictaţi, mai multe alte animale decât în oricare altă peşteră din lume."

într-adevăr, pretutindeni se întâlnesc mamuţi, cai, bizoni şi minunaţi rinoceri păroşi. Nicăieri, însă, nu apar reprezentări de reni. Galeria Breuil comportă o frumoasă friză de trei rinoceri şi alta de 11 mamuţi, şapte în şirul din dreapta şi patru în şirul din stânga. Fiecare şir este condus de un mascul şi cele două cortegii se întâlnesc.

Despre desenul unui cal, realizat cu trăsături viguroase, tot Nougier spune: „este demonstrat meşteşugul artistului şi totuşi, ultimul detaliu care ar fi dat o viaţă mai intensă, ochiul, lipseşte. Nu este incapacitate, ci mai degrabă act deliberat."

Să fi fost oare mai uşor să se vâneze un animal lipsit de vedere?

Misterul „gurii de umbră"

Pe marele plafon de la Rouffignac apare o încâl-ceală incredibilă de cincizeci de animale (mamuţi, ţapi, bizoni, cai, rinoceri), un bestiar care se află deasupra celei mai mari avene din grotă, care permite accesul la etajele inferioare.

„Aceste picturi-realităţi — scrie Louis-Rene Nougier — domină o pâlnie uriaşă cu pereţi abrupţi din argilă. Figurile pictate corespund buzei pâlniei, par să iasă din ea. Ele scapă din adâncimile avenei şi formează, deasupra ei, ca un „cer" constelat de mamuţi, cai şi bizoni. Opoziţia dintre avena adâncă şi plafonul încărcat de animale aminteşte opoziţia pământ şi cer, sugerează misterul „gurii de umbră".

Rouffignac, cu cele trei etaje, galeriile în toate direcţiile, avenele şi pasajele dificile, sălile mari şi un pârâu care curge pe fundul lor, este, fără îndoială, una din cele mai impresionante peşteri vizitată şi pictată de omul din epoca de piatră. Catedrală, sanctuar şi loc sacru de iniţiere—vizitarea grotei ne cufundă în trecutul strămoşilor noştri din preistorie.

„După cum Delfi s-a născut dintr-o crăpătură a stâncilor Phedriade — scrie Louis-Rene Nougier— tot aşa templul de la Rouffignac s-a născut din avena subterană şi din galeriile adânci cuibărite în adâncurile pământului, acest pământ care, odată în plus, nu poate fi decât Pământul-Mamă, creator al oamenilor şi al animalelor, creator al Vieţii.

Deasupra avenei, pe plafonul superior, apar într-o dezordine năvalnică rinocerii, caii şi mamuţii începuturilor."

Cap-Blanc, Partenon în aer liber al preistoriei

Doctorul Lalanne a fost inventatorul acestui sanctuar de artă în aer liber, într-o pădure din apropierea castelului de la Laussel.

în anul 1909, şeful de şantier al lui Lalanne, care săpa într-un adăpost lung de 15 metri şi adânc de 4 metri a găsit un fragment desprins din stâncă în care se ghicea o parte de animal sculptat.

Cu palete din lemn, echipa de cercetători, a degajat pământul de pe perete şi a scos la iveală o minunată friză în basorelief; un adevărat Partenon preistoric, într-o execuţie remarcabilă.
Animalele sunt aşezate unul după celălalt. Cele mai mici sunt aşezate la jumătatea înălţimii; cele mai mari, cai splendizi de 2 metri de la cap la coadă, ocupă fundul adăpostului. Ochii sunt rotunzi şi bine conturaţi, corpurile relativ graţioase; pieptul şi coapsele sunt frumos modelate, iar coamele sunt figurate prin zgârieturi uşoare, în momentul descoperirii au fost remarcate şi urme de ocru roşu, ceea ce arată că friza a fost vopsită în roşu.
‚Aceste frize sculptate în aer liber — scrie Louis-Rene Nougier — arată din nou unitatea tuturor formelor de artă paleolitică într-o unică şi măreaţă semnificaţie."

Baume-Latrone, dovezi de artă preistorică

La 14 kilometri de Nîmes, peştera de la Baume-Latrone cuprinde o sală situată !a 237 de metri de la intrare, unde au fost descoperite în anul 1940, amprente de mâini şi desene de figuri animale trasate cu degetul muiat în argilă. Se disting şase elefanţi, un rinocer şi un şarpe lung de trei metri, cu cap de urs — toate din perioada aurignacianului timpuriu.

Gouy, arta preistorică normandă

Această peşteră de pe malul drept al Senei, situată la zece kilometri de Rouen este relativ izolată. A
fost descoperită în anul 1956 de Yves Martin, un adolescent din satul Gouy. Abatele Breuil o vizitează în anul 1958 şi de atunci săpăturile au fost mereu reluate. Primele rezultate au fost cuprinse în lucrarea *„/irta preistorică de la Gouy"scrisă* de M. J. Graindor şi Yves Martin.
S-au pus în evidenţă câteva oase de animale, pietre cioplite din silex, resturi de bucăţi din calcar pictat sau gravat.
Prima sală, numită „sala păsării", conţine gravura, cu linii întretăiate, a unei păsări de pradă încercând să se aşeze. Cea de a doua sală cuprinde o mică frescă de 43 de centimetri pe 18 centimetri în care se distinge imaginea unei goane disperate de animale diverse, unele lângă altele, cu capul în jos. Ultima sală, cea „a calului", conţine o frescă de mari dimensiuni în care se distinge schiţa unui cal şi a altor câtorva animale.

Isturitz, arta preistorică bască

Grota Isturitz din Ţara Bascilor, la circa 40 de kilometri de Bayonne, a'fost vizitată în anul 1867 de împăratul Napoleon al III-lea şi de împărăteasa Eugenia. Va fi cercetată abia în anul 1913 de Passe-mard şi de contele de Saint-Perrier. S-au găsit aici plăcuţe gravate. Arta magdaleniană este reprezentată de un basorelief în care se disting un cal, un ren care întoarce capul spre stânga, un urs, deasemenea întors spre stânga şi un ren mare deasupra căruia sunt gravaţi doi cerbi mai mici.

Roc-de-Sers

Acest mare adăpost sub stâncă, în apropiere de oraşul Angouleme, a fost cercetat în anul 1927, de către Henri Martin, care, pentru pătrunde în interior, a folosit... dinamita! S-au găsit resturi de friză din solutreanul superior. Se disting şase cai, trei bizoni şi mai ales doi ţapi minunaţi, faţă în faţă, gata de luptă. Pe un bloc de piatră se află desenat un om de talie mică, care poartă un baston pe umăr şi este urmărit de un bou.

Cum şi de ce artă preistorică

rta preistorică există, este o realitate a trecutului. Am vorbit îndelung despre ea şi i-am descris splendorile. O întrebare insistentă se pune, încă de la descoperirea ei: de ce un anumit număr de **11** triburi din zona franco-cantabrică au intrat în peşteri pentru a desena, vreme de
douăzeci de mii de ani, bizoni, cai, mamuţi şi tot felul de

alte figuri?
Nimeni nu ştie. Ne mărginim la ipoteze şi interpretări adeseori contradictorii. Artă, religie, magie, totemism... ce să fi fost?
„Nu vom şti niciodată — scrie John E. Pfeiffer — ce a fost în mintea artistului care, cu 15,000 de ani în urmă, s-a strecurat cu greu într-o crăpătură de stâncă, a alunecat prin galerii şi apoi, culcat pe spate, a pictat pe o suprafaţă care nu era decât la câţiva centimetri distanţă
de ochii lui. Care a fost misiunea artistului singuratic care a parcurs aproape 1200 de metri în noroiul unei grote uriaşe, de lângă Altamira, şi a desenat doi cai, cu contururi negre, singurele desene care se află pe kilometri întregi de săli şi galerii?"

Animalul în sine

Animalul! Animalul, baza întregii arte din epoca de piatră! El este reprezentat pretutindeni. Nimic mai normal, desigur, pentru această civilizaţie a paleoliticului superior, întrucât animalul era pretutindeni în natură, cu omul, împotriva omului sau pentru om. Omul şi animalul împart aceleaşi peşteri, beau la aceleaşi izvoare, se tem de aceleaşi calamităţi naturale. Oamenii din paleolitic, chiar dacă merită calificativul de *Homo sapiens,* sunt încă foarte aproape de animal.
„Caracteristicile artei preistorice — scrie Karl J. Narr — sunt departe de a fi cele ale artei actuale. Este o artă săracă în motive, reprezintă mai ales animale, rare-ori oameni şi aceştia în luptă cu animalele sau cu o înfăţişare jumătate umană, jumătate animală. Nu există scene ale vieţii animale, cu foarte rare excepţii."
Este de remarcat şi absenţa izbitoare a oricărei tentative de a indica peisajul, vegetaţia sau vreo altă formă de decor.
„Figurile plutesc — continuă Narr — fără direcţie, pe pereţi şi bolţi, în poziţii adeseori neaşteptate, uneori răsturnate. Nici un plan secund, nici o schiţă a mediului de viaţă. Autorii acestori picturi nu au fost interesaţi decât de animalul în sine."
Prezenţa animalului este atât de evidentă încât sugerează interpretări magice şi totemice. Animalul este reprezentat pentru el însuşi, cu un scop precis care nu este, desigur, acela de a reda natura.
A!tă caracteristică a artiştilor acelui timp: şi-au executat operele fără a ţine seama de relieful pereţilor sau al bolţilor. Suprafeţele nu sunt nici netezite, nici lustruite. Dimpotrivă, anumite accidente naturale sunt chiar încorporate în desen, cu scopul de a accentua impresia: ochi, răni etc.

Tehnicile

Prima tehnică folosită la începutul artei parietale a fost un deget înmuiat în argila roşie a peşterii. Apoi, artiştii au folosit vârfuri ascuţite din os, pensule din păr sau pene. Sculpturile şi gravurile erau făcute cu ajutorul dălţilor din silex.
Majoritatea coloranţilor au fost pigmenţi de origine minerală: oxizi de fier pentru game de roşu şi galben. Ocrul roşu se întâlneşte în natură, dar poate fi şi obţinut prin arderea ocrului pur, galben sau brun. Coloranţii negri proveneau, fie din fumul negru şi din cărbunii de lemn, fie din oxidul de magneziu. Toate aceste ma-teriale erau zdrobite şi întinse pe nişte palete. Uneori se foloseau sub formă de bastonaşe, ca un f el de creioane. In picturile paleolitice nu întâlnim nici verdele, nici albastrul. Tehnica picturală este diferită de la o peşteră la alta; trăsăturile sunt mai mult sau mai puţin reuşite, dar anumite picturi de la Altamira, Lascaux şi Niaux ating, fără îndoială, perfecţiunea.
„Contururile — scrie Narr — se diferenţiază şi, printr-un joc al grosimilor variabile, se obţine un efect remarcabil de profunzime. Acelaşi lucru se poate spune şi despre contururile pictate: trăsătura se subţiază, devine punctuală. Imaginea îşi pierde din fixitatea iniţială şi se îmbogăţeşte cu culori strălucitoare care se îmbină într-o policromie fericită. Se ajunge la siluete pline de viaţă, de expresie. Adeseori, coarne, urechi sau alte detalii anatomice depăşesc conturul trasat care

dispare sau este înlocuit de haşuri paralele."

Nevoia de frumos

Să ne întoarcem la întrebarea care ne preocupa la începutul acestui capitol: de ce omul din paleoliticul superior intra în caverne pentru a picta bizoni?
încă din anul 1864, Lartet şi Christy explică arta preistorică drept o funcţie esenţial estetică: artă pentru artă. Condiţiile economice ameliorându-se, oamenii preistorici ar fi avut momente libere în care s-au dedat la gravarea şi sculptarea pietrelor, a oaselor. Această teorie a fost reluată şi odată cu descoperirea artei parietale.
încă de la originile sale, omul are simţul frumosului, aceasta este de netăgăduit. El ciopjeşte pietrele plate pentru a le da o formă mai regulată, începe să de-seneze animale pe o serie de obiecte şi pentru a-şi înfrumuseţa viaţa în peşteri, pictează pe pereţi.
Această explicaţie nu poate fi respinsă în întregime, căci este sigur că multe gravuri sau picturi au fost executate din pur estetism. Dar nu se poate explica astfel decorarea tuturor grotelor şi semnificaţia artei în

Bizonii, caii, mistreţii din grota de la Altamira (Spania) sunt pictaţi aproape în mărime naturală, pe mai bine de paisprezece metri lungime.

exclusivitate animalieră.
Altă interpretare a fost bazată pe câteva observaţii. In primul rând, au fost reprezentate numai animale şi, dintre acestea, doar cele comestibile, în al doilea rând, picturile şi desenele erau executate în locurile ascunse ale peşterilor, ca pentru o ceremonie secretă şi magică.

„Magia simpatică"

în anul 1903, Reinach a enunţat teoria sa, a „magiei simpatice": magie a vânătorii şi a fecundităţii.
Este o interpretare foarte solidă şi este în general admisă de către toţi specialiştii în preistorie ai acestui veac.
Omul paleolitic trăieşte din vânătoare. Pentru a obţine succesul expediţiilor sale, el pictează sau desenează animalele pe care vrea să le prindă şi, în cursul unor ceremonii magice, vrăjeşte imaginea pentru a ucide mai lesne animalele. Aici se află explicaţia tuturor picturilor de animale străpunse de săgeţi sau găurite, ca celebrul urs de la Montespan.
„Supravieţuirea tribului — scrie Henri Breuil — implica existenţa unei rezerve de vânat care să asigure tuturor hrană suficientă. Una din preocupările majore ale oamenilor din paleolitic a fost şi păstrarea unui vânat care se împuţina prin capturare sau moarte naturală, în toate civilizaţiile „vânătoreşti", omul credea că favorizează înmulţirea speciilor prin practici magice, prin cultul fecundităţii."
Magiei vânătorii i se suprapune magia fecundităţii
animale. Ritualurile aveau drept scop reproducerea în continuare a animalelor reprezentate la capătul nopţii negre a peşterilor, în vederea hrănirii tribului.

Sanctuare de iniţiere

Explicaţiei de mai sus i se poate aduce observaţia că se bazează doar pe date etnologice şi pe studiul obiceiurilor aborigenilor australieni din secolele XIX şi XX care, aşa cum am spus-o de mai multe ori, nu au mare tangenţă cu strămoşii noştri, europeni din paleolitic.
S-au ridicat şi alte obiecţii: nu s-a ţinut seama deloc de cele câteva figuri antropomorfe, de reprezentările de animale necomestibile şi nici de alte semne sau gravuri diferite, întâlnite în mod frecvent în caverne.
Pentru a răspunde, parţial, acestor obiecţii, abatele Breuil a adăugat schemei iniţiale a lui Reinach, ideea că „magia simpatică" se aplica şi animalelor de pradă, că magia fecundităţii îi privea şi pe oameni, ceea ce explica semnele cu caractere sexuale umane.

In lucrarea sa *„Patru sute de veacuri de artă parietală",* Breuil scrie:
„Când vizităm o peşteră pictată, pătrundem într-un sanctuar unde, cu milenii în urmă, s-au desfăşurat ceremonii sacre, conduse, desigur, de marii iniţiaţi ai epocii, care doreau să transmită novicilor regulile fundamentale necesare mersului existenţei lor."
Cu toate că magia vânătorii şi aceea a fecundităţii nu pot fi respinse în întregime, ideea de iniţiere, astfel prezentată, este foarte credibilă.
O iniţiere care să-l conducă pe fiecare adolescent spre bărbăţie? Sau o iniţiere rezervată unor aleşi? Nu ştirn nimic! Dar nu ne putem gândi, oare, că toate aceste fresce din colţuri îndepărtate de peşteri spre care ajungeai cu greu, cereau întrucâtva, parcurgerea unui drum iniţiatic? Să ne gândim la „drumurile crucii" din catacombe şi să ne imaginăm că, şi în cazul nostru, frescele animale răzleţe, conduceau încet, încet, spre sanctuarul bogat decorat unde se petrecea o noapte de veghe şi de meditaţii.
Semnele şi diferitele desene ar fi, în această situaţie, indicii în calea subterană care conducea din sală în sală, prin culoare întortochiate, la scopul final: revelarea Unicului. Acest Unic, revelat în inima omului din paleolitic a fost, poate, Stăpânul lumii şi creatorul ei, cât şi zeiţa-mamă, Terra, sursă de viaţă şi de căldură spre care se înainta prin galeriile secrete ale peşterilor. Nu este izbitor să constaţi că Rouffignac este acel vast sanctuar care conduce din sală în sală, prin avena şi cu-loarele sale, până la capătul abisului unde curge un mic torent, izvor de viaţă în miezul nopţii?

Freud m epoca de piatră

Cea de a doua parte a secolului XX, cu schimbările, revoluţiile şi repunerile ei în discuţie, avea să vadă în domeniul interpretării preistoriei, o răsturnare de mari proporţii. Poate n-a fost decât o reflectare a obsesiei psihanalitice şi erotice a timpului nostru, de care se leagă numele a doi specialişti în preistorie: Annette Laming-Emperaire şi Andre Leroi-Gourhan.
în anul 1957, doamna Laming-Emperaire a fost prima care a emis ideea că cuplul taur-cal ar putea fi simbolul cuplului mascul-femelă. Figurile din caverne, după interpretarea sa, nu mai erau o acumulare anarhică de figuri din epoci succesive, ci compoziţii semnificative având la bază cuplul cal-bou.
Această idee este reluată de Leroi-Gourhan care inversează, însă, semnificaţiile cuplului taur-cal. El îşi justifică teza printr-o analiză sistematică a răspândirii speciilor animale din caverne, studiind frecvenţa lor şi repartiţia lor în spaţiu.
Chiar dacă cei mai mult reprezentaţi în peşteri sunt caii şi bourii-bizoni este ciudat faptul că Leroi-Gourhan afirma că toate celelalte animale joacă roluri secundare, când se ştie cât de frecvent apar mamuţii, renii sau rinocerii.
Marele specialist reia aceste idei în numeroase lucrări, în *„Preistoria artei occidentale"* (1971), el dă o interpretare foarte psihanalitică artei preistorice. Este Freud în epoca de piatră! Acolo unde anumiţi specialişti vorbesc despre riturile magice ale vânătorii şi ale fecundităţii sau imaginează ceremonii iniţiatice, profesorul Leroi-Gourhan nu ezită să vadă altceva decât sexualitate.

Bizonul, simbol feminin...

Ceea ce este important în arta parietală paieoiitică sunt *juxtapunerile, opoziţiile, cuplările* şi *asocierile,* nu atât a două animale, cât a principiului masculin cu principiul feminin. Nu este vorba de o împerechere ci de o
apropiere cu un simbolism foarte puternic.
„Un cuplaj apare în mod constant — notează Leroi-Gourhan — acela al animalelor: un animal din grupa B (bizon sau bour) se opune unui animal din grupa A care este aproape întotdeauna calul. Principala temă figurată în arta paleolitică este un cuplu bizon-cal, juxtapus unei teme mascul-femelă."
Vom lega de grupa A toate simbolurile masculine. Falusuri şi forme faloide, desigur, dar şi bastonaşele, simplele linii drepte sau curbe şi semnele pe care Leroi-Gourhan le numeşte *zimţii* De grupa B vom ataşa toate simbolurile feminine: ovale, crăpături, fisuri, chiar grotele şi semnele pe care Leroi-Gourhan

le numeşte *cuadran-gulare*.*
Impasurile scolasticii şi sistematizării freudiene apar în fraze ca acestea:
„Este evident că fondul sistemului se reazimă pe altă alternanţă, complementaritatea sau antagonismul valorilor masculine sau feminine şi că ne-am putea gândi la un cult al fecundităţii... Lancea şi rana, luate ca simbol de unire sexuală şi de moarte, s-ar integra în-tr-un ciclu de viaţă reînnoită, ai cărei actori s-ar alinia pe două şiruri paralele şi complementare: bărbat-cal-lance şi femeie-bizon-vulvă."
Cu adevărat surprinzătoare aceasta asociere a bizonului enorm şi viril cu simbolul feminin! Aceasta l-a amuzat pe bunul Profesor Louis-Rene Nougier, care „mărturiseşte că nu înţelege aceste teorii noi, cu toate că a face din bizon simbolul feminităţii are meritul originalităţii."

Mai multe motive pentru a picta

S-au adus critici numeroase interpretărilor lui Laming-Emperaire şi Leroi-Gourhan, care scot în evidenţă absurditatea tezei lor magico-freudiene, dar subliniază, în acelaşi timp, incoerenţa anumitor studii care suprapun schemele cercetărilor peste realitate. Astfel se ajunge la a acorda o importanţă mai mare unei schiţe de câţiva centimetri, decât unei picturi minunate care nu intră, însă, în vederile cercetătorilor.
Se pare că analiza neo-preistoricilor nu corespunde realităţii şi că n-ar fi valabilă decât pentru anumite peşteri pe care le-au studiat în mod special.
Nu vom merge mai departe în interpretarea artei paleolitice. Petre J. Ucko şi Andree Rosenfeld au scris o carte fundamentală despre acest subiect, intitulată *„Arta* pa/eo//f/că"(1966) ale cărei concluzii rămân valabile.
„Cel mai mare obstacol în înţelegerea semnificaţiei artei parietale paleolitice — scriu cei doi autori — este, poate, ignoranţa noastră cu privire la folosirea peşterilor de către omul paleolitic. Până ce vom afla cu precizie ce făcea acesta în interiorul cavernelor, în afara gravării şi a pictării pereţilor, orice interpretare a artei parietale nu poate consta decât în ipoteze, în ce măsură trăia el în peşteri? Le folosea pentru depozitări de obiecte? îi era frică să intre în ele, în afară de situaţii speciale, sau le explora cu toată încrederea?"
Va fi necesar să se răspundă la aceste întrebări înainte de a relua studiul artei paleolitice. Este sigur că artiştii aurignacieni sau magdalenieni, ia fel cu succesorii lor, au fost mânaţi de diverse motive.

Oamenii nu veneau decât o dată

Să-l lăsăm să vorbească pe eminentul specialist în preistorie Andre Leroi-Gourhan care, cu toate părerile sale uneori discutabile, este unul din cei mai buni cunoscători ai epocii de piatră.
în legătură cu galeria de la Niaux, descoperită dincolo de cele patru lacuri subterane şi unde se văd urme de paşi în argilă, Leroi-Gourhan spune:
„Printr-un miracol de necrezut, amprentele celor care ne precedaseră erau mulate în sol. Intacte, încremenite de milenii, protejate de culoare şi lacuri greu de străbătut. Scena se descifrează ca într-o fotografie, în epoca respectivă, au pătruns în galerie trei bărbaţi şi probabil o singură dată. Mai precis, au fost doi bărbaţi şi un copil. Au pictat şi apoi au plecat. Desigur, pentru totdeauna."
Prin aceste cuvinte, profesorul oferă, desigur, una din explicaţiile localizării, dificile adeseori, a anumitor lucrări de artă: *oamenii nu veneau decât o dată.* O singură dată au venit cei care au fasonat ursul de la Mon-tespan, artiştii au pătruns o singură dată până la capătul *Peşterii celor Trei-Fraţi...* O singură dată.
„Ceea ce ştim acum cu certitudine — explică Leroi-Gourhan — este că, în mare, aşa au fost făcute picturile din peşteri. Câţiva oameni şi adeseori copii se duc în adâncuri şi pictează. Apoi nu se mai întorc. Desigur, este vorba despre fenomene religioase. Nici o altă explicaţie nu este posibilă. Dar ce religie? Ce zei? Nimeni nu ştie nimic. Multă lume spune orice despre acest subiect. Eu constat faptele şi

sunt uimit."
Dar pentru Lascaux şi Altamira, pentru toate
aceste peşteri accesibile şi frecventate, care sunt explicaţiile?
„Lascaux este exact ca o catedrală — spune Leroi-Gourhan, situându-se departe de propriile sale explicaţii ale simbolurilor de cupluri. Suntem aproape siguri că această peşteră a fost frecventată timp de două, trei mii de ani... Lascaux a fost, aşadar, un loc excepţional."
Arta preistorică rămâne astfel un mare mister în ansamblul ei, şi nu vom şti, probabil, niciodată care a fost credinţa oamenilor de la Lascaux

PARTEA A PATRA

Spre marile civilizaţii istorice

ivilizaţia magdaleniană este şi ea pieri-toare. Ea dispare odată cu sfârşitul pa-leoliticului superior lăsând, pentru mileniile viitoare, splendoarea artei parietale ascunsă în peşteri.
Vânătoarea îşi va pierde, treptat, rolul esenţial. Schimbări climatice, geografice şi economice vor interveni; vor apărea oraşele, lată agricultorii, păstorii, dar şi popoarele de războinici... Multe milenii vor trece până când omul va ajunge din preistorie în istorie.

Sfârşitul erei glaciare

La sfârşitul erei glaciare, Pământul se încălzeşte. Renii din Europa occidentală se duc spre nord; în cel de
al zecelea mileniu ei nu mai reprezintă decât 3% din mamiferele vânate. Clima devine tot mai blândă; gheţarii se topesc lăsând în urma lor câmpii de nisipuri şi de pietriş presărate cu blocuri mari de stâncă. Apa eliberată prin topirea gheţarilor ridică nivelul oceanelor în care plutesc aisberguri uriaşe. Cerul este traversat neîncetat de nori care îşi revarsă, vreme de veacuri, ploile lor deasupra unei Europe noroioase, în care mişună melcii.
De la 8300 la 6800 înaintea erei noastre, temperaturile medii ale lunii iulie se ridică de la 8° la 12°C. Mestecenii încep să crească în lungul morenelor. Stepa înierbată ia locul tundrei unde renii obişnuiau să se hrănească cu muşchi şi licheni. Pădurile cuprind pini, sălcii si mesteceni.
între 6800 şi 5.000 înaintea erei noastre, clima continuă să se îndulcească; temperatura medie din luna iulie atinge 17 grade Celsius. Clima este aproape cea pe care o cunoaştem astăzi, poate chiar mai blândă în Scandinavia.
Stejarul, ulmul, teiul şi nucul apar în pădurile Eu-rasiei. Munţii din Orientul Apropiat se acoperă cu cedri; grâul sălbatic apare pe platourile palestiniene; Sahara este o câmpie întinsă, plină de animale.

Continent ţărănesc şi continent mediteranean

„Trei zone fundamentale apar pe glob — scrie Louis-Rene Nougier. Zona principală, cuprinsă între paralelele 60 şi 45, constituie marea fâşie de păduri cu copaci ale căror frunze cad periodic, fâşie constituită
între 10.000 şi 5.000 înainte de era noastră. Ea va da naştere unui adevărat continent ţărănesc, cu despăduriri şi defrişări. La nordul acestui continent de păduri se menţine o altă fâşie, de tip taiga, urmată de marile întinderi ale tundrei/'
în aceste regiuni, renul dispare treptat şi lasă locul cerbului şi elanului.
„La sudul continentului ţărănesc — continuă Louis Rene Nougier — între paralelele 45 şi 30, se întinde continentul mediteranean, cu litoralul din jurul Meditera-nei, cu anexele sale, Marea Neagră, Caspica şi Marea Arai. Aceasta va fi lumea gramineelor naturale şi a pădurilor uscate, lumea primelor domesticiri şi a primelor cultivări, o lume în care omul trece de la vânătoare la creşterea animalelor şi de la cules la agricultură."

Omul începe să domine natura

Perioadele nu sunt niciodată atât de clar delimitate după cum s-ar putea crede văzând marile clasificări. După paleolitic, specialiştii în preistorie au inventat termenul de neolitic pentru perioada ce urmează paleoliticului superior şi se sfârşeşte la primele civilizaţii istorice.
Neolitic vrea să însemne „epocă a noii pietre", fiindcă omul continuă să se folosească de silex pentru arme şi unelte. Este, de asemenea, şi epoca pietrei şlefuite, căreia îi vor urma epoca de bronz şi epoca de fier (civilizaţiile metalelor).
Pentru a concilia evoluţia ce apare între paleoliticul superior şi neolitic, savanţii au lansat termenul de
mezolitic, care înseamnă „epoca pietrei mijlocii".
Astăzi, limitele dintre aceste diferite perioade ne apar foarte imprecise. Astfel încât, pare mai corect să vorbim, pe de o parte despre paleoliticul cu o societate bine definită şi, pe de altă parte, despre primele civilizaţii pe care istoricii le cunosc bine. între aceste două epoci apare un timp de tranziţie care începe şi se sfârşeşte în momente diferite, după diferitele locuri. Se mai vorbeşte şi despre „proto-neoliticc:, despre neolitic şi „protoistorie". Este cunoscut, totodată, că pentru anumite populaţii, neoliticul şi paleoliticul coexistau încă la începutul secolului XX.
Pentru a încheia panorama civilizaţiilor preistorice, ne vom opri acum asupra acestei perioade de tranziţie, pe care o vom numi când mezolitic, când neolitic. în cele cinci milenii de la 10.000 la 5.000 de ani înaintea erei noastre, omul şi societăţile umane se transformă în mod considerabil. Din vânător, relativ pasiv în faţa naturii, omul devine producător activ, făcându-şi singur mijloacele de asigurare a subsistenţei. începe să domine natura: lumea vegetală prin agricultură şi lumea animală prin domesticirea şi creşterea animalelor.
Cu începere de la 5.000 de ani înaintea erei noastre, vor apărea treptat civilizaţiile care vor conduce la perioada istorică: în Creta şi în Egipt, în Palestina şi în Sumer.

1

Sfârşitul Europei preistorice

e la sfârşitul magdalenianului, până la începutul epocii neolitice, vor trece 5.000 de ani. Treptat, apare în Europa continentul ţărănesc. Se succed diverse civilizaţii de la ţărmurile Atlanticului la taigaua siberiana şi de la ţinuturile reci şi umede ale Norvegiei la malurile mediteraneene ale Spaniei.

Mai puţin vânat, lupte între triburi

O perioadă tulbure se instaurează în Europa spre sfârşitul paleoliticului superior. O parte din populaţie urcă spre nord sau pleacă spre câmpiile din est, pe urma cirezilor de reni. Năvălitori din Orient pătrund în
Europa occidentală, Africa de nord şi Spania. Grupuri de oameni se înfruntă. Vânătoarea a devenit mai anevoioasă decât odinioară, resursele sunt mai limitate. Luptele dintre populaţiile rivale se înteţesc. Urmele se găsesc în mormintele vremii: răni ajunse până la os, săgeţi înfipte în vertebre.
„Omul — scrie Andre Varagnac în *„Omul înainte de scriere" (î* 959) — va încerca diferite soluţii noi pentru a face faţă problemei permanente a hranei. El se va instala în lungul ţărmurilor unde va avea scoici din belşug; va pescui în lacuri şi râuri, va inventa diverse ambarcaţiuni cu vâsle, va pândi stolurile de păsări migratoare." *
Copţi în cenuşă, melcii şi scoicile devin alimentul zilnic a sute de populaţii, după cum dovedesc mormanele de cochilii descoperite aproape pretutindeni, din Danemarca până în Tunisia.
Este posibil ca unele metode primitive de vânătoare, cum a fost îndreptarea animalelor spre prăpăstii, să nu fi supravieţuit. S-au folosit însă, din ce în ce mai

mult, capcanele şi plasele. Arcul cu săgeţi devine arma esenţială la vânătoare şi în război. Arcurile, adeseori înalte cât un bărbat, au săgeţi din lemn de pin, terminate uneori printr-un vârf de silex.
Se schimbă şi uneltele. Cioplirea pietrei decade. Lamele din silex dispar pentru a fi înlocuite de unelte pe bază de microlite (pietre mici) care sunt bucăţi de silex cioplit, nedepăşind mai mult de doi centimetri şi jumătate.

Omul din Azil şi cel din Tardenois

Azilianul, al cărui nume vine de la peştera de la Mas-d'Azil, în regiunea Ariege, este caracterizat prin harpoane cu două rânduri de zimţi scurţi şi plaţi, confecţionate din coarne de cerb.
„Azilienii — scrie John E. Pfeiffer — vânau în regiunile unde magdalenienii vânaseră şi ei şi ocupau multe din siturile lor. Ca toate popoarele în regres, trăiau probabil mai mult în trecut, povesteau legende nostalgice despre strămoşii lor, vânătorii cei puternici. Poate, în anumite ocazii, au vizitat Lascaux, Altamira şi alte peşteri, uimindu-se la vederea picturilor de pe pereţi. Ei nu au lăsat nici o artă a lor, în afară de câteva desene geometrice, pictate pe pietre plate."
Splendorile artei paleolitice au dispărut. Arta rupestră va supravieţui doar în *Levantele* spaniol. Vom mai vorbi despre aceasta.
Cu pietrele plate descoperite la Mas-d'Azil sau în alte părţi, ne găsim în prezenţa unei arte simbolice. Aceste pietre au desenate pe ele adevărate figuri schematice, unele sub formă de şarpe, altele în chip de frunză de ferigă. Unii văd aici obiecte de cult, alţii semne de proprietate sau prefigurarea unei anumite scrieri.
„Este o simplă convenţie în a da sau a refuza acestor desene numele de scriere — scrie Weinert. Este *scriere,* din momentul în care li se dă un sens determinat şi acest sens este înţeles de către toţi iniţiaţii. Dar numai de iniţiaţi, şi aceasta este foarte important căci, în ochii analfabeţilor, omul-care-ştie-să-scrie a fost întotdeauna un personaj ciudat şi misterios; depinde de el ca să aibă vreun avantaj din această situaţie.
Iniţiaţii sunt magicienii, vindecătorii, preoţii; semnele sunt simboluri sacre ca şi acelea pe care le-am numit hieroglife (adică semne sacre) în arta egipteană...'[1]
Totuşi, Weinert spune în concluzie:
„Scrierea nu poate apărea în mod natural decât acolo unde modul de viaţă o face necesară; de aceea o întâlnim mai timpuriu în grupările urbane decât în cele rurale. Ea este, deci, caracteristica unui nivel cultural..."
Azilianul propriu-zis a fost întâlnit într-un număr de depozite din sud-vestul Franţei. A fost identificat şi în Belgia, Scoţia, Elveţia şi Germania. Influenţa lui s-a întins, desigur, şi în alte regiuni, aşa cum vom vedea când vom vorbi despre oraşul dunărean Lepenski Vir.
Urmând omului din Azil, omul din Tardenois nu diferă cu mult de acesta. Descoperit pentru prima dată la *La Fere-en-Tardenois,* el este exponentul unei civilizaţii în aer liber. Oamenii trăiesc în colibe acoperite cu piei, îşi confecţionează şi folosesc, la fel ca azilienii, unelte microlitice.
Această formă de civilizaţie se întâlneşte în Spania, Italia, Franţa, Belgia, Anglia, Germania. Polonia, Rusia meridională, Europa centrală şi, într-o formă derivată, în Orientul Apropiat. Vom reveni asupra acestui subiect.

O constantă: mormintele

La fel ca în paleolitic, oamenii îşi îngroapă morţii, îi înconjoară cu multă grijă, având, desigur, convingerea că defuncţii îşi continuă viaţa dincolo de moarte.
Depozite semnificative s-au găsit în insulele
Teviec şi Hoedic. Corpurile, înconjurate de unelte, se aflau în poziţie ghemuită, în gropi nu prea adânci şi fuseseră presărate cu ocru roşu.
„La Hoedic — remarcă Franck Bourdier — în două cazuri, în mâna stângă a defunctului s-a găsit câte un cuţit; este concepţia, comună multor mitologii, a existenţei unei lumi subterane a morţilor unde totul se face invers. Această

concepţie ar fi putut fi inspirată de inversarea peisajelor care se reflectă în lacuri."
S-au găsit morminte duble în care un bărbat sau o femeie ţin în braţe un copil. Unul din ei a fost fără îndoială ucis, pentru a-l întovărăşi pe celălalt, dincolo de moarte.
Morminte din această epocă au fost găsite cam pretutindeni în Europa, în Belgia, la Furfooz-sur-la-Lesse, una din cele şapte peşteri studiate era un osuar, unde rămăşiţele a paisprezece schelete fuseseră depuse după descompunerea cărnii şi a ţesuturilor.
Pe malurile Mării Baltice, oamenii s-au instalat lângă bancurile de stridii; ei îşi înmormântau morţii destul de sumar, sub grămezi de cochilii şi de tot felul de alte resturi, în poziţie alungită şi înconjuraţi de pietre mari. Aceste grămezi se numesc *Kjokkenmoddings.* Acelaşi procedeu s-a aplicat în Portugalia şi în Spania.

Arta din „Levantele" spaniol

Picturile rupestre din *Levantele* spaniol nu sunt însă moştenitoarele magnificelor fresce de la Lascaux şi Altamira. Diferenţa lor fundamentală faţă de arta paleoliticului superior rezidă în faptul că aceste fresce
sunt situate, nu în adâncul peşterilor, ci în adăposturi, sub roci.
Cu toată frumuseţea lor intrinsecă, ele nu au nici factura, nici geniul frescelor de la Altamira. începute în cel de al zecelea mileniu, ele ar fi fost sfârşite în mileniile trei sau patru.
Picturile sunt răspândite pe dealurile şi munţii dintr-o zonă mergând de la Pirinei la Sierra Nevada.
.Această artă a *„Levantelui"* spaniol — scrie J. A. Mauduit în *Mare nostrum* (1966) — a fost probabil creată de populaţii venite din Africa şi împinse spre munţi de grupuri mai puternice de crescători de animale sau de agricultori. Aceste populaţii ar fi trăit astfel, timp de milenii, fără contacte adevărate cu exteriorul, păstrând arta tradiţională realistă pe care o aveau în ţara lor de origine."
Frescele acestor populaţii se caracterizează mai ales prin abundenţa reprezentărilor umane, în special în scenele de vânătoare.

Scene umane remarcabile

Animalele reprezentate sunt adeseori porci mistreţi, ţapi, bouri sau cervidee care populau dealurile şi munţii vecini. Sunt celebre anumite scene ca aceea a marii vânători de pe stâncile de la *Cueva-de-la-Arana, a* marii vânători de cerbi de la *Cueva-de-los-Caballosş\ a* culegătorilor de miere sălbatică de la *Cueva-de-la-Arana.*
„Scenele cu arcaşi — scrie L. Pericot în *„Social of*
\
Pictură rupestră din peştera de la Altamira reprezentând un cerb şi o căprioară.
Early Mân" (1962) — sunt deosebit de vii. Se observă poziţiile diferite pe care le au arcaşii în timp ce vânează cerbii *(Arana* şi *Valtorta)* sau mistreţii *(Val-del-Charco, Gasulla).* Vedem, de asemenea, vânătorul singur care merge pe urmele foarte bine conturate ale animalelor, vânătorul care se apropie de un ţap ucis *(Tormori)* sau splendida siluetă a arcaşului ţintind un ţap *(Gasulla)."*
Mai merită să fie menţionate figurile tipice ale unui bărbat cu pantaloni *(Cuevâ-del-Secans),* ale unui arcaş cu capă şi centură *(Mas-d'en Joseph)* sau ale unui arcaş cu capul împodobit cu pene şi frunze. *(Alpera)*
Centrele principale de artă sunt *Alpera* la vest de Almensa, în provincia Albacete; *Morella-la-Vella* în provincia Castellon; *Barranco-de-Valltorta* între Albo-cacer şi Tirig în provincia Castellon, care comportă cincisprezece adăposturi pictate; *Cueva-de-la-Arana,* lângă Bicorp în provincia Valencia; *Barano-de-Gasulla,* lângă *Ares delMaestre,* în provincia Castellon...
Toate figurile artei *„Levantelui"*spaniol sunt pictate cu o singură culoare, în general în roşu mai mult sau mai puţin deschis, uneori în negru, foarte rareori în

alb. Desenele policrome sunt foarte rare. Culoarea, diluată în apă sau lichide aglutinante ca mierea sau sângele, era aşezată cu ajutorul unor pensule rudimentare.

în nordul foarte umed, maglemosienii

Să părăsim Spania şi să urcăm spre nord.

Cu 7.000 de ani în urmă, pădurile acoperă Europa; clima este extrem de umedă. Mai ales în nordul continentului, peisajul este un univers plin de nori şi ceaţă; inundaţiile acoperă în timpul iernii terenurile mai joase; vânatul este rar; condiţiile sunt foarte grele pentru supravieţuirea omului.

„Dacă am fi putut survola Europa septentrională din cursul epocii mezolitice — scrie J. G. D. Clark în *„Europa preistorică" (î* 953) — prezenţa omului ar fi fost semnalată doar de câteva dâre întâmplătoare de fum, ridicându-se deasupra unor focuri, de grupuri de colibe pe margini de râuri sau lacuri. Am fi văzut o pădure nesfârşită, întreruptă din loc în loc de munţi, mlaştini, râuri."

La acea vreme Marea Baltică mai era ocupată de apele sărate ale oceanului Atlantic şi era alimentată neîncetat de fluvii şi de gheţarii care se topeau.

Pe malurile ei, la Maglemose, în Danemarca, într-o regiune mlăştinoasă, în apropiere de o pădure de conifere, trăiau în cel de al VII-lea mileniu înaintea erei noastre, câteva triburi: maglemosienii. S-au găsit în acele locuri, 15.000 de unelte din silex, printre care 900 de unelte microlitice şi două lame late pentru tăiat.

Aceste lame reprezintă unelte noi, pe care le întâlnim pentru prima dată. Vor fi urmate, în curând, de târnăcoape şi topoare.

Apariţia uneltelor pentru prelucrarea lemnului

„Fabricate din bucăţi destul de mari de silex (macrolite) — scrie Louis-Rene Nougier — lamele late măsoară 6-8 centimetri, iar târnăcoapele 15-20 de centimetri. Această nouă unealtă puternică are o utilizare specială: este destinată prelucrării lemnului. Apar aici primele raporturi om-pădure, ale căror consecinţe sunt considerabile pentru economie."

Lamele late sunt adeseori prevăzute cu un mâner din coarne de cerb; uneltele au fost la origine din piatră, apoi osul le-a luat locul.

Primele ambarcaţiuni **şi primele** cusături

Prelucrarea lemnului, deşi secundară, a fost im-* portantă pentru maglemosieni şi succesorii lor. Era necesară, de exemplu, la confecţionarea primelor ambarcaţiuni şi a platformelor care suportau locuinţele din zonele mlăştinoase.

„Pentru astfel de lucrări — scria Louis-Rene Nougier — dar şi pentru altele, mai uzuale, lamele late cu mâner au devenit unelte de bază. O ambarcaţiune dintr-o singură bucată de lemn, descoperită în Olanda, a fost datată cu Carbon 14 ca fiind din 6315 înaintea erei noastre."

Scoarţa copacilor era de asemenea folosită, ca şi aceea a pinului. Era utilizată de maglemosieni sub formă de plăcuţe pentru pardoseala locuinţelor, sau sub formă de flotori pentru uneltele de pescuit. Scoarţa de tei se putea folosi la fabricarea unor recipiente, în Danemarca, în situl maglemosian de la Nullerup, s-au descoperit suluri din scoarţă de mesteacăn. Au fost folosite, desigur, drept un fel de cutii. Fâşiile din scoarţă de copac se puteau împleti şi utiliza pe pardoseala locuinţelor.

Maglemosienii, care trebuie că au fost nişte croitori iscusiţi, prelucrau scoarţa şi pielea animalelor cu ajutorul acelor din os şi a unei aţe din fâşii de piele.

Săgeţi ucigătoare şi vânătoarea de foci

Maglemosienii foloseau cu precădere săgeţi groase din lemn, cu vârful ascuţit sau sub formă de con rotunjit.

„Folosirea unor astfel de săgeţi, scrie J. G. D. Clark, s-a păstrat în Finlanda până în secolul XIX, pentru a vâna veveriţe. Aceste săgeţi au avantajul de a ucide vânatul

mărunt fără a-i strica pielea sau blana."
Speciile vânate sunt păsări ca: raţa sălbatică, lebăda, cocostârcul, cormoranul, cocoşul de munte.
„Păsările găsite în siturile maglemosiene, adaugă J. G. D. Clark, confirmă ipoteza că acele locuri nu au fost ocupate decât vara. Absenţa păsărilor migratoare, de iarnă, subliniază părăsirea locurilor în lunile reci."
Frumoşii vulturi cu coadă albă au fost vânaţi, nu atât pentru carne, cât pentru penele care erau folosite la echiparea săgeţilor. Dacă penele de vultur erau preferate celor de gâscă, aceasta înseamnă, fără îndoială, că omul credea în puterea magică a penelor acestei păsări maiestuoase, care puteau conduce săgeata la ţintă mult mai bine.
Alt animal care îl interesa pe om: foca. A fost vânată atât în Atlantic cât şi în Mediterana, odată cu începutul paleoliticului superior. Dar această vânătoare nu va deveni preponderentă, la unele popoare, decât atunci când agricultura se va răspândi în toată Europa
septentrională. De atunci, triburile locuind în zonele de coastă, vor avea ca monedă de schimb, toate produsele pe care le vor obţine din foci.
„Focile, scrie J. G. D. Clark, erau căutate pentru grăsime, piele, carne, sânge şi oase. Grăsimea care izolează foca şi aderă la piele în momentul jupuirii, interesează în special pentru ulei. Uleiul extras putea servi ca hrană, ca produs medicinal, combustibil."

Pescuitul ştiucii

Maglemosienilor le plăcea peştele şi se serveau, pentru pescuit, de bărci, năvoade, undiţe cu flotori şi cârlig.
„Mezoliticii, scrie J. A. Mauduit, foloseau năvoade şi unele din ele s-au conservat perfect până azi. Vârsta lor a fost determinată la circa cinci mii de ani înainte de era noastră. Năvoadele permiteau prinderea peştelui în apele scăzute. Peştii de fund puteau fi pescuiţi din belşug în fiordurile profunde ale coastei norvegiene."
Specia cea mai apreciată şi cea mai abundentă era ştiuca, întâlnită din plin în râurile şi lacurile europene.
„Pescuitul ştiucii — scrie J. G. D. Clark — a putut să fie motivul principal al ocupării pe timp de vară a regiunilor mlăştinoase. Abundenţa oaselor craniene la Svaerdborg este un indiciu care ne face să credem că peştele era uscat, pe/itru a fi conservat şi consumat în alt moment al anului, începutul verii era potrivit pescuitului peştilor care stau liniştiţi în apele puţin adânci."
Vârfuri de harpoane folosite la pescuit s-au găsit în
diverse situri maglemosiene, în special în Estonia şi în Suedia meridională.
Laponii descrişi de Scheffer în *„Istoria Laponiei"* (1974) foloseau încă în zilele noastre scule şi metode de pescuit care au fost şi cele ale maglemosienilor de acum 8.000 sau 9.000 de ani.
„Modul lor de a pescui — scrie Scheffer — diferă în funcţie de anotimp: vara, ei folosesc dragi întinse între două ambarcaţiuni sau harpoane asemănătoare unor tridenţi. Pe acestea ei le înfig în ştiucile care se încălzesc, nemişcate, aproape de suprafaţa apei; ei fac la fel şi noaptea, când un foc aprins la prova ambarcaţiunii, îi face pe peşti să urce."

Pescuitul în mare, în special al codului

Pescuitul peştilor de mare a apărut foarte târziu. Este semnalat la Teviec şi Hoedic în Bretania şi limitat la apele apropiate de ţărm. Rămăşiţele de peşti găsite sunt de murene, crapi de mare, rechini şi mai ales cod.
Dacă crabii şi în special scoicile au fost hrana de zi cu zi a popoarelor de la ţărmul Atlanticului, de la ţărmurile mărilor boreale până la cele tropicale — atunci codiil, dintre toate soiurile de peşti, este cel mai numeros în vestigiile siturilor preistorice.
Importanţa codului ţine, în mod esenţial, de mi-graţiile anuale care au loc cu

regularitate. Către jumătatea lunii februarie, codul începe să părăsească apele adânci ale Atlanticului, în bancuri strânse, codul ajunge în apele mai puţin adânci ale coastei norvegiene pentru a depune icrele. Pescuitul, pentru omul preistoric ca şi pentru omul actual, este legat de o perioadă
anume a anului. Recare an, de milenii, nu face decât să repete anul precedent.
Cum era conservat şi folosit peştele? Nu avem detalii precise, dar conservarea nu poate să se fi modificat mult de-a lungul mileniilor. Din cauza căldurii, peştele era mai degrabă sărat în regiunile sudice, în timp ce populaţiile din nord îl lăsau să se usuce la vânt şi la soare. Cuţitele din ardezie, găsite în număr mare în zonele arctice, au servit, probabil, la spintecarea peştilor.

Tranşarea cetaceelor eşuate pe ţărm

Oamenii preistorici au folosit şi marile cetacee eşuate pe plajă, diferite tipuri de balene, ca acelea găsite la Firth-of-Forth în Anglia. Aceste animale ofereau resurse preţioase omului preistoric: piei pentru haine şi acoperirea colibelor, carne şi grăsime pentru hrană şi iluminat.
„Că omul din mezolitic — scrie J. G. D. Clark — a folosit cetaceele, avem o dovadă excelentă în uneltele găsite în apropierea a patru schelete. Pe craniul unei balene (descoperită în 1877) se afla o unealtă formată dintr-o lamă perforată din coarne de cerb, care ar fi putut foarte bine să servească la tranşarea cărnii şi a grăsimii animalului."

Grămezile de cochilii, o nouă civilizaţie

La Holmegaard în Seeland au fost găsite alte situri maglemosiene. La Svaerdborg s-a găsit un morman de 110.500 de bucăţi şi unelte din silex. Unele tăişuri de silex aveau un mâner din coarne de cerb.
Maglemosianul a luat sfârşit spre anul 5.000 înaintea erei noastre, atunci când climatul se încălzise în mod deosebit.
„în pădurile care apăreau în locul vechilor gheţari — scrie J. A. Mauduit — se dezvoltau stejari, tei, nuci şi ferigi. Acest mediu vegetal bogat oferea hrană unei faune numeroase. Căprioarele şi porcii mistreţi erau în număr mare: bourii deasemenea, cerbii mai rari. A apărut o nouă civilizaţie: ertebolianul, contemporan cu formaţia *Kjokkenmoddings."*
Am mai amintit, legat de morminte, despre aceste *Kjokkenmoddings,* nume scandinav care desemnează mormanele de cochilii, resturi de vetre şi de oseminte de animale, care se întâlneau pe ţărmurile marine sau pe malurile lacurilor. Adevăraţi tumuli, puteau atinge până la patru sute de metri lungime, pe şase metri lăţime şi trei metri înălţime. Au fost descoperiţi pe litoralul danez şi pe malurile lacurilor nordice, dar şi în peninsula iberică şi în diverse alte situri preistorice din lume (Japonia, Brazilia, Chile, Patagonia, coastele Americii de Nord...)
„în Africa de Nord — scrie J. A. Mauduit — grămezile de cochilii sunt localizate mai ales pe câmpii, lângă râuri, izvoare, vechi lacuri secate, în anumite regiuni, Tebessa, de exemplu, apar sub formă de ridicaturi având două sute de metri lungime şi 1,50 metri
înălţime. Se compun din resturi de cochilii de melci. Majoritatea chiliilor sunt perforate; gaura pare să fi fost făcută cu un vârf ascuţit cu ajutorul căruia omul preistoric extrăgea animalul din învelişul său."

Apariţia ceramicii şi a satelor

Această civilizaţie a ertebolianului se va dezvolta în cel de al patrulea mileniu. Oamenii nu se mai mulţumesc să ocupe ţărmurile, pe timpul verii; ei se instalează şi pornesc să cucerească marea: pescuit, vânătoare de foci şi balene. Modul lor de viaţă îl evocă pe cel al eschimoşilor din secolul XIX.
„în ertebolian — scrie J. A. Mauduit — apare, în Europa, ceramica în cantităţi mari. Era confecţionată manual şi se caracteriza prin două tipuri de recipiente: unul, un fel de oală cu fundul ascuţit şi care se fixa în vatră cu ajutorul pietrelor; altul, cu

fundul plat."
Spre deosebire de Orientul Apropiat, de care ne vom ocupa în curând, lumea occidentală nu are multe sate între 7.000 şi 5.000 înainte de era noastră. Să cităm, totuşi, situl de la Curacchiaghiu (Corsica) unde s-a găsit ceramică din 6610 la 5350 ani înainte de era noastră. Se poate aminti, de asemenea, adăpostul de la *Châteauneuf-les-Martigues* din Franţa, unde s-au găsit urme ale unei turme de miei, topoare cât şi ceramică.
„Desigur — scrie Louis-Rene Nougier — când vom avea cunoştinţe mai întinse şi mai solide, vom vedea că satele prezintă o răspândire economică net în avans asupra epocii, dar nu şi asupra ansamblului economiei, între aceste rare puncte de economie
avansată şi jur împrejurul lor, nenumărate locuri păstrează, şi uneori pentru milenii, vechea economie de subsistenţă constând în vânătoare şi cules."

Şi apar desţelenitorii

în curând vor apărea desţelenitorii, de la 5.000 la 3.000 înaintea erei noastre. Semi-nomazi sau sedentari, ei vor tăia pădurile pentru a face loc câmpurilor de grâu şi in, vor domestici câinele, boul, capra, vaca şi porcul.
Toporul din piatră şlefuită urmează bucăţilor ascuţite din silex. Lustruirea pietrei ţine mai mult de o grijă pentru perfecţiune, decât de eficacitate şi de progres real.
Ne aflăm în perioada neolitică propriu-zisă. Omul a ieşit^din preistorie şi se pregăteşte să intre în istorie.
în cel de al cincilea şi al şaselea mileniu, apar numeroase sate neolitice în întregul Occident. Ucraina desţelenită devine un grânar; mediteraneenii îşi cresc turmele de miei şi de capre; nordicii pornesc să cucerească marea.
„Zăcămintele neolitice europene — scrie Louis-Rene Nougier — sunt nenumărate, împărţite în diverse civilizaţii... Marea majoritate sunt situri de suprafaţă care oferă un material arheologic bogat, dar mai sărac în ceea ce priveşte locuinţele, flora şi fauna. Totuşi, aceste situri de suprafaţă prezintă un mare interes ştiinţific."
Va urma protoistoria, cu epocile de bronz şi de fier. Omul devine miner, producător, artizan şi comerciant, dar şi călător şi războinic. Ceramica se dezvoltă.
Ajungem, în curând, în epoca megalitică din Occident, epoca menhirelor şi a dolmenelor, contemporane cu marile civilizaţii ale Orientului.
Nu mai sunt decât câteva milenii şi omul occidental va porni să cucerească atomul şi spaţiul, după ce şi-a explorat întreaga planetă.

Primele oraşe orientale

mul trăise până atunci în grupuri mai mult sau mai puţin nomade, adunând câteva familii sub autoritatea unui şef. Vânătorii urmăreau zile întregi vânatul, în timp ce femeile, copiii şi meşteşugarii rămâneau în peşteri sau în cătunurile de colibe. Odată cu agricultura, omul va învăţa să fie sedentar, să trăiască în sate, apoi în oraşe. Societatea se va organiza şi se va ierarhiza. Popoarele îşi vor stabili teritorii cu capitale şi vor avea războinici pentru a le apăra. Până nu demult, specialiştii în preistorie credeau că familiile s-au grupat din necesitate în sate, după începerea cultivării cerealelor; cercetări recente dovedesc însă contrariul.

Case: natufienii

în Palestina septentrională se naşte o civilizaţie care a făcut legătura progresivă între populaţiile de vânători şi culegători şi populaţiile agricole, sedentare. Natufienii au trăit în adăposturile de sub stânci, ca şi în cele de pe versanţii muntelui Cârmei, locuite de neandertalieni, înainte, şi au supravieţuit datorită vânătorii de gazele, pescuitului şi recoltării gramineelor sălbatice.
Uneltele lor, pe bază de microlite, se asemănau cu cele ale omului din Azil, dar

includeau şi un fel de seceră cu tăişul curbat, folosită, desigur, la recoltarea cerealelor. Recipiente din piatră (uneori chiar cu o adâncime de 60 de centimetri) foloseau la zdrobitul grăunţelor.
„în munţii de la estul Iordanului — scrie Karl J. Narr — natufienii ocupau peşteri şi adăposturi sub stânei, dar la Eynam, s-au descoperit fundamentele unor case rotunde, ale căror ziduri trebuie să fi fost din piatră. Cea mai mare din aceste locuinţe are şapte metri în diametru şi mai există încă o porţiune de zid de vreo nouăzeci de centimetri înălţime. Nu avem nici o informaţie privind acoperişul, dar ni-l putem imagina de formă conică, având o şarpantă de scânduri acoperită cu trestii şi ierburi. Avem de a face cu clădiri solide, durabile, la care pereţii şi acoperişul sunt clar distincte."
Acest tip de locuinţă nu este al unor vânători nomazi, ci al unei comunităţi care se adaptează la viaţa sedentară. Anumite gropi rotunde sau ovale, cu pereţii neteziţi cu un amestec de nisip şi argilă, serveau ia depozitarea hranei.
Natufienii semănau cu tipul mediteranean actual; scheletele lor arată că erau de statură mijlocie sau mică, cu o constituţie fragilă şi cu un cap prelung, îngust.
Corpul era rareori înmormântat singur. In aceeaşi groapă s-au găsit până la şapte morţi, adulţi şi copii amestecaţi. Aceste morminte erau săpate în faţa peşterilor sau chiar în interiorul lor.
Cultura natufiană, pornită din Palestina, s-a extins în Siria, Liban şi până în văile Nilului şi ale Eufratului, într-o zonă întinsă, fertilă.
în mijlocul unor stepe aride, văile formau oaze înverzite, împădurite, pline de plopi, frasini şi palmieri. Alături de orzul sălbatic, linte, fistic, creştea şi un fel de grâu sălbatic. Vânatul era compus din turme de măgari sălbatici, gazele, boi sălbatici. Cursurile de apă ofereau peşti şi scoici.

Cea mai veche pictură murală: Mureybet

Zona de mai sus cuprinde numeroase vestigii de oraşe şi sate care dovedesc, fie un început de agricultură, fie o exploatare mai avansată a resurselor naturale, şi aceasta încă din cel de al optulea mileniu înaintea erei noastre.
Oamenii din neoliticul oriental au început să recolteze gramineele înainte de a le cultiva, şi să adune vitele, înainte de a practica o reală creştere a lor. Mureybet este primul sat cunoscut — nu de agricultori — ci de oameni care au trăit din vânătoarea de gazele şi din recoltarea unor specii de graminee sălbatice.
Mureybet era situat în valea cursului mijlociu al
Eufratului, în Siria, într-o zonă ce urma să fie inundată ca urmare a construirii barajului de la'Tabka. Localitatea, având o suprafaţă de circa un hectar, a fost descoperită în anul 1964 de către arheologul olandez Van Loon şi de expediţia *„Euphrat Valley"* („Valea Eufratului") din Chicago. Acest sit a scos la iveală existenţa unui sat din mileniul opt înaintea erei noastre. Săpăturile, continuate de o echipă franceză a *Centrului de cercetare şi de ecologie umană şi preistorică,* au pus în evidenţă o instalaţie primitivă, datând de la începutul mileniului nouă.
Primii locuitori ai acestui sat au fost natufienii, ale căror unelte s-au găsit. Locuinţele lor au fost constituite dintr-o împrejmuire circulară de bârne, cu acoperiş de crengi şi piei de animale.
Vetrele erau în exteriorul locuinţelor şi erau de fapt nişte găuri circulare, cu pereţii tapetaţi cu argilă şi pietre plate la bază. Acestea din urmă, odată încinse, trebuie să fi servit la coacerea alimentelor.
S-au găsit şi locuinţe mai rafinate, construite pe fundaţii rudimentare din pietre calcaroase şi împărţite prin pereţi interiori. Una din ele, care măsoară şase metri în diametru, este împărţită în trei cămăruţe.
în altă locuinţă s-au găsit vestigiile unei mari fresce geometrice, pictate pe un perete. Este cea mai veche pictură murală cunoscută. S-au mai găsit figurine umane din argilă sau calcit, ca şi aceea a unei femei goale, cu braţele îndoite sub piept şi care o reprezintă, cu 8.700 de ani înaintea erei noastre, pe zeiţa fecundităţii, aceea care, după ce favorizase înmulţirea animalelor vânate, avea să apere turmele şi recoltele.

Cea mai veche „schiţă de oraş' lume: Ierihonul din

Tell-es-Sultan, locul vechiului Ierihon, este situat la trei sute de metri sub nivelul mării, nu departe de Iordan şi de Marea Moartă, în actuala Cisiordanie. Este, fără îndoială, cea mai veche „schiţă de oraş" din lume, locuit până-n zilele noastre; primele urme de locuitori datează de acum nouă milenii.

Ceea ce caracterizează locul şi explică faptul că a fost ocupat, neîntrerupt, de 12.000 de ani, este prezenţa unui izvor atât de abundent încât a putut alimenta încă în zilele noastre, peste 80.000 de refugiaţi palestinieni. Cercetările au dovedit că izvorul a fost la fel de puternic şi în cel de al VlIl-lea mileniu înainte de Christos.

Ierihonul a fost construit şi distrus de multe ori. Distrugerea cea mai vestită, produsă, desigur, printr-un cutremur sau o erupţie vulcanică, la anul 1400 înainte de era noastră, este povestită în Biblie, la capitolul V al *Cărţii lui lehova.*

Cu începere din mileniul VII, turnuri şi ziduri de apărare

în anul 1935, arheologul John Garstand a descoperit o serie de şapte noi straturi arheologice.

De la primul sit al oraşului Ierihon (7.800 de ani înainte de Christos), se constată o ocupare neolitică a locului, constantă până în anul 6.800. Descoperirea unor vestigii de turnuri şi de ziduri de apărare, încă dinainte de epoca lui lehova, pentru a apăra o populaţie
estimată la 300 de locuitori — uimeşte.

Zidurile sunt construite din blocuri grosolane. Incinta avea turnuri de opt metri înălţime şi ziduri de trei metri, iar în faţa ei se afla un şanţ săpat în stâncă, cu o lăţime de şapte metri şi o adâncime de trei.

„La anumite intervale — scrie Karl J. Narr — în spatele zidului gros de 1,75 metri, se aflau construcţii conice, un fel de turnuri cu un diametru de nouă metri, ridicate din piatră şi cu o scară interioară. Este evident că ne aflăm în faţa unor fortificaţii, dar motivul apărării este încă neclar."

Stratul denumit *neoliticul B, pre-ceramic, a* dat la ^ iveală colibe rotunde şi case împărţite în camere dreptunghiulare, într-una din ele, s-a găsit o nişă conţinând o piatră vulcanică dreptunghiulară aflată pe sol şi martora, desigur, a unui foarte vechi *cult al pietrelor.*

„O caracteristică a acestui popor — scrie Karl J. Narr — este felul în care tratau craniile: acoperite cu argilă şi cu incrustaţii de scoici în locul ochilor. Uneori erau deformate în mod artificial. Trăsăturile erau fin modelate şi se obţineau, uneori, adevărate sculpturi, cărora le lipseşte maxilarul inferior, în mod curios.

Dimpotrivă, în alte morminte, capul lipseşte, cu excepţia tocmai a maxilarului.

Pe lângă craniile tratate, să adăugăm şi descoperirea unor figurine de argilă reprezentând animale şi *zeiţe-mame,*

Săpăturile din diferitele nivele neolitice de la Ieri-hon, locuite succesiv de natufieni apoi de un tip uman mai înalt, mai robust, pun încă multe întrebări cu privire la perioadele exacte de domesticire a animalelor şi de stăpânire a cultivării cerealelor.

Situl pare să fi fost intermediar, între sat — ai cărui locuitori sunt proprii lor furnizori de hrană — şi oraşul care nu produce, el singur, tot ce are nevoie.

Primul oraş fără străzi: Qatal Huyuk

Săpăturile începute în anul 1961 în situl anatolian de la Cătai Huyuk (Turcia), au pus în evidenţă treisprezece nivele care dovedesc locuirea constantă a zonei, în cel de al VII-lea mileniu.

Cătai Hiiyuk a fost un oraş; această afirmaţie nu se *bazează* doar pe numărul mare de locuitori, ci şi pe dependenţa lor faţă de exterior. Uneltele sunt lucrate din obsidian extras de la Hasan Day, un vulcan situat la 120 de kilometri; bazaltul din care sunt făcute unele recipiente provine de la Kara Day, la 30 de kilometri de oraş. Cerealele au fost produse de ţăranii din câmpia vecină, iar carnea era

adusă de la populaţiile de pe dealurile din jur.
Casele sunt din cărămizi standard, de 66 x 37 x 8 centimetri. Ansamblul oraşului este constituit din locuinţe alăturate. Nu există nici străzi şi nici porţi. Se circulă pe acoperişurile-terasă. în interiorul caselor, având planul dreptunghiular de şase metri pe patru, se ac-cedea de pe acoperiş cu ajutorul unor scări. Mici curţi interioare permiteau ca lumina să pătrundă în locuinţă.

O agricultură tot mai selectivă

James Mellaart a distins trei faze economice în dezvoltarea oraşului Cătai Huyiik. Louis-Rene Nougier ni le prezintă.
O primă fază, la început:
„Plantele alimentare sunt orzul, câteva tipuri de grâu, mazăre, ceea ce implică o adevărată agricultură. Oaia, capra, vaca apar în rămăşiţele găsite şi probabil au fost domesticite. Porcul ar fi'încă sălbatic. Gazela, cerbul, lupul şi vulpea intră în categoria animalelor vânate."
O altă fază, apoi:
„Grâul este mai mult cultivat decât orzul, fiind utilizat ca aliment. Orzul este folosit pentru băuturi fermentate. Mazărea înlocuieşte lintea."
O a treia fază, în fine:
„Rămân doar trei tipuri de grâu şi două de orz, ceea ce atestă progrese în modul de selectare a plantelor. Creşterea animalelor este secundară şi are în vedere doar oaia, capra şi câinele; porcul şi măgarul sunt încă sălbatici... Rămân încă importante produsele de vânătoare: boi sălbatici, mistreţi, cerbi, gazele, diverse păsări."

Ceramică şi picturi murale surprinzătoare

în toate straturile arheologice studiate s-a găsit ceramică, ceea ce atestă existenţa acestei arte şi în
„Venus din Laussel" — una din cele mai frumoase efigii ale artei paleolitice, un basorelief înalt de 44 de centimetri.
Anatolia. Au avut loc, de asemenea, experienţe de topire a plumbului şi a cuprului. Sunt prezente activităţi artizanale ca prelucrarea lânii, sculptura în lemn şi în piatră, modelajul şi pictura. S-au descoperit picturi murale surprinzătoare.
„Se disting — scrie Andre Parrot în *„Chei pentru arheologie"* (1969) — scene de vânătoare în care o mulţime de mici personaje înconjoară cerbi, urşi, mistreţi şi tauri, pe care par mai mult să-i necăjească decât să-i atace. Este o adevărată sarabandă de fiinţe cu forme suple şi firave, sumar îmbrăcate, care se învârt în jurul animalului desenat la o scară monstruoasă, tocmai pentru a sublinia contrastul între forţa acestuia şi puterea limitată a speciei umane. Dar acestea nu sunt singurele compoziţii picturale. Mai apar şi zboruri de vulturi sfâşiind cadavre, un vulcan în erupţie, năvoade cu peşti...

Un sat cu influenţă aziliană: Lepenski Vir I

Săpăturile făcute în Iugoslavia, în zona *Porţilor de Fier* de pe Dunăre, au descoperit în situl Lepenski Vir, trei aglomerări principale suprapuse, datând din mijlocul celui de al VI-lea mileniu.
Lepenski Vir I, cea mai veche, se întinde pe o suprafaţă de aproape 3.000 de metri pătraţi. Aproximativ două-trei sute de locuitori trăiau în vreo cincizeci de case cu o suprafaţă interioară ce varia între 3 şi 30 de metri pătraţi.
„Pentru a construi casele — explică Dr. Srejovici
— se foloseau lemnul şi piatra (calcar, gresie, porfirite) şi piei de animale, la acoperişuri. Toate casele au baza un trapez cu latura mare arcuită. Pardoselile erau făcute dintr-un mortar de calcar de culoare roşie."
Vetrele, dispuse în centrul locuinţelor, erau gropi dreptunghiulare, mărginite de pietre mari şi unele pietre plate, dispuse, uneori, într-un desen geometric, în satul Lepenski Vir I au fost găsite douăzeci şi trei de sculpturi reprezentând capete umane şi animale, la mărime

naturală.
„Ele ar evoca — scrie Louis-Rene Nougier — sculpturile din cel mai vechi orizont al Ierihonului. Adeseori, se face legătura cu Orientul originar. Apropieri în sensul opus, vest-est, sunt şi ele posibile".
Altă influenţă aziliană la Lepenski Vir: pietrele plate pictate. S-au găsit în locuinţe numeroase pietre plate, rotunde, uneori decorate cu motive figurative foarte schematice: cercuri, spirale, schiţe de cruci... Casele aveau şi câte un altar propriu, pentru sacrificii, decorat cu capete de cerb sau cu anumiţi peşti.
„Casele — scrie Dr. Srejovici — nu aveau pereţi verticali; aceasta înseamnă că întreaga construcţie avea aspectul unui acoperiş mergând de la baza mare a trapezului spre cea mică. Intrarea se găsea la mijlocul laturii mari. S-a constatat că toate locuinţele, cu excepţia a patru din ele, erau orientate aproximativ în direcţia est-vest, adică cu latura mare a trapezului spre Dunăre."

Arta se pierde: Lepenski Vir II şi III

Locuinţele satului Lepenski Vir II, suprapuse ceior din prima aglomerare, seamănă mult cu cele descrise mai sus; casele au fost construite, totuşi, mai distanţate unele de altele.
„Poziţia şi forma vetrei rămân aceleaşi — scrie Dr. Srejovici — dar se simte că gustul anterior pentru proporţiile delicate şi execuţia îngrijită a ansamblului s-a pierdut. Printre sculpturile de piatră s-au găsit doar unelte din piatră şi os."
Locuinţele satului Lepenski Vir III se întind pe aproape 5.500 de metri pătraţi. Piatra nu mai este materialul de construcţie principal; argila şi lemnul o înlocuiesc. Arta, descoperită în primul orizont, s-a stins cu totul. Sculpturile nu se deosebesc cu nimic de arta artizanală curentă şi monotonă a culturii agricole primitive din Balcani.
„în aceste locuinţe — continuă Dr. Srejovici — *s*-au găsit numeroase fragmente de ^ceramică, monolite din silex şi unelte din piatră şlefuită, în această perioadă nu se mai fac sculpturi din piatră, dar produsele ceramice prezintă totuşi o gamă surprinzătoare de forme şi de tehnici ornamentale, în acelaşi timp cu ceramica monocromă, apare şi vesela decorată cu amprente digitale, cu motive geometrice gravate sau ornamente pictate pe fond roşu, întâi cu alb, apoi cu o culoare mai închisă."

La fel ca la celţi, o simbolistică a capului

în diferitele straturi ale oraşului dunărean s-au găsit şi câteva morminte. Locuitorii din Lepenski Vir îşi îngropau morţii, câteodată, chiar sub pardoseala casei. Câteva schelete au fost găsite, în mod surprinzător, fără cap. Dr. Srejovici a încercat să explice acest fapt printr-o simbolistică a capului.
„Nu există nici o îndoială că între capetele tăiate ale defuncţilor şi capetele de piatră din faţa caselor a existat o legătură precisă. Dar locuitorii din Lepenski Vir, ca şi celţii, mai târziu, au adorat, oare, capul tăiat ca pe un simbol de succes în războaie, ca pe un talisman de preţ? Legaţi de apele fluviului sacru, luau ei, oare, capul drept o manifestare a puterii divine sau a forţei misterioase a infernului? Semnificaţia simbolică a capului este, desigur, multiplă şi ea exercita influenţe în casă, peste oraş, păduri şi ape.'
Astfel s-a dezvoltat, a regresat apoi a dispărut frumoasa civilizaţie de la Lepenski Vir. Este un exemplu tipic, european de data aceasta, de populaţie sedentară, care a abandonat progresiv vânătoarea şi culesul pentru a se ocupa cu agricultura şi cu creşterea animalelor.

în Orient, alte cetăţi

Din nisipurile şi argila de pe văile Eufratului au fost scoase la iveală numeroase cetăţi: Tepe Sabz, Tepe Abiab, Tepe Sarab, Coyonu, Sogut Beris, Ramad... ar fi exagerat să le enumerăm pe toate. Vom vorbi, pe scurt, doar despre câteva.
Satul Mallaha, descoperit de arheologul Jean Per-rot, se află în Palestina. Locuitorii acestui sat nu domesticiseră încă animalele şi se mulţumeau cu recoltarea cereajelor.
într-un orizont neolitic, din 7.500-6.750 înainte de Christos, la Aii Kosh, în Iran, s-au descoperit boabe de grâu şi orz cultivate şi amestecate cu boabe ale unor specii

sălbatice, ceea ce arată legătura între agricultură şi cules. Este un sat cu mici case din cărămizi de argilă uscată.
înainte de a se săpa la Cătai Hiiyuk, englezul James Mellaart, descoperise între 1959-1961 ruinele de la Hacilar, celebre pentru cele patruzeci de statuete din pământ ars, reprezentând-o pe *zeiţa-mamă* şi datând din 5.600 înainte de era noastră.
„Se remarcă — scrie Andre Parrot — o mare varietate în atitudinile (în picioare, aşezat, în genunchi, înclinat) şi în gesturile figurinelor. Femeile sunt, de cele mai multe ori, greoaie şi însărcinate. Ochii sunt incizaţi, uneori subliniaţi cu o linie de vopsea neagră — gura nu apare niciodată. Corpurile sunt decorate cu dungi pictate, de cele mai multe ori în zig-zag."

Case cu mai multe camere

Jean Perrot a cercetat, între anii 1962 şi 1967, situl Munhata, în valea Iordanului, la sud de lacul Tiberiada. Acolo, exista în cel de al Vlll-lea mileniu, un sat de case rotunde la început, apoi dreptunghiulare, cu mai multe
despărţituri. Locuitorii satului trăiau din vânat, pescuit şi din adunarea gramineelor sălbatice. Uneltele folosite erau din piatră şi din os.
în munţii de la vest de Mossul, se află Zawi-Chemi-Shanidar, un sit unde s-au găsit topoare din piatră şlefuită, piuliţe şi pietre pentru sfărâmat. Cu 9.000 de ani înainte de era noastră, locuitorii acelui sat se hrăneau vânând turmele de miei sălbatici şi recoltând vegetaje cu ajutorul unor lame subţiri din silex.
„în peştera vecină sitului de la Shanidar — scrie Karl J. Narr—s-au găsit obiecte asemănătoare celor de la Zami-Chemi care au o vechime de 10.000 la 8.000 de ani înaintea erei noastre. După terminologia europeană, aceste depozite aparţin încă sfârşitului paleoliticului. Asemănările constatate între inventarul din peşteră şi cel din situl în aer liber, ne fac să ne gândim că aceeaşi populaţie s-arfi refugiat, iarna, în peşterile mai calde."

Prima sobă

Situ! Qualat Jarmo, din mileniu! şase, se află pe o colină a Kurdistanului irakian, şi cuprinde un mic sat de case dreptunghiulare, cu pereţii din noroi uscat, ridicaţi pe nişte fundaţii din piatră. Pereţii aveau câte o sobă din argilă, de formă rotunjită, construită într-un colţ al casei. Soba se putea alimenta din exterior şi servea, probabil, la păstrarea uscată a cerealelor.
Situl de la Hassuna, aflat la sud de Mossul, va constitui legătura între perioada neolitică orientală şi perioada protoistorică ce va da naştere imperiilor din Mesopotamia.
S-a pus în evidenţă existenţa unor prime locuinţe sub formă de corturi şi a unor unelte din piatră cioplită. Apoi, urmează construcţiile din argilă uscată; uneltele se perfecţionează şi ceramica ia avânt. Prelucrată de mână, este decorată cu motive pictate sau incizate. Oamenii de ia Hassuna îşi înmormântează morţii împreună cu o serie de obiecte pe care le pun, adeseori, în vase mari din pământ.
„Constatăm — scrie Andre Parrot în cartea sa *„Omul înainte de scriere"*— că la începutul celui de al V-lea mileniu, omul a ajuns la un stadiu destul de ridicat de civilizaţie: practică agricultura, creşte animale şi are o locuinţă în care se poate trăi decent. Decorarea ceramicii dovedeşte atât existenţa unei dorinţe de înfru-museţare a mediului, cât şi a unei nevoi de exprimare."

Valea Nilului se trezeşte

înainte de marea civilizaţie egipteană istorică, aceea a faraonilor, a piramidelor şi a templelor — valea Nilului a cunoscut o populaţie foarte veche, cu începere din paleolitic (în regiunea Âssuan). Un trib din paleoliticul mijlociu a instalat la Abbassieh un atelier de unelte musteriene.
Paleoliticul superior este reprezentat din plin, în special la Sebil-Kom-Ombo.
Clima a devenit tot mai uscată în timpul erelor glaciare şi regiunile înverzite din estul egiptean şi din Libia au luat locul, treptat, stepelor deşertice, în timp ce Nilul şi-a format o deltă într-un golf marin.
„Retragerea gheţarilor din Europa — scrie Louis-

Rene Nougier — se manifestă în Africa sahariană prin-tr-o uscare, prin evoluţia preriilor şi a stepelor pustii care condamnă speciile mari precum elefantul, rinocerul, hipopotamul şi nu le lasă să supravieţuiască decât pe cele mai puţin exigente sau apte să se deplaseze cu uşurinţă, precum gazeia, girafa şi căprioara."
în valea Nilului se manifestă întâi influenţe cap-siene venite dinspre Africa de Nord, apoi influenţe natufiene, dinspre Palestina. Gramineele par să fi apărut pe aceeaşi cale, în vremea primului sat de la leri-hon şi a satului de la Eynan.
Pe malurile lacului Fayum s-au găsit urme ale unei populaţii neolitice, cea mai veche fiind de acum 6.300 de ani. Boabe de hamei şi orz, datate cu Carbon 14, au prezentat o vechime de 4145 şi 4441 de ani înaintea erei noastre; dar agricultura pare să fi început şi mai timpuriu în valea Nilului, în afară de prezenţa topoarelor, săgeţilor şi a ferăstraielor s-a găsit şi multă ceramică executată manual.
S-au mai cercetat şi siturile neolitice de la Merinde Berri-Salam (delta occidentală), Taja (Egiptul de Sus) şi El-Omari.
în acest ultim loc, s-au descoperit locuinţe ovale aşezate pe pământ sau pe piloni, unelte din silex, recipiente în care se măcinau grăunţe, făcute din cuarţit.
Oamenii au trăit vreme îndelungată pe terasele care dominau valea Nilului şi în oaze. Ploile întreţineau vegetaţia pe teritoriile care au devenit deşertice, mai târziu. Valea era domeniul animalelor sălbatice. Când perioada umedă a luat sfârşit, oamenii s-au instalat cât mai aproape de fluviu. Uneltele se diversifică, se inventează arcul cu săgeţi echipate cu microlite, recipientele
de măcinat şi de zdrobit. Aceste invenţii, aceste progrese au permis oamenilor să devină stăpânii văii, după ce au gonit animalele şi au început să se ocupe, treptat, de agricultură.

Concluzii

Omul istoric

m trăit aproape trei milioane de ani din aventura umană. O evoluţie fantastică! Un progres fantastic, ce merge de la australopitec, deja *Homo habilis,* până la egiptenii care pregătesc marea lor civilizaţie, asimilând culturile venind din direcţii diferite.
Filiaţia hominizilor şi-a câştigat întâi dreptul la existenţă şi la diferenţiere prin australopiteci, arcantropieni şi neandertalieni; apoi s-a ivit, nu se ştie prea bine cum şi de unde, o filiaţie originală, mai evoluată, care avea poziţie verticală, un creier mai voluminos şi mai complex, aptă de a percepe realitatea lumii şi de a se adapta. Este filiaţia nouă, ai cărei reprezentanţi actuali suntem şi noi, aceea a lui *Homo sapiens.*
Plecând la cucerirea lui însuşi şi a naturii, lui *Homo sapiens* i-au trebuit milenii pentru a-şi împlini ambiţiile. Om al pietrei cioplite şi al silexului, el va trăi din vânătoare, ca şi predecesorii săi, apoi va dezvolta în aria franco-iberică una din cele mai frumoase civilizaţii artistice care au existat vreodată, aceea de la Lascaux
şi Altamira.
Epocile glaciare odată încheiate, Pământul îşi schimbă înfăţişarea, condiţiile economice se schimbă cu totul. S-a sfârşit vremea vânătorii, ca mijloc principal de asigurare a hranei, şi odată cu ea, se sfârşeşte şi preistoria. Omul defrişează pădurile pentru a' cultiva pământul; construieşte sate şi apoi oraşe, structurează o societate, îşi dă legi, frontiere, limbi, o scriere....
Am părăsit omul preistoric, iată-i sosind pe omul care îşi făureşte istoria.

i n

€

w^-v
»
:«-,«

Glosar

ANTROPOGENEZĂ: Ansamblu de procese ale evoluţiei care conduce la realizarea tipului uman actual, pornind de la familia hominizilor şi a celor mai îndepărtate origini ale ei.
ANTROPOIZI: Literal, „care seamănă cu omul"; ca substantiv, desemnează marile maimuţe antropomorfe care se împart în două familii: gibonii şi pongideele (urangutanii, cimpanzeii şi gorilele).
ANTROPOLOGIE: Este ştiinţa care studiază genul uman. Ştiinţa omului preistoric se numeşte pa-leoantropologie, sau paleontologie umană.
ANTROPOMORFI: A se vedea antropoizi.
ARTA PARIETALĂ: Orice formă de artă (desen, frescă, basorelief sau gravură) practicată pe pereţii naturali ai peşterilor.
BRAHICEFAL: Un craniu brahicefal are lăţimea sensibil egală cu lungimea.^
CREASTĂ SAGITALĂ: Lamă osoasă care ocupa regiunea mediană a craniului, la hominizii primitivi.
CUARŢ: Această rocă, ce este siliciu cristalizat sub formă de anhidridă silicică, este transparentă şi incoloră. Este cunoscută, de asemenea, sub numele de „cristal de stâncă."

CUARŢIT: Această rocă foarte dură este o gresie cu liant silicos.
CUATERNAR: Ultima eră geologică, confundată cu pieistocenul şi holocenul.
DOLICOCEFAL: Un craniu dolicocefal este îngust şi alungit.
EPONIM: înseamnă „care îşi dă numele".
EURASIA: Continentul întins format prin unirea Europei cu Asia.
HEMATIT: Mineral de fier având o varietate roşie şi alta brună.
HOLOCEN: Literal „cel mai nou". Acest termen desemnează perioada actuală sau perioada post-glaciară care durează de douăsprezece milenii.
HOMINIZI: Constituie un sub-ordin al familiei primatelor. Grupează toţi oamenii actuali *(Homo sapiens),* toţi oamenii preistorici *(Homo sapiens* ai neoliticului, ai mezoliticului şi ai paleoliticului superior), toate formele de neandertalieni, toate tipurile de arcantropieni (pitecantropi, sinantropi, antlantropi etc.). Australopitecii sunt consideraţi, uneori, hominizi, de asemenea şi toţi strămoşii direcţi ai omului.
HOMINIENI: Adeseori sinonim cu hominizi, termenul este mai degrabă folosit pentru a desemna începutul filiaţiei umane, cu începere de la diferenţierea faţă de strămoşii pongideelor.
LEMURIENI: Grup de primate primitive întâlnit în Africa şi sud-estul asiatic (Indonezia).
LITIC: Industria litică înseamnă industria pietrei.
LOESS: Depozit de teren arabil, foarte gros, provenind din prafurile foarte fine transportate de vânt de-a lungul a mii de kilometri, în timpul erelor glaciare. Fiecare glaciaţie se caracterizează prin depozitul ei loessic. Formează o centură întinsă de 500 pe 1200 kilometri, mergând, în Europa, de la Marea Mânecii până la Marea Caspică.
MACROLITE: Pietre cioplite, de mari dimensiuni.
MEZOCEFAL: Un craniu mezocefal este intermediar între tipul brahicefal şi cel dolicocefal.

MICROLITE: Pietre cioplite, de mici dimensiuni. Sunt adeseori inserate în lemn sau os pentru a forma arme şi unelte. Se găsesc încă din musterian, dar sunt caracteristice mai ales pentru industriile post-magdale-niene, cum ar fi aziiianul sau natufianul.
MIOCEN: Epocă din era terţiară întinzându-se între douăzeci şi nouă de milioane şi douăsprezece milioane de ani.
MORENE: Toate materialele, blocuri de piatră şi noroaie care sunt transportate de gheţari. Morenele frontale sunt situate ia extremitatea gheţarului şi sunt, uneori, cauza unor lacuri sau retenţii naturale,
OCRU: Ocrul galben sau hematita brună este un oxid de fier hidratat. Ocrul roşu sau hematita roşie este un oxid de fier. Aceste două substaţe au fost folosite în chip de coloranţi de către oamenii din paleoliticul superior.
OLIGOCEN: Perioadă geologică a terţiarului întinzându-se între patruzeci de milioane şi douăzeci şi nouă de milioane de ani.
PALEONTOLOGIE: Ştiinţa care se ocupă cu studiul animalelor şi al vegetalelor fosile.
PARIETAL: Os al craniului care acoperă părţile laterale şi o parte din bolta craniană.
PLEISTOCEN: Literal, înseamnă „cel mai recent".
Această perioadă corespunde cuaternarului şi a durat un milion de ani.
PLIOCEN: Este ultima diviziune a erei terţiare; ea se întinde între douăsprezece milioane şi un milion de ani.
PONDIGEE: Grupul primatelor superioare sau al maimuţelor antropoide.
PRIMATE: Primatele sunt un ordin al mamiferelor,
divizat în patru sub-ordine care sunt:
. tarsienii, care cuprind tarsiarul originar din Malaezia;
. lemurienii, care sunt maimuţe arboricole;
. simienii, care se împart în platirinieni (maimuţe americane) şi în catarinieni (maimuţe arboricole din Europa, Africa şi Asia);
. sub-ordinul care cuprinde antropoizii şi hominizii.
PROGNATISM: Prognatismul este o caracteristică a tuturor mamiferelor. Se caracterizează printr-o avansare a părţii mandibulare, faţă de creier. Această caracteristică se reduce progresiv cu evoluţia omului.
PROSIMiENI: Ansamblul maimuţelor.
PROTOISTORIE: Este perioada intermediară între civilizaţiile preistorice — paleolitice, neolitice — şi civilizaţiile istorice. Civilizaţiile ei sunt caracterizate prin absenţa scrierii, o viaţă sedentară pentru agricultori şi semi-nomadă pentru unii păstori.
RUPESTRU: Picturile rupestre sunt executate pe stânci, de cele mai multe ori în aer liber.
SILEX: Această rocă este un siliciu hidratat cu structură coloidală Este o rocă foarte dură şi compactă care, atunci când se sparge, prezintă muchii curbe şi tăioase.